

glasul **BUCOVINEI**

CERNĂUȚI

BUCUREȘTI

2 / 2006

An. XIII. Nr. 50

INSTITUTUL
CULTURAL
ROMÂN

Revistă digitalizată gratuit de Asociația Rădăuțiul Civic, pentru păstrarea memoriei Bucovinei și pentru ca tot efortul oamenilor de cultură din Bucovina să fie accesibil și generațiilor de astăzi.

www.radautiulcivic.ro

Mai 2020

GLASUL BUCOVINEI

*

THE VOICE OF BUKOVINA

The Romanian Cultural Institute

THE VOICE OF BUKOVINA

A HISTORY AND CULTURE QUARTERLY

CERNOWITZ – BUCHAREST

2006, NO. 2
Year. XIII. No. 50

Editor-in-chief: ALEXANDRINA CERNOV
Honorary Member of the Romanian Academy

ADVISORY BOARD: Prof. Univ. Dr. Mircea Anghelescu (Bucharest),
Acad. Radu Grigorovici (Bucharest), Ștefan Hostiuc (Cernowitz),
Conf. Univ. Dr. Ștefan Purici (Suceava), Conf. Univ. Dr. Florin Pintescu
(Suceava), Prof. Univ. Dr. Ion Popescu-Sireteanu (Iași), Arcadie
Suceveanu (Chișinău), Drd. Valentin Săndulescu (Bucharest), Dr. Constantin
Ungureanu (Chișinău), Dimitrie Vatamanuic (Honorary Member of the
Romanian Academy) (Bucharest).

EDITORIAL BOARD: Prof. Dr. Alexandrina Cernov, Prof. Dr. Ilie Luceac,
Lector Univ. Dr. Harieta Mareci, Vasile Tărățeanu.

TYPESETTING: Nadina Cioban

Institutul Cultural Român

GLASUL BUCOVINEI

REVISTĂ TRIMESTRIALĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ

CERNĂUȚI – BUCUREȘTI

2006, Nr. 2
Anul XIII. Nr. 50

Redactor-șef: ALEXANDRINA CERNOV
Membru de onoare al Academiei Române

COLEGIUL DE REDACȚIE: prof. univ. dr. Mircea Anghelescu (București),
acad. Radu Grigorovici (București), Ștefan Hostiuc (Cernăuți),
conf. univ. dr. Ștefan Purici (Suceava), conf. univ. dr. Florin Pintescu
(Suceava), prof. univ. dr. Ion Popescu-Sireteanu (Iași), Arcadie
Suceveanu (Chișinău), drd. Valentin Săndulescu (București), dr. Constantin
Ungureanu (Chișinău), Dimitrie Vatamanic (membru de onoare al
Academiei Române) (București).

REDACȚIA: prof. dr. Alexandrina Cernov, prof. dr. Ilie Luceac,
lector univ. dr. Harieta Mareci, Vasile Tărâțeanu.

Culegere computerizată: Nadina Cioban.

CONTENTS

BUKOVINA – HISTORICAL AND SOCIAL PROCESSES

Dinu Poștarencu, <i>Hotin County between 1812–1818</i>	7
Constantin Ungureanu, <i>School inspectors in Bukovina between 1869–1918</i>	23

BUKOVINEAN PERSONALITIES

Ilie Luceac, <i>Eudoxiu Hurmuzaki and Romanian historiography in the latter half of the 19th century</i>	38
Vladimir Trebici (Trebîş), (1916–1999) (<i>Portrait</i>)	71
Vladimir Trebici, <i>Geopolitics and Demography in Romania – Anton Golopenția (1909–1951). Acceptance speech at the Romanian Academy, on 16 May 1994.</i>	74
Victor Tufescu, <i>Response to Vladimir Trebici's acceptance speech</i>	88

IN MEMORIAM

Ilie Luceac, <i>In memoriam Ion Mamina...</i>	91
---	----

ETHNOGRAPHY AND FOLKLORE

Ion Filipciuc, <i>Song about Stephen the Great's army</i>	95
Antonie Moisei, <i>Contributions to setting up a typology of rain-related customs in Bukovina (Case study)</i>	119

BOOKS. MAGAZINES

Nadina Cioban, Nicolae Motrescu, <i>The Beauty of Bukovina (I) (journalistic works)</i> , Cernivtsi, Zoloti Lytvary Publishing House, 2006, 276 p.	132
--	-----

SUMAR

BUCOVINA – PROCESE ISTORICE ȘI SOCIALE

Dinu Poștarencu, <i>Tînutul Hotin în perioada 1812–1818</i>	7
Constantin Ungureanu, <i>Inspectorii școlari din Bucovina în perioada 1869–1918</i>	23

PERSONALITĂȚI BUCOVINENE

Ilie Luceac, <i>Eduxiu Hurmuzaki și istoriografia românească în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	38
Vladimir Trebici (Trebîș), (1916–1999) (<i>Medalion</i>)	71
Vladimir Trebici, <i>Geopolitica și demografia în România: Anton Golopenția (1909–1951). Discurs de recepție ținut în Aula Academiei Române, la 16 mai 1994</i>	74
Victor Tufescu, <i>Cuvânt de răspuns la Discursul de recepție al acad. Vladimir Trebici</i>	88

IN MEMORIAM

Ilie Luceac, <i>Pentru Ion Mamina, un cuvânt de amintire...</i>	91
---	----

ETNOGRAFIE. FOLCLOR

Ion Filipeicu, <i>Cântec despre oastea lui Ștefan Vodă</i>	95
Antonie Moisei, <i>Contribuții la o tipologizare a obiceiurilor pluviale în Bucovina (studiu de caz)</i>	119

CĂRȚI. REVISTE

Nadina Cioban, Nicolae Motrescu, <i>Crasna Bucovinei (I) (publicistică)</i> , Cernivtsy, Editura Zoloti Lytavry, 2006, 276 p.	132
---	-----

ȚINUTUL HOTIN ÎN PERIOADA 1812–1818

Dinu Poștarencu

Chișinău

În conformitate cu stipulațiile fraudulosului Tratat de pace rusu-otoman de la București din 1812, teritoriul dintre Prut și Nistru a fost smuls din trupul Principatului Moldovei și anexat la Imperiul Rus, fiind numit în mod oficial *regiunea Basarabia* prin extinderea de către ruși a toponimului respectiv asupra întregii provincii răpite. Din componența acestui spațiu românesc înstrăinat făcea parte și ținutul Hotin, transformat, în 1713, de către Poarta Otomană în raia și revenit, la începutul războiului rusu-turc din 1806–1812, sub jurisdicția Divanului Moldovei.

Cadrul cronologic al perioadei investigate este stabilit din considerentul că până la 1818 autoritățile țărănești au menținut configurația teritorială a ținutului Hotin pe care a avut-o în momentul încorporării Basarabiei. În plus, pe parcursul acestui interval a fost păstrată și organizarea administrativ-teritorială caracteristică Principatului Moldovei, exceptând faptul că prin dispoziția din 30 noiembrie 1812, guvernatorul civil al regiunii Basarabia Scarlat Sturza a instituit organe polițienești în suburbiile¹ cetăților din provincie, inclusiv în cea a cetății Hotin, desemnându-l aici în calitate de polițmaistru pe maiorul în retragere baronul řeiders². Aceste organe polițienești urmău să aplice legislația rusă în cazul anchetelor penale. Totodată, până în luna mai 1813, orașul Hotin a fost reședința șefului militar al regiunii Basarabia, căruia îi erau subordonate unitățile militare dislocate în provincie, funcție pe care o exercita inginerul general-maior I. M. Harting, preluând, de la 19 mai 1813, și postul de guvernator civil al Basarabiei, al lui S. Sturza, după ce acesta se îmbolnăvise grav, Harting se stabilește la Chișinău.

Populația. În 1812, populația ținutului Hotin constituia 15 163 de familii sau, socotind în medie căte 5 suflete la fiecare familie, 75 815 de locuitori. Deoarece problema referitoare la numărul populației Basarabiei, în anul 1812, este discutată în lucrările istorice de specialitate, numărul de familii fixat de noi este, desigur, estimativ. La evaluarea lui au fost luate în considerație următoarele documente. Conform datelor tabelului inclus în preambulul intitulat *Situația actuală a provinciei* al *Regulamentului privind constituirea administrației provizorii în provincia Basarabia* din 23 iulie 1812, populația ținutului Hotin era constituită din 13 076 de familii³. În realitate, cifrele acestui tabel reflectă nu situația din 1812, ci din 1808, deoarece ele sunt identice cu cele indicate înr-o

statistică a Moldovei din 1808, cu titlul *Extract de numere țănuturilor Moldovei și a Basarabiei, de târgurile ce sănt prin acele țănuturi, și de numărul împreunat a lăcuitorilor birnici, a mazililor, a ruptașilor, a jădovilor ce plătesc dajdie, și a negustorilor hrisovuliți, și slujitori, afară de boieri, streini și preoți care nu se cuprind*, publicată de T. G. Bulat⁴. Această statistică este anexată la adresa din 14 mai 1812, prin care Iordache Ruset-Roznovanu, marele vistiernic al Moldovei, îi răspunde senatorului V. I. Krasno-Milașevici, președintele Divanurilor Moldovei și Țării Românești, în legătură cu ordinul dat de acesta de a-i pune la dispoziție informații despre numărul ținuturilor și al satelor, veniturile Moldovei, contribuția acordată armatei ruse de ocupație. El îi mai comunica demnitarului rus că în ceea ce privește numărul târgurilor, satelor și locuitorilor prezintă extrasul „alcătuit după catografie ce iaste făcută de toată țara Moldaviei și a Basarabiei, cu trei ani mai înainte“, fiindcă „catagrafia ce nouă, ce se face acum“, nu a fost definitivată, „ce peste puțin va veni și cea de la țănuturi, cu mai multă lămurire de prefacire ce s-au făcut în locuitorii satelor, care urmează a fi mai cu sporire“⁵.

Așadar, este o statistică alcătuită cu trei ani în urmă și remisă fostului președinte al Divanurilor, senatorul S. S. Kușnikov. Scăzând din 1812 trei ani, constatăm că datele statistice din extrasul anexat de I. Ruset-Roznovanu urmează să le atribuim anului 1809, operație matematică pe care, bineînțeles, a efectuat-o și T. G. Bulat. În realitate, datele respective sunt din 1808, an care figurează în titlul extrasului prezentat lui Krasno-Milașevici în limba rusă⁶. Este evident că S. S. Kușnikov avusese nevoie de ele din momentul înscăunării sale (februarie 1808).

În cei trei ani, îl asigura marele vistiernic pe reprezentantul nechemat al Rusiei, „sporul iaste neapărat“ în rândul populației, punându-l la curent, concomitent, și în privința metodei de determinare a creșterii numărului familiilor: „... negreșit să poate socoti sporiu, la zece unul, mai mult piste numărul acesta a lăcuitorilor“⁷. Așadar, adăugând la zece familii câte o unitate (1306–1307), obținem 14 383 de familii existente în ținutul Hotin la 1812. Deoarece în acest timp în ținutul Hotin erau 156 de biserici⁸, iar fiecare din ele aveau în medie câte 5 fețe bisericești⁹, mai adăugăm la numărul obținut 780 de familii ale tagmei bisericești.

Potrivit datelor furnizate de administrația Basarabiei Ministerului Finanțelor al Rusiei, în 1814, în ținutul Hotin au fost numărate 16 055 de case (15 512 în cadrul ținutului și 543 în orașul Hotin), locuite de 18 361 de familii (16 451 în localitățile rurale și 910 în Hotin), dintre care 581 de familii erau ale clerului și slujitorilor bisericești (568 în sate și 13 în Hotin)¹⁰. Deci, circa 91 805 de oameni, cifră pe care o calculăm aplicând multiplicatorul demografic 5, cel mai des utilizat în cadrul demografiei istorice.

Un prețios material statistic cu privire la populația ținutului Hotin ni-l oferă Pavel Svinin, funcționar la Ministerul Afacerilor Externe al Rusiei, care, însărcinat fiind să examineze situația din Basarabia, a elaborat o descriere a provinciei. El menționează că la începutul anului 1816, „conform informațiilor acumulate de la șefii din ținut și de la pârcălab, numărul locuitorilor din tot ținutul, dimpreună cu cei din orașul Hotin și târgurile Briceni și Lipcani, este constituit din 17 052 de gospodari, iar în total cu copiii de ambele sexe – 82 516 suflete. Această cifră cuprinde: 1) 14 754 de gospodari birnici, de confesiune

creștină, iar de ambele sexe – 71 628 de suflete, dintre care o parte sunt moldoveni de baștină, iar cealaltă – ruși, emigrați în diferite vremuri din guberniile limitrofe; 2) protopopi – 2, subprotopopi¹¹ – 12, preoți – 228, diaconi – 2, dascăli și paracliseri – 292; 3) funcționari ruși – 9, boieri moldoveni – 46; 4) negustori: greci și moldoveni – 16, armeni – 24; 5) călărași – 150; 6) ruptași – 16; evrei – 1 743 de gospodari (ambele sexe – 7 965). Pe lângă aceștia, în raiaua Hotin mai sunt supuși austrieci, armeni și evrei, cu reședință temporară, care țin în concesiune sate și se ocupă cu diverse meșteșuguri prioritare față de restul locuitorilor¹².

Mișcarea naturală a populației ținutului Hotin între anii 1812 și 1815 a evoluat astfel¹³:

Anii	Nașteri	Decese	Excedent
1 812	3 685	1 565	2 120
1 813	3 890	2 406	1 484
1 814	4 357	1 575	2 782
1 815	4 732	1 673	3 059

Observăm o sporire din an în an a natalității. Mortalitatea ridicată din 1813 a fost cauzată de ciumă care a bântuit, secerând 738 de vieți omenești pe lângă alte 1 668 de decese provocate de diferite boli și de bătrânețe.

Deși se înregistra un spor natural, numărul locuitorilor din ținut a cunoscut și o diminuare din cauza exodusului populației în dreapta Prutului și în Bugeac. Cifra indicată de P. Svinin în acest sens este însă contradictorie. La aceeași pagină precizează mai întâi că până la începutul anului 1816 din ținutul Hotin au fugit 3 353 de familii, iar în continuare indică 3 353 de persoane refugiate¹⁴. Chiar dacă cifra arată numărul de persoane, aceasta oricum vorbește de la sine despre producerea, în primii ani după încorporarea Basarabiei în Imperiul Rus, a unui exod masiv de populație din ținutul Hotin. P. Svinin explică astfel declanșarea acestui fenomen social: „Locuitorii acestui ținut sunt săraci în cea mai mare parte, în pofida existenței multor modalități de îndestulare a vieții și de dezvoltare a unui comerț profitabil. Cauzele acestei situații trebuie căutate în administrarea ținutului, care, probabil, a provocat și fuga lor în Basarabia¹⁵ și peste Prut“¹⁶. Realmente, cauzele nu trebuiau căutate în administrarea ținutului, întrucât ea decurgea la fel ca și până în 1812, ci în condițiile insuportabile de viață create sub ruși, puse în lumină într-o jalfă a locuitorilor satului Răchitna din ținutul Hotin, adresată la 15 februarie 1816 „cinstițiilor boieri“ ai Guvernului provinciei Basarabia, din care cităm: „... tare multe am tras și mai înainte cu oștile, dar și acum di când s-au închis Prutu, încă și mai multe. Că pe tot ceasul dăm di toate și nimini nu ni mai întrebă de mai avem de unde da. Încât acum au rămas din cei mai mulți nu avem nici ce mâncă de mulțimea havalerilor ce facem în toate zălele cu cosări și cărături di fân, cu faceri și cu cărături di feliuri di lemn și cheresteli, încă și pe la Basarabiea, și la Chișineu, pe la Briceni și pe aiure, cum și stânjeni di lemn, dar podvodărituri ostenești cu cară cu boi peste tot locul, cum și poștili din sat în sat peste tot locul, prin tot ceasul, pe la toți ofițarrii, și slujbașii, și cazacii, și săldății cu cai, cu căruți, cu cără cu boi, întrebat,

neîntrebat, cu poroncă și fără poroncă, care cum apucă niștebat și cu bani; dăm pentru surugii goștină, desătină și câte altădată săldații și cazacii la fartiri țâ nem și hrânim, și luându-ni cu săla cele ce găsesc pe la casăli noastre și mânâncă, ba încă ni bat să le dăm ceea ce nu avem, și apoi ni fac cu frică di li dăm și cîtanțăe și câte alte nevoi tragem, precum știe cînstita părcălabie. Strajă pe hraniță dăm în toate zălili. Di vite cu totul ne-au sărăcit și tălharii că le fură. Si di ceea parte la nemți s-au rădecat străjăle și numai a noastră au rămas di ni năcăjăm încât nici după tălhari nu ne lasă să mergem ca să ni căutăm vitele în pripă precum mai înainte eram slobozi și nu ni se poate fura vitele ca acum.

Si pâne când la Dumnațău de să faci mai gloată, ne o mânâncă alții precum arătăm, era nu ca mai înainte că putem vinde unde ni eara voea, și pâne și vite și orice avem din munca noastră. Acum cu totul ni s-au închis aleșverișul, și sănțem opriți și nici chirie di sare, și vin și altele ca mai înainte nu avem și nu știm ce să mai facem¹⁷. Auzi peste ani acest strigăt de durere și te întrebă: în aceasta constă pretinsul rol progresist al „alipirii“ Basarabiei la Rusia, atât de mult propagat de structurile ideologice sovietice?

Recensământul populației Basarabiei din 1817 a scos în evidență următoarele date referitoare la ținutul Hotin¹⁸:

Treptele sociale ale locuitorilor	Familii	Bărbați	Femei	Ambele sexe
Preoți, diaconi, cântăreți și paracliseri	623	1 519	1 496	3 015
Mazili și ruptași	81	217	188	405
Țărani	17 126	42 969	42 661	85 630
Locuitori urbani, cu excepția armenilor și evreilor	510	1 309	1 241	2 550
Armeni	34	92	78	170
Evrei	1 467	3 835	3 500	7 335
În total:	19 841	49 941	49 164	99 105

În baza acestor rezultate ale recensământului, publicate de L. T. Boga, constatăm că, la 1817, populația ținutului Hotin reprezenta 20,4% din totalul populației Basarabiei (485 618 de locuitori). Potrivit însă datelor puse în circulație științifică de Ioan Halippa, în ținutul Hotin au fost înregistrate în cadrul recensământului din 1817 – 21 701 de familii creștine (19 876 de gospodării conduse de bărbați și 1 825 de gospodării conduse de văduve) și 978 de familii evreiești. În total: 22 679 de familii¹⁹. Adică, cu 2 838 de familii mai mult comparativ cu datele incluse în studiul lui L. T. Boga. Precizăm, totodată, că datele statistice lansate în istoriografie de I. Halippa nu cuprind și populația orașului Hotin. Conform informației oferite lui P. Svinin, la începutul anului

1816, „locuitori în orașul Hotin, stabiliți în cea mai mare parte din diferite gubernii rusești și Austria, se socoate că sunt într-un număr de până la 1 500 de oameni, inclusiv ucraineni până la 400, polonezi până la 50, evrei până la 1 000 și armeni până la 40“²⁰.

Diviziunea administrativ-teritorială. În intervalul 1812–1818, ținutul Hotin a fost divizat în 8 ocoale: Nistrul de Sus, Nistrul de Jos, Ciuhur, Mijlocul, Prutul de Jos, Prutul de Sus, Ghilavețul și Rașcovul²¹.

Centru administrativ al ținutului era orașul Hotin. Dar din cauza epidemiei de ciumă care făcea ravagii, în orașul Hotin s-a luat decizia de a muta reședința Pârcălabiei ținutului Hotin în târgul Briceni. În luna octombrie 1813, pârcălabul acestui ținut, stolnicul Manolache Vârnăv, raporta forurilor superioare din acest târg²². Reședința Pârcălabiei s-a aflat în Briceni până la 25 iulie 1816, când rezidentul plenipotențiar al Basarabiei, A. N. Bahmetev, a ordonat Departamentului II al Guvernului provinciei Basarabia să dea dispoziție în vederea transferării ei în orașul Hotin, unde fusese odinioară, ca urmare a dispariției pestei²³. Probabil, această modificare administrativă a intervenit în urma unui incendiu ce s-a produs în Briceni²⁴.

Pârcălabii. Una dintre primele măsuri de ordin administrativ pe care le-a întreprins Scarlat Sturza, imediat după intrarea sa, la 2 octombrie 1812, în exercițiul funcțiunii de guvernator civil al Basarabiei, precum va mărturisi el ulterior în expozeul asupra activității sale adresat împăratului Rusiei Alexandru I la 19 mai 1813, a fost înlocuirea ispravnicilor ținuturilor din Basarabia răpită²⁵. Acești dregători, conform actului legislativ emis în 1741 de către domnul Moldovei Constantin Mavrocordat, funcționau câte un an și exercitau atribuții judiciare și administrative, fiind stăpâni ai ținuturilor²⁶. Ispravnicul ținutului Hotin se numea pârcălab, distincție păstrată un timp și sub dominația țaristă.

Nu cunoaștem numele ispravnicilor pe care S. Sturza i-a destituit, cu excepția doar a unor detalii. La 24 martie 1812, președintele Divanurilor Moldovei și Tării Românești, senatorul Krasno-Milașevici, a comunicat Divanului Principatului Moldovei că a confirmat lista candidaților la posturile de ispravnic pe care i-a prezentat-o. În ținutul Hotin a fost lăsat încă pe un termen paharnicul Toma Stamati, „în semn de respect pentru râvna deosebită manifestată pe parcursul exercitării conștiințioase a funcției de pârcălab“²⁷.

La 2 octombrie 1812, în locul pârcălabilor destituși, Sturza i-a desemnat pe medelnicerul Constantin Negre și stolnicul Manolache Vârnăv²⁸.

Sub autoritatea Divanului Moldovei, în ținutul Hotin erau prevăzuți doi pârcălabi. Acest număr a fost menținut și după anexarea Basarabiei, prin statul de funcții al ispravnicilor, aprobat în martie 1813²⁹.

La 20 decembrie 1812, S. Sturza l-a anunțat pe generalul Harting că l-a numit în calitate de pârcălab al ținutului Hotin pe stolnicul Ioan Cheșcu³⁰, căruia, de fapt, i-a fost dată misiunea să contribuie la combaterea pestei ce a izbucnit în acest ținut, după care a fost detașat în zona Dunării pentru a participa la trasarea frontierei rusu-otomane³¹. Când a realizat și această sarcină, consilierul Departamentului II al Guvernului provinciei Basarabia, Matei Krupenski, a intervenit pe lângă Harting, la 1 iulie 1813, cu următoarea recomandare în favoarea

lui I. Cheșcu: „Boierul din această provincie, stolnicul Ioan Cheșcu, care chiar de la intrarea armatelor noastre (ruse – D. P.) în Principate a îndeplinit cu punctualitate diferite slujbe în folosul Coroanei, a participat nu demult la delimitarea pe Dunăre a hotarului cu Poarta Otomană“. Punând preț pe aceste fapte ale lui Cheșcu, Krupenski i-a propus șefului administrației basarabene să-l numească ispravnic în ținutul Hotin, în locul lui Negre, care fusese revocat. La 3 iulie, Harting i-a răspuns că acceptă această propunere³². Ioan Cheșcu a exercitat funcția de pârcălab până în luna noiembrie 1813.

Aducându-i la cunoștință lui Harting, prin raportul din 9 noiembrie 1813, despre necesitatea înlocuirii ispravnicilor după expirarea unui an, în conformitate cu obiceiul local, Matei Krupenski i-a prezentat lista remanierilor. În ținutul Hotin în locul stolnicului Manolache Vârnăv a fost propus serdarul Vasilache³³. Harting aproba această listă la 11 noiembrie 1813³⁴, boierii desemnați urmând să preia funcția la 15 noiembrie.

Harting tindea să instaleze ruși în isprăvnicii, primind, în plus, și o recomandare corespunzătoare de la cneazul A. B. Kurakin. Pe lângă ceilalți funcționari ruși plasați în fruntea isprăvniciilor se numără și Alexei Somov³⁵, pe care Harting, investindu-l ca pârcălab în iunie 1814, l-a atenționat: „În calitate de ofițer superior rus trebuie să fiți primul ispravnic, iar tovarășul D-voastră, serdarul Vasilache, al doilea“³⁶. Preluând funcția, A. Somov i-a raportat la 17 iulie 1814 lui Harting de la Briceni că a găsit multă neglijență în activitatea Pârcălăbiei, fără o ordine de cancelarie, porunci ale Departamentelor neexecutate „din cauza că Pârcălăbia nu are oameni pricpeuți să scrie în rusește“³⁷.

Peste o săptămână, Somov îi expediază lui Harting un alt raport. Înștiințându-l că s-a apucat să cerceteze organizarea administrativă a ținutului și chestiunile curente din cadrul cancelariei Pârcălăbiei, el i-a propus spre examinare câteva probleme: 1. Existența unei scumpiri în târgul Briceni, arendat de Botezatu. 2. Lipsa de ordine în rândul călărașilor subordonati Pârcălăbiei, care făceau de gardă și îndeplineau și funcția de curier. El a găsit în funcțiune nu mai mult de 50 de oameni, cu toate că erau prevăzuți până la 150 de călărași, „aproape toți având un aspect dezgustător“, iar restul îndeplineau, în diferite locuri, alte servicii particulare. 3. A considerat că fiind necesar să se revizuiască ordinul Departamentului II, conform căruia în fiecare ocol să activeze câte doi ocolași, remunerați de fiecare sat, în funcție de numărul de case, cu o taxă anuală, numită *ciubotă*, în valoare de 20-40 de lei, propunându-i ca ei, „pentru nivelarea generală, să primească leafă de la Pârcălăbie, ca și căpitaniile de târg“³⁸.

Prin raportul din 6 septembrie 1814, adresat lui Harting, serdarul Vasilache a solicitat să fie transferat în postul de ispravnic al ținutului Soroca, motivând că boala pe care o are se agravează din cauza climei din ținutul Hotin. Guvernatorul civil interimar al Basarabiei i-a satisfăcut rugămintea, dând dispoziție, la 17 septembrie 1814, Departamentului II să-l transfere în ținutul Soroca în locul clucerului Nicolae Cerchez, iar acesta să fie trecut pârcălab în ținutul Hotin³⁹. Nicolae Cerchez, după cum l-a informat Somov pe Harting, a venit la Briceni în ziua de 6 noiembrie și a luat în primire postul⁴⁰.

Serdarul Vasilache, bănuim, a solicitat transferul nu din motiv de boală, ci, mai curând, din cauza divergențelor care, credem, au apărut în relațiile sale cu Somov, care intenționa să introducă reguli noi în administrarea ținutului, drept

dovadă servind demersurile acestuia pe lângă conducerea Basarabiei, la care ne vom referi în continuare.

În raportul din 10 septembrie 1814, trimis Departamentului II, Somov a consegnat că, intrând în exercițiul funcțiunii de pârcălab și activând în cadrul comisiei create în vederea cercetării cazurilor de trecere clandestină a vitelor peste hotar, el a depus eforturi mari pentru a institui ordinea în desfășurarea tuturor activităților. Dezordinea, după părerea lui, era cauzată „de lipsa unui secretar și al pisarilor ruși“, considerând ca fiind insuficientă prezența doar a doi copiști de limbă română pe lângă sameșul moldovean și a unui traducător, care redacta actele în rusește. Această situație, menționa el, l-a determinat să dispună angajarea unui traducător și a unui conțopist sau șef de birou care să mențină ordinea în cancelarie și să întocmească actele în limba rusă, precum și a patru copiști (doi de limbă rusă și doi de română). Departamentul a transmis spre examinare acest raport lui Harting⁴¹.

În următorul raport care i-a fost expediat lui Harting, Somov a comunicat: „Deși am găsit în fiecare ocol al ținutului câte doi ocolași moldoveni, dintre care unii cu totul sunt analfabeti, din care cauză avea loc neglijența și neexecutarea promptă a dispozițiilor, eu am fost nevoit, cu scopul de a îndeplini mai rapid ordinele date de Excelența Voastră și decretele emise de către Departamente, să numesc câte un rus, dintre ofițerii în retragere, ca locuitori, pe lângă fiecare ocolaș moldovean, mai cu seamă în ocoalele situate lângă Prut și hotarul pe uscat, cu atât mai mult că odinioară, în temeiul legilor moldovenești, ocolașii erau foarte puțin instruiți în privința slujbei, pe când acum lor li se cere să activeze în virtutea legilor rusești, și anume: să întocmească diferite tabele, inventare, anchete, precum și alte informații pe care să le prezinte fără întârziere. Ca să nu se producă uneori întreruperi în activitate, îndrăznesc să cer voie să permită ocolașilor să ia în interes de serviciu, în limitele ocolului său, câte doi cai de la locuitori pentru a se deplasa de la un sat la altul“. Harting și-a dat acordul ca ocolașii să ia cai de la săteni⁴².

Prin decizia din 28 februarie 1815 a lui I. M. Harting, în locul clucerului Nicolae Cerchez a fost numit boierul Enache Dinu Russo, care a prelucrat funcția pe data de 18 martie 1815⁴³. Tot în martie, șeful administrației basarabene a informat Departamentul II că în locul lui Alexei Somov a fost desemnat maiorul Reimers, Somov fiind transferat, în calitate de ispravnic, în ținutul Soroca⁴⁴. Majorul Reimers a deținut funcția de pârcălab până la 5 iulie 1815, când Harting l-a numit în acest post pe funcționarul de clasa a VI-a Andrei N. Pizani, care, prin cererea depusă la 15 iunie 1815, renunțase la demnitatea de consilier în Departamentul I al Guvernului provinciei Basarabia⁴⁵. Noul pârcălab sosește la Briceni pe data de 12 iulie 1815, în timp ce maiorul Reimers fusese numit șef de frontieră în ținutul Hotin.

Proprietățile funciare. Acaparate de către turci în urma transformării ținutului Hotin în raia, moșiiile din limitele acestei foste raiale au fost restituite proprietarilor lor legitimi în perioada războiului ruso-otoman din 1806 – 1812, în baza actelor de proprietate prezentate⁴⁶, cu excepția a câtorva din ele, a căror stăpâni nu s-au găsit. În expozeul din 19 mai 1813 adresat împăratului, la care ne-am referit mai sus, enumerând sursele de venit ale spațiului românesc răsluit,

Scarlat Sturza menționează că moșii nerevendicate de nimeni din ținutul Hotin erau gestionate de către Guvernul provinciei Basarabia, care le dădea în arendă⁴⁷. Denumirea acestor moșii nerevendicate este expusă în descrierea lui P. Svinin: Fetești, Hajdeu, Macarovca, Mămăliga, Teucani, Cunevca, jumătate din moșile Golișăuca și Holohoreni, a treia parte din moșia Vențeni, a cincea parte din moșile Medveja și Vancicăuți⁴⁸.

Lista târgurilor și a satelor din ținutul Hotin, în care erau indicați proprietarii funciari, a fost întocmită la sfârșitul anului 1813 – începutul anului 1814 din ordinul Guvernului provinciei Basarabia, dat la 9 decembrie 1813⁴⁹ (vezi Anexa 1). O altă listă a tuturor localităților, moșilor și proprietarilor acestora din ținutul Hotin, cu date statistice în privința fiecărei așezări în parte, a fost alcătuită în timpul efectuării recensământului din 1817, și a fost dată publicitatii de Ioan Halippa⁵⁰.

Epidemia de ciumă. În august 1812 a izbucnit în orașul Odesa o epidemie de ciumă, care, luând proporții tot mai mari, s-a răspândit în diferite locuri din ținutul Novorosia. Despre aceasta guvernatorul militar al guberniei Herson, Richelieu, i-a raportat împăratului la 21 octombrie⁵¹. Prin rescriptul imperial din 5 decembrie 1812, responsabil de combaterea ciumei în ținutul Novorosia a fost desemnat principalele Alexei B. Kurakin, exministru al afacerilor interne, care a sosit în zonă la sfârșitul lunii decembrie⁵².

În timp ce epidemia de ciumă mai bine de o lună făcea ravagii în Odesa, la Chișinău a parvenit știrea că ea bântuie și în Constantinopol. Pe data de 2 octombrie, Scarlat Sturza îi scria lui Harting să ia măsurile de rigoare în privința prizonierilor de război ruși, contaminați de ciumă, care au revenit în țară, întrucât această molimă, după cum îl informase ambasadorul rus în Imperiul Otoman, Italinski, pe senatorul Krasno-Milașevici, bântuia în Constantinopol⁵³.

Deși Sturza dăduse o serie de dispoziții în vederea luării măsurilor de prevenire a pătrunderii pestei din Turcia și, în special, din Galați, unde, precum se răspândise zvonul, „bântuia“ flagelul, totuși, a pătruns în Basarabia, contaminând satele Glodeni și Vasileuți din ținutul Iași, în care, de la mijlocul lunii octombrie până la 8 noiembrie, decedaseră 14 oameni⁵⁴. În urma acțiunilor de combatere, îi raporta Sturza, la 26 noiembrie 1812, amiralului P. V. Ciceagov, această boală contagioasă apărută în cele două sate din ținutul Iași a fost stârpită, astfel că de la 8 noiembrie nu au mai fost semnalate aici cazuri mortale. Harting îl informa pe Ciceagov că în spitalul militar din Hotin și în satele din vecinătate a apărut o boală epidemică bănuitură a fi ciumă, care s-a strecurat, după părerea lui, din dreapta Prutului, ca urmare a dispoziției date de Sturza de a permite trecerea persoanelor care vin din Principatul Moldovei în Basarabia. Aducându-i-se asemenea învinuire, Sturza i-a explicat amiralului: „Cu o lună în urmă, adică până la apariția molimei în Glodeni și Vasileuți, am fost informat în mod particular despre existența bolii la Hotin, de unde, probabil, a fost dusă în satele menționate. Am permis trecerea oamenilor din Moldova în Basarabia fiind în deplină siguranță că în dreapta Prutului nu există ciumă, deoarece dispuneau în această privință de informațiile furnizate de către consulii noștri de acolo. Dacă boala de la Hotin este cu adevărat molimă, admit că ea a putut să pătrundă din stânga Nistrului, din locurile unde ea bântuie. Prin urmare, în cazul dat responsabilitatea pentru

această nenorocire trebuie pusă pe seama străjii militare instituite de Harting la Nistru⁵⁵.

Harting considera totuși că epidemia de ciumă a fost adusă la Hotin de peste Prut, bazându-se, după cum se îndreptătea el prin adresa din 2 decembrie expediată lui Sturza, pe comunicarea consulului rus din București, Kiriko, adresată guvernatorului civil al Basarabiei despre declanșarea ciumei în Galați. Sturza i-a ripostat în privința acestei dovezi: „Prin comunicarea următoare, pe care o trimite în copie Excelenței Voastre, Kiriko a dezmințit această știre, menționând că în Galați nu este și indicând nu a fost ciumă și că fostul zvon despre aceasta s-a dovedit a fi fals. Iar consulatul de la Iași niciodată nu m-a înștiințat referitor la ciumă, ba, din contra, m-a informat că principatul este favorabil sub aspect sanitar. Înțând cont de aceste împrejurări, rămân la ferma convingere că boala a pătruns nu din partea dreaptă a Prutului, ci din Rusia, unde este ciumă”⁵⁶.

Datorită măsurilor sanitare luate, va menționa ulterior Sturza, epidemia de ciumă apărută la mijlocul lunii octombrie – începutul lunii noiembrie 1812 în câteva sate din ținuturile Iași și Hotin și în cetatea Hotin a fost eradicată în luna decembrie a aceluiași an, fiind înregistrate 116 decese umane cauzate de această boală, cu excepția cazurilor de deces al militarilor din cetatea Hotin, al căror număr nu este indicat⁵⁷.

Deoarece raza de supraveghere sanitată a lui A. B. Kurakin cuprindea și Basarabia, Sturza i-a raportat acestui demnitar, la 29 ianuarie 1813, că în provincia administrată de el, ca urmare a lichidării focarelor epidemice din ținuturile Hotin și Iași, nu este ciumă, dar persistă pericolul pătrunderii acestei molime din Novorosia, unde devasta în continuare⁵⁸.

La 16 aprilie 1813, Sturza i-a expediat lui Kurakin comunicarea consulului rus din București prin care acesta înștiința că în Țara Românească nu bântuie ciumă, iar în Constantinopol epidemia a cedat din intensitate⁵⁹. În acest timp și Kurakin l-a anunțat pe Sturza despre inexistența pestei în ambele Principate Românești⁶⁰. La începutul verii, însă, situația din zonă s-a schimbat brusc sub aspect epidemiologic. Pe data de 9 iunie 1813, Harting a ordonat Oficiului de Carantină Sculeni să supună procedurii de dezinfectare curierii și pasagerii care vin din Constantinopol, Țara Românească și Moldova, deoarece, potrivit știrii primite de la consulul rus din București, în câteva locuri din Valahia s-a declanșat epidemia de ciumă. Expedițiilor poștale din Basarabia li s-au adus la cunoștință că ciumă este semnalată nu numai în Țara Românească, ci a reapărut și în partea stângă a Nistrului. Tot la 9 iunie a poruncit ispravnicilor ținutului Hotin să ia măsurile necesare în legătură cu apariția ciumei în orașul Hotin⁶¹. A doua zi, Harting i-a raportat lui Kurakin despre prezența pestei în Hotin, din cauza căreia, în zilele de 2 și 3 iunie, au murit doi militari⁶².

În scurt timp epidemia de ciumă apărută în Hotin și în două sate din ținutul Hotin a fost stârpită. Deja la 26 iunie, Harting îi raporta lui Kurakin că până la 19 iunie nimeni nu a decedat de ciumă în cele două sate și, deci, ținutul Hotin este favorabil din punct de vedere sanitar⁶³. Dar nu pentru multă vreme, căci curând ciumă reapare în nordul Basarabiei. La 22 iulie 1813, Harting i-a scris comandanțului cetății Hotin, generalul-maior Liders, să ia măsuri de combatere a epidemiei care a reînceput în Hotin și în ținutul Hotin, dispozițiile lui urmând să fie executate și de administrația civilă a ținutului respectiv⁶⁴. Flagelul reapărut

lua însă proporții, din care motiv Harting a dispus, la 9 august, ca toți cei care pleacă din ținutul Hotin să fie ținuți la hotar timp de 9–15 zile⁶⁵. A mai dat ordin Pârcălabiei ținutului Hotin să consolideze straja de la marginea ținutului, iar supraveghetorilor de la carantinele instituite la Duruitoarea și Verejeni – să întoarcă din drum persoanele care pleacă din ținut fără a avea asupra lor autorizații eliberate de generalul Liders sau Pârcălabie⁶⁶.

Epidemia de ciumă ce a bântuit cu întreruperi ținutul Hotin a fost dezrädăcinată în miezul toamnei din 1813, Pavel Svinin menționând în această privință că ciuma, adusă în ținutul Hotin, la 8 noiembrie 1812 din Odesa, de către soldații unui regiment rusesc, a încetat la 12 noiembrie 1813⁶⁷. În afară de curmarea unor vieți omenești, epidemia a provocat și importante pagube materiale. Despre cele pricinuite orașului Hotin relatează același P. Svinin. Foarte întins și bogat odinioară, orașul Hotin avea la începutul anului 1816 „un aspect destul de jalnic și săracăios, întrucât suferise mult din cauza ciumei care a bântuit în 1813. Actualmente, după ce mai bine de un an a fost stopat tot comerțul, jumătate din locuitori s-au ruinat, alții au rămas fără case care, împreună cu avereia lor, au fost arse, iar o altă parte dintre ei, decedându-le capii de familie, au căzut în sărăcie”⁶⁸.

Modificarea teritorială a ținutului din 1818. În conformitate cu prevederile Regulamentului organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818, s-a trecut la o nouă organizare administrativ-teritorială, provincia dintre Prut și Nistru fiind împărțită în 6 ținuturi. Printre acestea se număra și ținutul Hotin, al cărui teritoriu a fost extins ca urmare a incluzării în componența lui a unei părți din ținutul Soroca, care a fost suprimat.

În noiembrie 1818, Guvernul provinciei Basarabia a prezentat Consiliului Suprem al Basarabiei descrierea hotarelor celor 6 ținuturi și listele localităților din fiecare ținut⁶⁹. Descrierea noului hotar al ținutului Hotin o expunem în continuare (vezi Anexa II). Ca ispravnic al ținutului Hotin a fost desemnat slugerul Gheorghe Ciuhureanu.

Formula administrativ-teritorială a ținutului Hotin, instituită în 1818, a fost menținută până în 1835, când, operându-se noi modificări în diviziunea administrativ-teritorială a Basarabiei, a fost reînființat județul Soroca.

NOTE

1 În rusește *forșstadt*.

2 *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare *ANRM*), F.2, inv. 1, d. 2, f. 10.

3 *Zapiski Bessarabskogo Staticeskogo Komiteta*, Kișinev, 1868, tom. III, p. 108

4 T. G. Bulat, *O statistică a Moldovei din 1809*, în „Arhivele Basarabiei”, 1929, nr. 1, p. 66–67.

5 *Ibidem*, p. 64.

6 *ANRM*, F.1, inv. 1, d. 3639, f. 66 v. Versiunea în română a acestui act a se vedea în D. Poștarencu, *Istoria satului Sadâc*, Chișinău, 2001, p. 184–185.

7 T.G. Bulat, *op.cit.*, p. 64.

- 8 *Trudy Bessarabskoy Gubernskoy Uceonoy Arhivnoy Komisii*, Kișinev, 1907, tom. III, p. 258–270.
- 9 Numărul lor l-am calculat astfel. În proiectul de înființare a Eparhiei Chișinăului și Hotinului, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a menționat: „Aici (în Țările Române – D. P.) se consideră o abatere dacă în parohie nu sunt doi preoți“. Iar Scarlat Sturza, rugat să se pronunțe asupra proiectului, a specificat: „Bisericile din satele cu un număr de până la 70 de curți creștine urmează să aibă câte un preot, unul sau doi dascăli și un paracliser, cele din satele cu un număr de la 70 până la 100 de curți – doi preoți, iar la cele din satele cu un număr de 100 și mai multe curți se adaugă, pe lângă cei doi preoți, și un diacon“ (*Polnoe sobranie zakonov Rosiyskoi imperii*, Sankt-Petersburg, 1830, tom. XXXII, p. 616). Pornind de la aceste detalii, stabilim media: 2 preoți, 2 dascăli și 1 paracliser în fiecare parohie.
- 10 L.T. Boga, *Populația Basarabiei (Einografie și statistică)*. Extras din „Monografia Basarabiei“, Chișinău, 1926, p. 22.
- 11 În rusește *blagocinnii*, cuvânt al cărui echivalent în română nu l-am găsit. În original semnifică preot care are sub jurisdicția sa câteva parohii.
- 12 P. Svinin, *Opisanie Bessarabskoy oblasti*, în „Zapiski Odesskogo Obșcestva Istorii i Drevnostei“, Odesa, 1867, tom. VI, p. 272–273.
- 13 *Ibidem*, p. 274.
- 14 *Ibidem*.
- 15 Adică în Basarabia propriu-zisă sau Bugeac.
- 16 P. Svinin, *op.cit.*, p. 273.
- 17 *Scoala Basarabiei*, 1919, nr. 1, p. 2–3.
- 18 L.T. Boga, *op.cit.*, p. 23.
- 19 *Trudī...*, p. 54.
- 20 P.Svinin, *op.cit.*, p. 283.
- 21 *Ibidem*, p. 272; *Trudī...*, p. 8–53. În ultima sursă sunt enumerate localitățile din fiecare ocol.
- 22 ANRM, F.2, inv.2, d. 4, f. 23.
- 23 ANRM, F. 5, inv.2, d. 315, f. 1.
- 24 *Trudī...*, p. 54.
- 25 ANRM, F. 2, inv. 1, d. 65, f. 52.
- 26 *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, București, 1988, p. 238.
- 27 ANRM, F.1, inv. 1, d. 4267, f. 951 v.
- 28 ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 177.
- 29 *Ibidem*, f. 4.
- 30 ANRM, F.2, inv.1, d. 10, f. 336.
- 31 ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 195.
- 32 *Ibidem*, f. 6–7.
- 33 *Ibidem*, f. 25–26.
- 34 *Ibidem*, f. 27.
- 35 Din noiembrie 1812 până în iunie 1814, A. Somov a exercitat funcția de polițmaistru în orașul Ismail (*Ibidem*, f. 105).
- 36 *Ibidem*, f. 114.
- 37 *Ibidem*, f. 134.
- 38 *Ibidem*, f. 142.
- 39 *Ibidem*, f. 153–154.
- 40 *Ibidem*, f. 175.
- 41 *Ibidem*, f. 163–164.
- 42 *Ibidem*, f. 159–160.
- 43 *Ibidem*, f. 227, 230.

- 44 *Ibidem*, f. 236.
- 45 *Ibidem*, f. 247, 250, 280.
- 46 A se vedea în acest sens: T. G. Bulat, *Teritoriile raeelor Hotinului și Brăilei redate stăpânitorilor români*, în „Arhivele Basarabiei“, 1932, nr. 4, p. 249–270; 1933, nr. 1, p. 43–54; nr. 2, p. 30–51; A. Agachi, *Hotin: pământ din pământul Moldovei*, în „Destin românesc“, 1998, nr. 2, p. 31–38.
- 47 ANRM, F. 2, inv. 1, d. 65, f. 58.
- 48 P. Svinin, *op.cit.*, p. 280.
- 49 ANRM, F. 5, inv. 2, d. 3, f. 1.
- 50 *Trudî...*, p. 8–53 (în versiune rusă). Lista respectivă, cu o serie de omiteri, a fost publicată în varianta română de Tudor Pamfile în studiul său *Tinutul Hotinului la 1817* (Chișinău, 1920, p. 13–28), fără a indica însă sursa de documentare.
- 51 A. Skalikovskii, *Hronologicheskoe obozrenie istorii Novorosiyiskogo kraia. 1730–1823*, Odesa, 1838, ceastă II, p. 213.
- 52 *Ibidem*, p. 223.
- 53 ANRM, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 9.
- 54 *Ibidem*, f. 170.
- 55 *Ibidem*, f. 228v–230.
- 56 *Ibidem*, f. 282–283.
- 57 ANRM, F. 2, inv. 1, d. 65, f. 58.
- 58 ANRM, F. 2, inv. 1, d. 80, f. 132 v.
- 59 *Ibidem*, f. 693.
- 60 *Ibidem*, f. 756 v.
- 61 *Ibidem*, f. 980–982.
- 62 *Ibidem*, f. 986 v.
- 63 *Ibidem*, f. 1210.
- 64 ANRM, F. 5, inv. 1, d. 1, f. 169.
- 65 *Ibidem*, f. 391 v.
- 66 *Ibidem*, f. 420–422.
- 67 P. Svinin, *op.cit.*, p. 274.
- 68 *Ibidem*, p. 282.
- 69 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 28, f. 1.

ANEXE

I. Lista târgurilor, satelor și proprietarilor funciai din ținutul Hotin. Sfârșitul anului 1813 – începutul anului 1814.

(Denumirile localităților sunt aranjate în ordinea alfabetului rusesc, în dreptul fiecărei denumiri, după pauză, fiind indicat proprietarul funciar).

Anadolu – logofătul Costache Ghica.

Buzovița – domnița Ralu; *Burdiful* – serdarul Enache Lazu; *Babeni* – generalul Ilie Catargi; *Bârnova* – familia Balș; *Bârnova* – logofătul Costache Ghica; *târgul Briceni* – vistierul Iordache Ruset; *Bulboaca* – domnița Rali; *Bârlădeanu* – vornicul Dimitrache Sturza; *Bălcăuții de Jos* – stolnicul Ioan Cheșcu; *Beșineuți și Balasineuți* – familia Balș; *Bădragi* – paharnicul Ciurea; *Burlănești* – Bălăneștii din Iași; *Bogdănești* sterp – mănăstirea Golia din Iași; *Brânzeni* – familia Sturza; *Berestia* – Iordache și Sandulache Tomuleț; *Bălcăuții de Sus* – căminarul Mihalache; *Balamutevca* – stolnicul Ioan Cheșcu; *Bociucăuți* – paharnicul Doni.

Vălcineț – Gheorghe Grigoriu și paharniceasa Ghenoaia; *Vârnovăț* – Bălăneștii; *Vetreacica* – vistierul Ruset; *Vasileni și Răspopeni* – domnița Rali (primul) și *Bălăneștii* (al doilea); *Văzdăuți* – stolnicul Ioan Cheșcu; *Voloșcovul* – banul Arghir Cuza; *Vascăuți* – Bălăneștii; *Varticăuți* – serdarul Anastasie; *Vîșoara* – mănăstirea Golia din Iași; *Varaticul* – logofătul Constantin Ghica; *Vancicăuți* – maiorul Agafon Ermolinski (a treia parte din moșie) și răzeșii.

Galișăuca – jumătate haznalei și o altă jumătate lui Gheorghe Grigoriu; *Gremești* sterp – numită Cazacilor; *Ghilavăț* – stolnicul Ioan Cheșcu și banul Cuza; *Ghenăuți* – paharnicul Ciurea; *Ghelăuți* – vornicul Tudor Balș; *Grozenița* – paharnicul Doni.

Dințeni – mănăstirea Cetățuia din Iași; *Donlărneni* – vornicul Tudor Balș; *Dăncăuți* – stolniceasa Jora; *Dărăbani* – logofătul Constantin Ghica; *Doljoc* – vornicul Tudor Balș.

Enăuți – Petru Vlahovici din Cernăuți; *Edinița* – vistierul Iordache Ruset.

Zalucea – paharnicul Ciurea; *Zarujeni* – hatmanul Stratulat.

Cuneuca sterp – domeniu al statului; *Chelmești* – familia Sturza; *Cumariu* – spătarul Nicolae Ruset; *Câșla Nijama* – logofătul Pașcanu; *Carlacău* – logofătul Constantin Ghica; *Cormani* – medelnicerul Vasile Ruset; *Culișăuca* – vistierul Iordache Ruset; *Cobălceni* – Costache Flondor din Bucovina; *Clocușna* – mănăstirea Golia; *Cupceni* – stolnicul Ioan Cheșcu; *Câșla Tiurtului* – logofătul Constantin Ghica; *Câșla Binarului* – logofătul Ghica; *Coreșteiuți* – generalul Ilie Catargi; *Caracușeni* – Ioniță Străjescu; *Colicăuți* – familia Balș; *Câșla Zamgiului* – spătarul Nicolae Ruset; *Câșla Ciolicului și Coteala* – paharnicul Ciurea; *Cotuijeni* – familia Cazimir; *Corpaciul* – paharnicul Ciurea; *Cuconești* – titularennii sovetnik* Feodosiu; *Costești* – banul Arghir Cuza; *Corjeuți* – o jumătate lui kolejski sovetnik** Krupenski și cealaltă jumătate medelnicerului Tanasă Feștilă; *Criva*,

* Funcționar de clasa a IX-a, conform Tabelei despre ranguri din Rusia.

** Funcționar de clasa a VI-a.

Câșla și Coșuleni – paharnicul Ciurea; *Costiceni* – paharnicul Ciurea și alți răzeși; *Cotileu* – familia Cazimir; *Capileuca* – logofătul Ghica; *Cruglic* – răzeșii; *Colincăuți* – mănăstirea Slatina; *Clîscăuți* – mănăstirea Golia.

Lencăuți – clerul din Bucovina; *Lomancința* – kolejski sovetnik Krupenski; *Lipnic* – mănăstirea Burdujeni; *Larga* – titulernii sovetnik Feodosiu; *târgul Lipcani* – spătarul Nicolae Ruset.

Molodova – spătarul Ruset; *Mihoreni* – Iordache Tomuleț; *Macarevca* – domeniu al statului; *Moșinețul* – familia Sturza; *Mihalcău* – kolejski sovetnik Krupenski; *Mihălășeni* – serdarul Alexandru Nastasiu; *Mândăcăuți* – familia Cazimir; *Mărcăuți* – domnița Rali; *Mihălcăuți și Mlenăuți* – paharnicul Ciurea; *Mămăliga* – domeniu al statului; *Marșinița* – familia Sturza; *Mălinești* – mănăstirea Golia din Iași; *Malinița* – logofătul Pașcanu.

Niporotova – pitarul Feodosiu și răzeșii; *Nelepăuți* – paharnicul Doni; *Negreută* – paharnicul Ciurea; *Naslavcea* – kolejski sovetnik Krupenski; *Novaselita* – familia Cazimir; *Nisfoia* – paharnicul Ciurea; *Novaselita de Sus* – familia Sturza; *Nedebăuți* – familia Balș.

Onutul – familia Donici; *Otaci* – Ioniță Străjescu.

Parcăuți – familia Balș; *Paustia* – Vasile Docan din Moldova; *Parcova și Câșla Chiurtului* – mănăstirea Cetățuia; *Purceleanca și Zăbriceni* – căminarul Ioniță Bașotă; *Palade* – paharnicul Ioniță Negre; *Pociumbeni* – logofătul Ghica; *Pociumbăuți* – logofătul Ghica; *Pererâta* – comisoaia Casandra; *Pașcăuți* – răzeși din Bucovina; *Perebicăuți* – familia Tălpescu; *Prihorodu* – Gheorghe Grigoriu din Bârlad; *Poiana* – mănăstirea Golia.

Resteu și Otaci – spătarul Nicolae Ruset; *Romancăuți* – logofătul Constantin Ghica; *Ruseni* – pitarul Feodosiu și 8 mazili răzeși; *Rotunda* – domnița Ralu; *Rosușeni* – familia Cazimir; *Reucăuți* – mănăstirea Slatina; *Răchitna* – mănăstirea Slatina; *Rângaciu* – Vasile Calmuțchi din Austria; *Rucșinu* – familia Balș; *Rohotinu* – Gheorghe Grigoriu; *Rașcov și Gheorgheuți* – logofătul Pașcanu; *Rujavința* – o jumătate a lui nadvornai sovetnik* Millo și o altă jumătate a familiei Mohoritu.

Seliște – Vasile Docanu din Bârlad; *Sârbiceni* – titulernii sovetnik Feodosiu; *Secureni* – generalul Ilie Catargi; *Stălinești* – mănăstirea Vârcovița din Bucovina; *Sângeru* – vornicul Tudor Balș; *Stăuceni* – stolnicul Ioniță Prăjescu; *Stroești* – slugerul Docanu; *Sâncăuți* – vornicul Crețulescu din București.

Trebisăuți – domnița Rali; *Trinca* – familia Sturza; *Tabani* – paharnicul Ciurea; *Târnova* – slugereasa Elenca Carp; *Teredna* – paharnicul Teutu; *Teteșani* – sterp – domeniu al statului; *Tărăsăuți* – vistierul Iordache Ruset; *Tulbureni* – doctorul Mitache și Gheorghe Botezatu.

Fetești – jumătate aparține statului, iar cealaltă – Stroeștilor; *Forosna* – vornicul Tudor Balș.

Hrușovățu – mănăstirea Burdujeni și doctorul Mitache; *Hrimăncăuți și Hrubna* – vistierul Iordache Ruset; *Hincăuți* – stolnicul Gheorghe Loizu; *Hrenăuți* – mănăstirea Burdujeni; *Hădărăuți* – generalul Catargi; *Hurdinești* – slugereasa Elenca Carp; *Hlinoaia* – spătarul Nicolae Ruset; *Horodiște* – vornicul Tudor Balș; *Hlina* – Vasile Flondor din Austria; *Holohoreni* – sterp – domeniu al statului; *Hajdeu* – o jumătate aparține statului, iar cealaltă – lui Gheorghe Grigoriu.

* Funcționar de clasa a VII-a.

Ojova – logofătul Pașcanu; *Ocnia* – comisul Constantin Sturza.
Cepeleuți – logofătul Ghica; *Ciubriu* – paharnicul Ciurea; *Cerlina* – Constantin Vârnăv și răzeșii; *Cepinosu* – Gheorghe Grigoriu.

Şibotinița – medelnicerul Vasile Ruset; *Şirăuți* – familia Balș; *Şarbana* – kolejski sovetnik Krupenski; *Şindreni* – paharnicul Ciurea; *Şerbinița* – răzeșii; *Şișcăuți* – paharnicul Ciurea; *Şelăuți* – paharnicul Doni; *Şirăuți* – familia Balș.

Sursa: ANRM , F. 5, inv. 2, d. 3, f. 43–45 v.

II. Hotarul ținutului Hotin stabilit în 1818.

Începând de la râul Nistru, între moșiile satelor Cremenciug și Iarova, hotarul trece pe teritoriul fostului ținut Soroca, despărțind moșiile satelor Cremenciug, Dărcăuți, Mălcăuți, Mândâcul Vechi, Mândâcul Nou și Târnova, care, potrivit noii divizuni a regiunii, trec în ținutul Iași, de cele ale satelor Iarova, Tătărăuca Nouă, Tătărăuca Veche, Visoca, Trăistieni sau Plop și Horodiciul sau Țau, care sunt incluse în componența ținutului Hotin. De la marginea satelor Târnova și Horodiciul, hotarul ținutului continuă pe teritoriul ținutului Iași, având direcția spre gura râului Ciuhur și lăsând satele Dondușeni și Rediu Mare, cătunul și moșia Galiești, satul Fântâna Albă și moșia Pogubeni ce aparține acestui sat, cătunul Chetroșica, satul Brătușeni, cătunul Șofrâncani și satul Stângăceni în componența ținutului Hotin, iar satul Scăieni, moșiile Frăseni, Ochiul Alb, Magdana, satul Șofrâncanii Noi, cătunul Pârjota, satul Zăicanî, moșia Stâncăuți, satele Damașcani și Duruitoarea în componența ținutului Iași. Continuă apoi pe râul Ciuhur, în josul apei, până la vărsarea în râul Prut, lăsând în ținutul Iași moșia Sindghiorț și satul Braniște cu moșia sa. De la gura râului Ciuhur hotarul ținutului cotește în amonte pe malul stâng al râului Prut, continuă pe frontieră cu Austria și pe malul drept al râului Nistru până la hotarul dintre satele Iarova și Cremenciug.

Sursa: ANRM, F. 3, inv. 1, d. 28, f. 27.

SUMMARY

According to the provisions of the Russian-Ottoman peace treaty signed in 1812 in Bucharest, the territories between the rivers Prut and Nistru were annexed to the Russian Empire and were named, officially, the *Bessarabia Region* – in fact the Russians extended the toponym to the entire province that they seized. This space included Hotin county, which had been turned by the Porte into a *raya* in 1713 and later had returned under the rule of the Moldavian Divan at the beginning of the Russian-Turkish war (1806–1812).

Until 1818 the tsarist authorities maintained the territorial configuration and the territorial-administrative organization of the Hotin county, which was characteristic to the Moldavian Principality.

The author analyzes, based on archive documents, the structure of the population and specifies that, in 1812, there were 15,163 families or 75,815 inhabitants, counting an average of five persons per family. In this period there were 156 churches in Hotin county, so the figure includes also the families of the priests, deacons and teachers. According to the results of the 1817 census, the population of Hotin county represented 20,4% of the entire population of Bessarabia (485,618 inhabitants). However, according to the data provided by Ioan Halippa, the 1817 census recorded 21,701 Christian families (19,876 male-run households and 1,825 households run by widows) and 978 Jewish families – a total of 22,679 families.

Between 1812–1818 Hotin county was divided into 8 wards: Upper Nistru, Lower Nistru, Ciuhur, Mijlocul, Lower Prut, Upper Prut, Ghilavet and Rascov.

The county was run by chief magistrates.

In 1818 the territory of the county was again redivided according to the provisions of the Regulations for the Administrative Organization of Bessarabia of 29 April 1818. The provinve between the Prut and the Nistru rivers was subdivided into 6 counties, among which Hotin. This administrative-territorial formula was maintained until 1835. The author further analyzes yet other interesting events in the life of the county. All the data prove the process of ethnic change in Hotin county.

INSPECTORII ȘCOLARI DIN BUCOVINA ÎN PERIOADA 1869–1918

Constantin Ungureanu

Chișinău

În învățământul primar din Bucovina, alături de cadrele didactice – învățători și profesori care aveau menirea de a instrui Tânără generație – un rol important a revenit inspectorilor școlari provinciali și districtuali. Membrii Consiliului Școlar provincial al Bucovinei sau ai consiliilor școlare districtuale erau obligați să verifice situația școlilor primare aflate în subordinea lor. La 8 februarie 1869, Dieta Bucovinei a votat legea care reglementa modalitatea de a controla învățământul primar din provincie. Normativul a fost modificat și completat, ulterior, prin alte documente, precum cele din 13 decembrie 1869, din 16 noiembrie 1871, din 26 noiembrie 1874 și din 8 iulie 1895¹.

Ca urmare a acestor decizii, au luat ființă Consiliul Școlar al Bucovinei, consiliile districtuale și cele locale. Întreaga provincie a fost împărțită în 9 districte școlare, potrivit diviziunilor administrative. Inspectorilor generali le revinea sarcina de a rezolva problemele școlare, în colaborare cu Consiliul Școlar, în timp ce inspectorii districtuali – numiți prinț-un ordin al Ministerului Cultelor și Învățământului de la Viena, pe un termen de șase ani – funcționau ca referenți.

Potrivit art. 15 din legea provincială emisă la 8 februarie 1869, „pentru supravegherea stării pedagogice și didactice a școlii, se numește de către Consiliul Școlar districtual un membru expert (competent) al Consiliului Școlar local ca inspector școlar local. Inspectorul școlar local va fi în armonie continuă cu dirigintele școlii. Dacă apar divergențe de păreri, fiecare e în drept a cere decizia Consiliului Școlar districtual...”². Art. 27 al legii respective prevedea că „Ministerul Cultelor și Învățământului numește pentru fiecare district un inspector școlar și, acolo unde împrejurările deosebite o cer, chiar și mai mulți inspectori școlari. Numirea se face pe baza unei propunerii de trei a Consiliului Școlar provincial, pe termen de 6 ani. Inspectorul școlar districtual, dacă nu e numit dintre membrii Consiliului Școlar districtual, atunci intră în acest consiliu, în baza numirii sale”³.

Inspectorii școlari provinciali erau numiți de către ministrul Cultelor și Învățământului de la Viena, de asemenea, pe o perioadă de 6 ani. Art. 40 al legii provinciale din 8 februarie 1869 stipula că „inspectorii școlari provinciali, cărora Ministerul Cultelor și Instrucției Publice le dă instrucțiunile necesare de serviciu, sunt chemați, în prima linie, să exercite o influență imediată asupra afacerilor didactice pedagogice ale școlilor, prin inspecții periodice, prin conducerea examenelor, supravegherea activității directorilor școlari, precum și a consiliilor

școlare locale și districtuale. Inspectorul școlar provincial întocmește rapoarte asupra activității lor în Consiliul Școlar provincial; acestea le înaintează Ministerului Cultelor și Instrucției⁴.

Primul inspector școlar provincial al Bucovinei a fost dr. Gustav Bozduch. Numirea lui, într-o asemenea funcție, fusese un caz fericit, profesorul de gimnaziu cunoscând, întru totul, limba română⁵. Dar responsabilitatea atribuită lui Bozduch a fost de scurtă durată, căci la 16 iunie 1869, în funcția de inspector școlar provincial al Bucovinei a fost instalat directorul Gimnaziului ortodox din Suceava, dr. Josef Marek. După o statistică din anul 1873, în toată Austria imperială activau 35 de inspectori școlari provinciali, dintre care 17 aveau un salariu anual de 2 700 de florini, iar 18 – de 2 100 de florini anual. În ceea ce privește remunerația inspectorului Josef Marek, aceasta era de 2 700 florini/an, sumă la care se adăuga și o bonificație de 300 de florini⁶.

Prima întrunire a Consiliului Școlar al Bucovinei a avut loc la 10 iulie 1869, la care a participat și noul inspector Josef Marek. Chiar în ședința de inaugurare a Consiliului Școlar al Tării, consilierul gubernial Julius Wazl, membru al Consiliului, în calitate de referent pentru afacerile școlare administrative și economice, a prezentat o comunicare detaliată despre starea învățământului primar din Bucovina la acel moment. În cadrul acestui raport, Julius Wazl a înaintat și o listă cu propuneri concrete pentru funcțiile de inspectori școlari districtuali, precizând că „inspectorul școlar districtual este unul dintre cei mai importanți și influenți membri din Consiliul Școlar districtual, de aceasta alegerea unor inspectori școlari potriviti cere multă minuțiozitate și atenție”⁷. Alegerea inspectorului corespunzător – opina Wazl – era o problemă destul de complicată, atâtă vreme cât cerințele ocupării unui asemenea post impuneau și cunoașterea tuturor limbilor de predare din școlile subordonate lui.

După aprecierile lui Wazl, inspectorii școlari din districtele Cernăuți rural, Rădăuți, Siret, Suceava și Storojinet, precum și din orașul Cernăuți, trebuiau să cunoască limbile germană, română și slavă; din districtele Coțmani și Vîjnița – germană și slavă; din districtul Câmpulung – germană și română. În același timp, în Bucovina mai funcționau și 5 școli primare maghiare (câte două în districtele Rădăuți și Siret și una în districtul Suceava). Deoarece limba maghiară era vorbită exclusiv în cele 5 colonii ungare, iar în Bucovina, practic, era imposibil de ales un inspector școlar de altă naționalitate, care să știe și maghiara, s-a decis, în cele din urmă, numirea unui inspector propriu pentru școlile maghiare⁸.

Conform prevederilor legii școlare, un inspector școlar districtual trebuia să fie ales din trei candidați, ceea ce însemenă că, pentru cele 10 posturi de inspectori în Consiliul Școlar al Bucovinei, trebuiau propuși 30 de candidați. Potrivit aprecierilor aceluiași Julius Wazl, nu se puteau găsi 30 de candidați potriviti pentru ocuparea acestor posturi. Din acest motiv, pentru a se respecta prevederile legii, au fost propuși câte trei candidați pentru fiecare district școlar, dar mai multe persoane au fost recomandate concomitent pentru mai multe districte. Astfel, pentru 9 posturi de inspectori școlari districtuali (cu excepția funcției de inspector pentru școlile maghiare), au fost propuse 18 persoane, dintre care 13 pentru un singur district, două – pentru două districte, două – pentru trei districte, iar o persoană – pentru 4 districte.

Primii inspectori școlari aleși din Bucovina au fost: Vasile Ilasievici, consilier consistorial și directorul Școlii principale ortodoxe din Cernăuți – pentru orașul Cernăuți; profesorul gimnazial Johann Limberger – pentru districtul Coțmani; Josef Fedkowicz, ofițer pensionat – pentru districtul Vînjița; profesorul de teologie Eusebie Popovici – pentru districtul Storojinet; Johann Zybaczynski, directorul școlii principale din Siret – pentru districtul Rădăuți; Albert Rakwicz, administratorul fabricii de fier din Eisenau – pentru districtul Câmpulung; directorul școlii principale din Suceava, Johann Mitkiewicz – pentru districtul Suceava; Ioan Drogli, directorul provizoriu al școlii principale ortodoxe de model (*gr.-ort. Musterhauptschule*) din Cernăuți – pentru districtul Cernăuți rural și Heinrich Klauser, profesor la Școala reală superioară din Cernăuți – pentru districtul Siret⁹.

Din cele 9 persoane alese în 1869 în funcțiile de inspectori școlari districtuali, patru erau directori de la școlile principale din Cernăuți, Siret și Suceava, câte un profesor de la gimnaziu, de la Școala reală superioară și de la Institutul de Teologie, precum și două persoane, care nu activau în învățământ. Trei inspectori școlari districtuali erau de origine română: Vasile Ilasievici – în orașul Cernăuți, Eusebie Popovici – în districtul Storojinet și Ioan Drogli – în districtul Cernăuți rural.

Cu toate acestea, doleanțele Consiliului Școlar al Bucovinei de a asigura fiecărui district școlar câte un inspector școlar propriu s-au materializat abia după două decenii. În anii '70-'80 ai secolului al XIX-lea, numai orașul Cernăuți a beneficiat de un inspector școlar propriu, pe când în restul Bucovinei, unui inspector școlar îi revenea responsabilitatea de a verifica școlile din două districte. Aceasta reiese și din informațiile statistice privind inspectarea școlilor, în anii 1882 și 1888. Astfel, în 1882, Vasile de Repta a verificat 14 școli cu 50 de clase din orașul Cernăuți; Constantin Stefanowicz a controlat 29 de școli cu 38 de clase din districtul Cernăuți rural și 21 de școli cu 25 de clase din districtul Storojinet; Vasile Topa a inspectat 37 de școli (respectiv 49 de clase) din districtul Rădăuți și 15 școli (23 de clase) din districtul Siret; Ștefan Barbuța a verificat, în districtele Câmpulung și Suceava, 27 de școli cu 34 de clase, respectiv 22 de școli cu 33 de clase; în sfârșit, Isidor Martinowicz, inspectorul școlar pentru districtele Coțmani și Vînjița, a controlat 36 de școli (39 de clase), respectiv 21 de școli (26 de clase). Cei 5 inspectori școlari districtuali au verificat, în anul 1882, 222 de școli cu 317 clase. În afară de aceasta, Johann Iuszczak, inspectorul pentru școlile maghiare, a controlat trei școli cu trei clase din districtele Siret și Suceava. Pentru cheltuielile de transport și diurne, inspectorii Constantin Stefanowicz, Isidor Martinowicz și Vasile Topa au fost remunerăți cu câte 800 de florini fiecare, Ștefan Barbuța a primit 750 de florini, Vasile de Repta – 300 de florini și inspectorul maghiar Johann Iuszczak – 120 de florini¹⁰.

În anul 1888 activau în Bucovina 6 inspectori școlari districtuali și un inspector național pentru școlile maghiare. Comparativ cu anul 1882, districtele Coțmani și Vînjița dispuneau de inspectori școlari proprii. Vasile de Repta a inspectat atunci 14 școli cu 55 de clase din capitala Bucovinei; George Jancovschi a verificat 65 de școli cu 80 de clase din districtele Cernăuți rural și Storojinet; Zaharia Majeran a controlat 61 de școli cu 88 de clase din districtele Rădăuți și Siret; în districtele Câmpulung și Suceava, Ioan Boșneag a inspectat 67 de școli

cu 100 de clase; Isidor Martinowicz a controlat 49 de școli (54 de clase) din districtul Coțmani, iar Georg Turkiewicz – 26 de școli (34 de clase) din districtul Vijnita. În total, cei 6 inspectori școlari districtuali au verificat 282 de școli cu 411 clase, iar Johann Kubaszek a controlat, în același an, 5 școli maghiare cu 6 clase, din districtele Rădăuți, Siret și Suceava. Pentru cheltuielile de transport și diurne, Zaharia Majeran a fost remunerat cu 900 de florini, George Jancovschi și Ioan Boșneag – cu câte 800 de florini fiecare, Isidor Martinowicz – 550 de florini, Georg Turkiewicz – 350 de florini, Vasile de Repta – 300 de florini și Johann Kubaszek – 100 de florini¹¹.

Josef Marek a ocupat postul de inspector școlar al Bucovinei până în anul 1877. La 19 iunie 1877, în această funcție importantă a fost numit dr. Wilhelm Vyslouzil, pe atunci director al Gimnaziului real superior din orașul Brünn, capitala Moraviei. Textul jurământului depus de către inspectorul școlar provincial Wilhelm Vyslouzil, la 26 iunie 1877, se păstrează la arhiva din Cernăuți¹². El a deținut această poziție timp de paisprezece ani, până în toamna anului 1894. Decretul ministerial din 19 iunie 1877, prin care Wilhelm Vyslouzil era numit inspector școlar provincial, conținea și o precizare foarte importantă, potrivit căreia „deoarece Wilhelm Vyslouzil, în prezent, nu cunoaște limba română, excelența sa a permis ca într-o anumită perioadă, cât va fi necesar, să fie luat ca ajutor pentru inspectarea școlilor primare românești din Bucovina și directorul Școlii Normale din Cernăuți, Dimitrie Isopescul”¹³. Astfel, deși nu îndeplinea oficial funcția de inspector școlar provincial, până în 1901, Dimitrie Isopescul a verificat școlile primare cu limba română de instruire din întreaga provincie. De exemplu, în anul de învățământ 1891/1892, inspectorul școlar provincial Wilhelm Vyslouzil a inspectat 50 de școli primare cu 91 de clase, iar consilierul școlar Dimitrie Isopescul, care era responsabil și de inspecția școlilor românești din Bucovina, a verificat 35 de școli cu 45 de clase¹⁴.

Dimitrie Isopescul s-a născut în 1839, la Frătăuți Vechi, și a activat, timp de 36 de ani, în domeniul învățământului. În 1869, el a fost numit membru în primul Consiliu Școlar al Bucovinei, iar prin ordinul Ministerului Cultelor și Învățământului, din 19 august 1870, a devenit directorul Școlii Normale (Pedagogiul) din Cernăuți, funcție pe care a deținut-o până în anul 1901. Deși a intrat, la 1 februarie 1901, ca deputat, în Parlamentul austriac, după doar trei luni de la investire, pe când se afla încă la Viena, s-a stins din viață¹⁵.

După moartea lui Dimitrie Isopescul, inspector școlar pentru școlile române din Bucovina a fost numit profesorul de la Școala reală superioară ortodoxă din Cernăuți, Dionis Simionovici¹⁶. În anul 1895, și școlilor rutene din Bucovina li s-a încredințat un inspector. Acesta era învățătorul superior Omelian Popowicz, pe atunci inspector școlar în districtul Coțmani¹⁷.

În anul de învățământ 1891/1892, șapte districte școlare dispuneau de inspectori districtuali proprii, iar districtele Storojinet și Cernăuți rural aveau, împreună, un singur inspector școlar districtual. În 1891, ministrul Cultelor și Învățământului a numit sau i-a reconfirmat în funcție pe încă cinci inspectori școlari districtuali din Bucovina. Aceste măsuri reprezentau un pas important pentru învățământul primar din Bucovina, deoarece fiecare district școlar putea dispune de un inspector școlar propriu. În orașul Cernăuți era inspector școlar profesorul universitar și arhimandritul Vasile de Repta, în districtul Cernăuți

rural – George Jancovschi, în Coțmani – preotul Martynowicz, în Vîjnița – învățătorul superior Georg Turkiewicz, în Storojineț – Omelian Popowicz, în Siret – Leontie Padure, în Rădăuți – Zaharia Majeran, în Suceava – Johann Chodakowski și în districtul Câmpulung – învățătorul superior Racoce¹⁸. Astfel, în Bucovina activau nouă inspectori școlari districtuali, dintre care cinci români, trei ucraineni și un german. Aceștia însă nu erau inspectori naționali, ci inspectori pentru toate școlile din districtul respectiv, indiferent de limba de instruire.

În anul 1894, ministrul Cultelor și Învățământului din Viena a numit sau a reconfirmat în funcție, din nou, și tot pe o durată de 6 ani, pe inspectorii școlari districtuali din Bucovina. Școlile primare din orașul Cernăuți urmau să fie inspectate în continuare de profesorul universitar de teologie Vasile de Repta. În districtul Cernăuți rural a fost atestat, ca inspector, învățătorul de educație practică în Cernăuți George Jancovschi. Învățătorul superior în Cernăuți, Zaharia Majeran, a fost validat inspector în districtul Rădăuți, iar învățătorii superiori de la școala din Mănăstirește, Omelian Popowicz și Nicu Tarasievici, au fost numiți inspectori pentru școlile primare din districtul Coțmani, respectiv districtul Câmpulung. Învățătorul superior din Siret, Leontie Padure continua să fie inspector în districtul Siret, iar învățătorul superior din Vîjnița, Georg Turkiewicz – în districtul Vîjnița. Pentru școlile din districtul Storojineț a fost recunoscut inspector învățătorul superior din Boian, Ioan Popovici, pentru districtul Suceava – profesorul de la gimnaziul din Rădăuți, Ladislaus Koczynski, iar pentru noul district școlar Gura Humorului – învățătorul superior din Gura Humor, Johann Chodakowski. Tot atunci, preotul romano-catolic din Andreasfalva, Johann Kubaszek a fost imputernicit să inspecele școlile cu limba de instruire maghiară din Bucovina¹⁹.

Din 11 inspectori școlari, 6 erau români, 2 ucraineni, 2 germani și un ungur. Față de anul 1891, pentru prima dată au devenit inspectori școlari Nicu Tarasievici, Ioan Popovici și Ladislaus Koczynski. Inspectorii școlari districtuali continuau să fie responsabili pentru toate școlile primare din districtul respectiv. Potrivit informațiilor statistice, 11 inspectori școlari districtuali au verificat, în anul 1894, în total, 337 de școli cu 575 de clase. Vasile de Repta a inspectat atunci 15 școli cu 65 de clase din orașul Cernăuți; George Jancovschi – 40 de școli cu 63 de clase din districtul Cernăuți rural; Johann Chodakowski – 31 de școli, respectiv 50 de clase, în districtul Gura Humorului; Nicu Tarasievici – 38 de școli (58 de clase) în districtul Câmpulung; Omelian Popowicz – 51 de școli cu 71 de clase în districtul Coțmani; Zaharia Majeran – 30 de școli cu 61 de clase din Rădăuți; Leontie Padure – 25 de școli (41 de clase) în districtul Siret; Ioan Popovici – 39 de școli cu 49 de clase din districtul Storojineț; Ladislaus Koczynski – 28 de școli cu 53 de clase în districtul Suceava; Georg Turkiewicz – 35 de școli cu 57 de clase din districtul Vîjnița, iar Johann Kubaszek a inspectat 5 școli maghiare cu 7 clase din districtele Gura Humorului, Rădăuți și Siret. Șase inspectori (George Jancovschi, Nicu Tarasievici, Omelian Popowicz, Zaharia Majeran, Ioan Popovici și Georg Turkiewicz) au fost plătiți cu câte 600 de florini fiecare, pentru costurile de transport și diurne, Johann Chodakowski și Ladislaus Koczynski au primit câte 500 de florini, Leontie Padure – 400 de florini, Vasile de Repta – 300 de florini, iar Johann Kubaszek a fost remunerat cu 100 de florini²⁰.

Inspectorul școlar provincial al Bucovinei a fost schimbat în toamna anului 1894. În ședința Consiliului Școlar al Țării, din 27 octombrie 1894, președintele

Consiliului a făcut cunoscut faptul că inspectorul școlar provincial, dr. Wilhelm Vyslouzil, a fost pensionat, iar în locul său a fost numit dr. Karl Tumlirz, care până atunci deținuse funcția de director al gimnaziului din Cernăuți²¹. Născut în anul 1853, în localitatea Moldau din Boemia, el și-a început cariera de profesor la Viena, în 1877. La 6 iulie 1892, Karl Tumlirz era instalat ca director al Gimnaziului german din Cernăuți, iar doi ani mai târziu, la 20 septembrie 1894, devinea inspector școlar provincial și director al comisiei de examinare a școlilor primare din Bucovina. Karl Tumlirz s-a aflat în postul de inspector provincial mai bine de 11 ani, până în octombrie 1905, când a fost transferat într-o altă funcție, la Graz²².

În orașul Cernăuți, postul de inspector școlar a fost ocupat, până în 1896, de trei români, toți profesori de teologie. La 31 august 1869, Ministerul Cultelor și Învățământului l-a numit pe consilierul consistorial Vasile Ilasievici în funcția de inspector școlar în orașul Cernăuți²³. Din octombrie 1875, inspector al școlilor primare din orașul Cernăuți a devenit profesorul de teologie Eusebie Popovici; el s-a aflat în această funcție doar jumătate de an, fiindcă la cererea sa, Ministerul Cultelor și Învățământului l-a destituit din post, la 15 mai 1876. Tot atunci, profesorul universitar de teologie Vasile de Repta a fost numit inspector școlar pentru orașul Cernăuți, funcție pe care a îndeplinit-o până la 23 martie 1896²⁴. Astfel, timp de aproape 20 de ani, Vasile de Repta a inspectat școlile primare din orașul Cernăuți, contribuind personal la dezvoltarea învățământului din capitala Bucovinei. Vasile de Repta a elaborat și publicat 14 rapoarte anuale privind starea învățământului primar din orașul Cernăuți, în anii 1879/80 – 1892/93, documente care azi constituie o sursă de informare extrem de valoroasă²⁵. Pentru meritele sale deosebite în domeniul învățământului, în 1895, Consiliul local i-a conferit arhimandritului Vladimir (Vasile) de Repta titlul de cetăean de onoare al orașului Cernăuți.

La 23 martie 1896, prin decret ministerial, profesorul gimnazial Vinzenz Faustmann a fost numit în funcția de inspector școlar în orașul Cernăuți. El a ocupat acest post până în august 1898. Deoarece, între timp, Vinzenz Faustmann a obținut postul de director al Gimnaziului nr. II din orașul Cernăuți, la 8 august 1898, Ministerul Cultelor și Învățământului i-a atribuit învățătorului principal de la Școala Normală, Josef Wotta, calitatea de inspector școlar în orașul Cernăuți²⁶. Josef Wotta s-a născut în 1846, la Tereblecea și s-a impus ca un nume de referință în lumea școlii bucovinene. A fost redactor la *Bukowinaer Pädagogische Blätter* și a publicat în *Bukowiner Schule* câteva studii foarte valoroase și bine documentate despre învățământul primar din Bucovina și din orașul Cernăuți²⁷. Și-a exercitat funcția de inspector școlar al orașului Cernăuți până în vara anului 1906 când, din cauza sănătății precare, a cerut permisiunea de a pleca în concediu. La 17 iulie 1906, în locul său a fost numit inspector, temporar, învățătorul principal de la Școala Normală din Cernăuți, Raphael Kaindl. Josef Wotta a decedat la 4 martie 1909²⁸.

La începutul secolului XX s-a creat un nou post de inspector școlar pentru școlile poloneze din districtul Gura Humorului. În 1904 a luat ființă districtul școlar Vașcăuți și odată cu el și încă un post de inspector școlar districtual. În 1902, în Bucovina activau 12 inspectori școlari districtuali: Josef Wotta (orașul Cernăuți), George Jancovschi (districtul Cernăuți rural), Isidor Dolinschi (Gura

Humorului), Ioan Abager (Câmpulung), Ilarion Stratyczuk (Coțmani), Zaharia Majeran (Rădăuți), Johann Chodakowski (Siret), Ioan Popovici (Storojinet), Karl Kuczynski (Suceava), Gregor Nikorowicz (Vîjnița), Johann Kubaszek (pentru școlile maghiare) și Clemens Swoboda (pentru școlile polone din districtul Gura Humorului). Într-un singur an, 1902, aceștia au inspectat 373 de școli primare cu 1 022 de clase²⁹. Doi ani mai târziu, în 1904, erau în funcții aceeași inspectori școlari districtuali. Lor li s-a alăturat Nikolai Spenul, inspectorul școlar din nou district Vașcăuți. În 1902, din 12 inspectori districtuali, 5 erau români, 3 germani, 2 ucraineni, unul polonez și unul maghiar, iar în 1904 erau 13 inspectori, inclusiv 3 ucraineni. În 1904, inspectorii au verificat 415 școli cu 1 362 de clase, adică cu 42 de școli și cu 340 de clase mai multe decât în 1902³⁰. La începutul lunii aprilie 1904, inspectorul școlar din districtul Rădăuți, Zaharia Majeran, a solicitat să fie pensionat din motive de sănătate. El avea deja mai mult de 40 de ani de activitate în domeniul învățământului, iar de 19 ani se afla în funcția de inspector școlar districtual³¹.

Potrivit raportului școlar din anul școlar 1904/05, din cei 85 536 de copii înscrîși la școlile primare oficiale, 71 664 (84% din total) au fost clasificați, iar 61 830 (86% din cei clasificați și 72% din cei înscrîși la școli) au promovat într-o clasă superioară. Inspectorii școlari au apreciat succesele la învățătură ale elevilor din 367 de clase drept foarte mulțumitoare, în 832 de clase – mulțumitoare, în 173 clase – suficiente, în 40 de clase – mai puțin mulțumitoare, iar în 7 clase – nesatisfăcătoare. Așadar, numai în 3,3% din clase, rezultatele școlare ale elevilor erau defavorabile³².

În primăvara anului 1906, Ministerul Cultelor și Învățământului i-a confirmat în funcție, pentru o perioadă de 6 ani – adică până la sfârșitul anului 1911 – pe noii inspectori școlari districtuali din Bucovina. Pentru școlile primare din orașul Cernăuți a continuat să-și îndeplinească mandatul profesorul de la Școala Normală, Josef Wotta. În districtul Cernăuți rural au fost numiți doi inspectori școlari: George Jancovschi – pentru școlile române și germane și învățătorul superior din Vașcăuți, Nikolai Spenul – pentru școlile cu limba ucraineană de predare. Isidor Dolinschi, învățător superior în Pătrăuții de Jos, a fost reconfirmat ca inspector pentru școlile române și rutene din districtul Gura Humorului, precum și pentru școlile rutene din districtul Câmpulung. Directorul școlii din Burla, Dimitrie Teleaga a fost numit inspector pentru școlile române din districtul Câmpulung; învățătorul de la școală din suburbia Caliceanca, Petru Pitei – pentru școlile germane și române din districtul Rădăuți; Ioan Nuțu, învățător la clasele pregătitoare de la Gimnaziul nr.1 din Cernăuți – pentru școlile germane și române din districtul Storojinet; Nicu Tarasievici – pentru școlile române și rutene din districtul Suceava. În districtele din nord-vestul Bucovinei au fost desemnați patru inspectori școlari ucraineni: învățătorul superior din Oșehlib, Ilarion Straticzuk – în districtul Coțmani; învățătorul superior din Hliboca, Michael Rongusz – în districtul Vașcăuți și pentru școlile rutene din districtul Storojinet; învățătorul superior Georg Nikorowicz de la Școala primară din Coțmani – pentru districtul Vîjnița și școlile rutene din districtul Rădăuți; învățătorul superior Alexander Kupczanko de la școală din Stănești de Sus – pentru districtul Zastavna. Pentru școlile primare din districtul Siret, cu excepția celor maghiare, a fost numit inspectorul Johann Chodakowski, învățător superior la Gura Humorului.

Johann Kubaszek, preot romano-catolic la Hadikfalva, a fost păstrat în funcția de inspector al școlilor maghiare din Bucovina. Tot atunci au fost atestați și doi inspectori pentru școlile poloneze din Bucovina: Învățătorul superior din Cacica, Josef Grabowski – pentru școlile din districtul Gura Humorului și Otto Zukowski, profesor la Școala Normală din Cernăuți – pentru celelalte școli primare poloneze. În sfârșit, învățătorul Johann Berhang a fost împunericit să inspecteze școlile germane din districtele Suceava, Gura Humorului și Câmpulung³³.

Așadar, în anul 1906 activau în Bucovina 17 inspectori școlari districtuali, dintre care 6 români, 5 ucraineni, 3 germani, 2 polonezi și un ungur. Noua structură asigura, în mare parte, controlul școlilor primare române, ucrainene și germane de către inspectori de aceeași etnie cu elevii. Doar în orașul Cernăuți și în districtul Siret erau numai inspectori germani, iar puținele școli rutene din districtele Suceava, Gura Humorului și Câmpulung se aflau în subordinea unor inspectori școlari români. În același timp, școlile germane din districtele Rădăuți, Storojineț și Cernăuți rural încă nu dispuneau de inspectori proprii și urmău să fie verificate de inspectorii români din districtele respective. În aceeași situație se aflau puținele școli sau clase germane din patru districte din nord-vestul Bucovinei, unde inspectorii erau de etnie ucraineană.

În vara anului 1906 urmău să fie validați de către guvernul central de la Viena și trei inspectori școlari provinciali, responsabili de verificarea școlilor primare cu limba de instruire germană, română și ucraineană. Potrivit legii, guvernul local al Bucovinei trebuia să propună pentru fiecare post câte trei candidați. Guvernul Bucovinei a înaintat pentru ocuparea acestor importante funcții numele unor învățători și profesori bine cunoscuți și cu o activitate îndelungată în domeniul pedagogic. Directorii Klauser și Frank, precum și profesorul Alfred Pawlitschek au fost nominalizați pentru postul de inspector școlar provincial german; inspectorul provincial român urma să fie ales dintre directorii Vasile de Repta și Constantin Mandicevschi sau profesorul Dionis Simionovici; la postul de inspector provincial ucrainean concurau directorul Școlii Normale, Kușniriuk, directorul Gimnaziului nr. 2 germano-rutean din Cernăuți, Kozak, și binecunoscutul profesor de la Școala Normală din Cernăuți, Omelian Popowicz³⁴.

Dorința învățătorilor și elevilor de a avea inspectori provinciali de aceeași etnie cu ei a fost satisfăcută prinordonanță împărătească din 13 august 1906, când au fost numiți ca inspectori școlari provinciali profesorii: Alfred Pawlitschek, de la Gimnaziul nr. 1 din Cernăuți, pentru școlile germane; Dionis Simionovici, de la Școala reală superioară, pentru școlile române; Omelian Popowicz, de la Școala Normală din Cernăuți, pentru școlile ucrainene și profesorul Otto Zukowski, de la Școala Normală din Cernăuți, pentru școlile poloneze³⁵.

Pe parcurs, unii inspectori districtuali au fost înlocuiți sau transferați în alte districte; totodată, au fost create noi posturi, pentru a asigura controlul tuturor școlilor de către inspectori de aceeași etnie cu elevii. În primăvara anului 1907, inspectorul școlar Nikolai Spenul, responsabil pentru controlul școlilor primare ucrainene din districtul Cernăuți rural, a fost ales deputat în Parlamentul de la Viena. Deoarece postul respectiv a rămas vacant, era nevoie să fie desemnat un alt inspector școlar districtual. În august 1907, Ministerul Cultelor și Învățământului l-a transferat pe inspectorul școlar Alexander Kupczanko, din districtul Zastavna în districtul Cernăuți rural. Tot atunci, învățătorul superior Vasile Prodan

de la Școala primară din Șerăuții de Jos a fost numit inspector școlar în districtul Zastavna³⁶.

În aprilie 1910 a fost creat un nou post pentru inspectarea școlilor ucrainene din districtul Storojinet, care, până atunci, se subordonau inspectorului școlar din districtul Vașcăuți. Prin ordinul ministrului de resort, directorul școlii rutene din Hliboca, Serghei Kaniuk, a fost numit inspector în districtul Vașcăuți, iar Michael Daszkiewicz, învățător superior la școala din Chiselițe, a fost desemnat inspector al școlilor primare ucrainene din districtul Storojinet³⁷. În august 1910, Vasile Czechowski, învățător superior la școala din Banila Rusească a devenit inspector pentru districtul Vîjnița și școlile rutene din districtul Rădăuți³⁸.

La 7 aprilie 1909 a avut loc la Cernăuți o adunare a inspectorilor școlari districtuali în cadrul căreia s-a decis constituirea unei asociații a inspectorilor școlari bucovineni și aderarea acesteia la „Societatea inspectorilor școlari austrieci“ (*Österreichische Schul-inspektorenverein*) de curând înființată. La amintita manifestare au fost prezenți inspectorii districtuali Isidor Dolinschi și Ilarion Stratyczuk. Prin înființarea asociației se urmărea coordonarea mai eficientă a activității inspectorilor districtuali în direcția îmbunătățirii frecvenței în școlile primare și a ridicării nivelului de instruire a populației Bucovinei. În comitetul executiv al asociației au fost aleși 7 inspectori districtuali, dintre care 3 germani, un român, un ucrainean, un polonez și un maghiar: Johann Chodakowski (președinte), Raphael Kaindl (locuitorul președintelui), Alexander Kupczanko (secretar), George Jancovschi (casier), Johann Kubaszek, Johann Berhang și Josef Grabowski (membru)³⁹. George Jancovschi și Alexander Kupczanko erau, la momentul respectiv, inspectori ai școlilor române, respectiv ucrainene, din districtul Cernăuți rural.

Reforma din anul 1909 a afectat și numărul inspectorilor școlari districtuali, în așa fel încât toate etniile dintr-un anumit district urmau să aibă proprii lor inspectori districtuali. Astfel, în iulie 1912 au fost numiți următorii inspectori școlari pentru Bucovina: pentru școlile germane – Emil Richter (pentru orașul Cernăuți), Alois Ernst (în districtele Cernăuți rural și Storojinet), Johann Chodakowski (districtele Rădăuți și Siret), Karl Decker (pentru Suceava și Gura Humorului), Karl Heiler (Câmpulung) și Elias Maier (pentru districtele Vîjnița, Vașcăuți, Coțmani și Zastavna); pentru școlile românești – Nicolae Mihalescu (în orașul Cernăuți), Ioan Nuțu (în districtul Cernăuți rural), Alexandru Chiselița (în Storojinet), Dimitrie Olinic (districtul Siret), Dorimedont Vlad (Rădăuți), Nicu Tarasievici (Suceava), Samuel Bucevschi (Gura Humorului) și Dimitrie Teleaga (pentru Câmpulung); pentru școlile ucrainene – Gregor Nikorowicz (în Cernăuți), Alexander Kupczanko (Cernăuți rural), Georg Jakubowicz (districtele Câmpulung, Gura Humorului și Rădăuți), Ilarion Stratyczuk (Coțmani), Ladislau Kukielska (pentru Siret și Suceava), Michael Daszkiewicz (Storojinet), Serghei Kaniuk (Vașcăuți), Vasile Czechowski (Vîjnița) și Vasile Prodan (în Zastavna); pentru școlile poloneze – Ladislau Kaczorowski (în districtele Cernăuți rural, Coțmani, Vașcăuți, Vîjnița, Zastavna, Storojinet și Siret) și Josef Grabowski (pentru Gura Humorului, Suceava și Rădăuți); Johann Kubaszek – pentru școlile maghiare din districtele Siret, Rădăuți și Suceava⁴⁰.

În ajunul declanșării primului război mondial, din Consiliul Școlar orășenesc Cernăuți făceau parte câte un inspector german, român, ucrainean și polon,

iar în celelalte districte activau 5 inspectori germani, 7 români, 8 ucraineni, 2 polonezi și un ungur. Din cei opt inspectori școlari români, șase erau directori de școli (Dimitrie Teleaga la Câmpulung, Samuel Bucevschi la Păltinoasa, Dorimedont Vlad la Putna, Dimitrie Olinic la Ciudei, Alexandru Chiselița la Humor și Nicolae Mihalescul la școala din Clocucica), Ioan Nuțu era profesor la Școala Normală de învățători din Cernăuți, iar Nicu Tarasievici activa ca învățător la Școala de aplicație din Cernăuți⁴¹. Dintre inspectorii germani, 4 erau învățători superiori la diferite școli (Johann Chodakowski la Gura Humorului, Karl Decker la Iacobeni, Karl Heiler la Arbora și Elias Maier la Vînjița). Emil Richter activa ca profesor la Școala Normală din Cernăuți, iar Alois Ernst era directorul unei școli din Cernăuți⁴². Învățătorul superior Elias Maier, de confesiune mozaic, a fost numit inspector pentru școlile germane din districtele Coțmani, Vașcăuți, Vînjița și Zastavna, unde și majoritatea elevilor vorbitorii de limbă germană aparțineau aceleiași religii.

Învățământul primar din Bucovina dispunea de 27 de inspectori școlari districtuali, față de 17 în anul 1906. De asemenea, în această perioadă au fost înființate patru posturi noi de inspectori ucraineni (câte unul pentru școlile ucrainene din orașul Cernăuți, din districtul Storojinet, din Siret și Suceava și din districtele Câmpulung, Gura Humorului și Rădăuți). Românii au obținut două posturi noi de inspectori de aceeași etnie pentru orașul Cernăuți și pentru districtul Siret. În același timp, a crescut de la trei la șase numărul inspectorilor școlari germani și a fost numit un inspector polonez pentru școlile din Cernăuți. Dacă inițial, din cei trei inspectori, doi (Joseph Wotta și Johann Chodakowski) trebuiau să verifice toate școlile primare din orașul Cernăuți, respectiv din districtul Siret, ulterior, cei șase inspectori germani erau împuneriți să controleze doar școlile cu limba germană de predare din districtele respective. Această modalitate de repartiție a inspectorilor școlari districtuali asigura inspectarea școlilor sau claselor românești doar de inspectori români, a școlilor ucrainene – de inspectori ucraineni, a școlilor germane – doar de inspectori germani. În școlile mixte, un inspector „național” putea să verifice doar clasele etniei corespunzătoare.

Până la izbucnirea primului război mondial, practic, toți inspectorii școlari districtuali și-au păstrat posturile, cu excepția inspectorului german din orașul Cernăuți, Emil Adolf Richter. La sfârșitul lunii ianuarie, în 1914, acesta a renunțat la funcția de inspector școlar și la cea de profesor la Școala Normală din Cernăuți, fiind transferat, în calitate de director, la Școala Normală germană din Brünn, capitala Moraviei. Inspector pentru școlile germane din capitala Bucovinei a fost numit Leo Tumlitz, profesor la Gimnaziul nr. 1 din orașul Cernăuți⁴³. În martie 1912 s-a pensionat și inspectorul școlar provincial Omelian Popowicz, prilej care l-a determinat pe împăratul Austriei să-l decoreze cu ordinul „Coroana de fier”, clasa a III-a, pentru merite deosebite în activitatea didactică. Tot atunci, prin ordonanță împărătească, directorul gimnaziului din Vînjița, Anton Klym a fost numit inspector școlar provincial pentru școlile ucrainene din Bucovina⁴⁴.

După statistică oficială din 1 ianuarie 1917, postul de inspector școlar german din orașul Cernăuți era vacant. Nu erau ocupate nici cele de inspectori școlari români pentru districtele Rădăuți și Storojinet, nici cea de inspector al școlilor rutene din orașul Cernăuți. Restul inspectorilor și-au păstrat funcțiile, potrivit numirilor făcute de ministru în vara anului 1912. La începutul anului

1917, în Bucovina funcționau trei inspectori provinciali (Alfred Pawlitschek – pentru școlile germane, Dionis Simionovici – pentru școlile române și Anton Klym – pentru cele ucrainene), precum și doi inspectori cu împuñericiri asemănătoare (Otto Zukowski – pentru școlile poloneze – și Constantin Mandicevschi – pentru școlile românești din Bucovina)⁴⁵.

Orele de religie prevăzute în programa școlilor primare din Bucovina erau ținute, de regulă, de reprezentanții fiecărei confesiuni în parte, în spătă de preoți. Autoritățile religioase numeau inspectori, care vizitau școlile și urmăreau cum se predă disciplina respectivă. Consistoriul ortodox al Bucovinei numea trei inspectori diecezani pentru o perioadă de activitate de trei ani. Inspectorilor li se cerea să verifice orele de religie ortodoxă în școli, dar nu conform districtelor școlare existente, ci potrivit organizării bisericesti în protopopii. Biserica ortodoxă era constituită din 12 protopopii, iar fiecare inspector diecean trebuia să controleze orele de religie ortodoxă din patru protopopii. Astfel, la începutul lunii mai 1912, Consistoriul ortodox din Bucovina i-a reconfirmat în calitate de inspectori diecezani pe profesorii universitari dr. Emilian Voiuțchi (pentru școlile din protopopiiile Suceava, Rădăuți, Gura Humorului și Câmpulung) și dr. Teodor Tarnavscchi (în protopopiiile Cernăuți, Siret, Storojineț și Vicov), precum și pe consilierul consistorial Artemon Manastyrski (la școlile din protopopiiile Coțmani, Nistru, Ceremuș și Putila). Mandatul acestor inspectori diecezani a fost stabilit pentru perioada 1 ianuarie 1912 – 31 decembrie 1914⁴⁶. După cum se poate constata, în 8 protopopii din centrul și sudul Bucovinei, unde majoritatea locuitorilor de confesiune ortodoxă erau români, au fost numiți doi inspectori diecezani români, iar în patru protopopii din nord-vestul provinciei, populate compact de ucraineni, a fost desemnat un inspector diecean ucrainean.

Un rol important în dezvoltarea învățământului primar din Bucovina l-a avut și comisia pentru examinarea școlilor primare și orășenești, care avea sediul la Cernăuți. Până la începutul secolului XX a existat o singură comisie responsabilă cu verificarea activității școlilor primare din Bucovina. Membrii acestui organism erau numiți de către ministrul Cultelor și Învățământului din Viena pentru o perioadă de activitate de trei ani. De regulă, președinte al comisiei era inspectorul școlar provincial, iar membrii proveneau din rândurile celor mai buni inspectori districtuali ori ale celor mai buni profesori de la Școala Normală din Cernăuți și de la unele școli secundare.

Potrivit *Şematismului* școlar din anul 1894, din comisia pentru examinarea școlilor primare și orășenești din Bucovina făceau parte 13 persoane. Directorul comisiei era Wilhelm Vyslouzil, inspectorul școlar provincial; locțiitorul directorului – Dimitrie Isopescul, consilier școlar și directorul Școlii Normale din Cernăuți; membri ai comisiei – profesorii de la Școala Normală, Severin Bilinkiewicz, Leon Halicki, Elias Luția, dr. Dimitrie Onciu, Ludwig Adolf Simiginowicz și Josef Wotta; învățătorii de la școală de practică de pe lângă Școala Normală: Franz Grillitsch, Anton Kuzela și Nikolaus Szkurhan; inspectorul școlar districtual George Jancovschi și Vasile de Țopa⁴⁷.

Zece ani mai târziu, în anul de învățământ 1903/1904, președinte al comisiei era inspectorul școlar provincial Karl Tumlirz; locțiitor – directorul Școlii Normale Michael Kuschniriuk; membri ai comisiei – Leon Halicki, Elias Luția, Josef Wotta, Severin Bilinkiewicz, Omelian Popowicz și Nikolai Iwasiuk – toți profesori

la Școala Normală; Dionis Simionovici și Anton Romanowski – profesori la școli reale; profesorul de gimnaziu Sergius Szpoynarowski; inspectorii școlari districtuali, Johann Kubaszek și George Jancovschi; învățătorii de cursuri practice, Vasile de Țopa, Nikolaus Szkurhan și Otto Zukowski, învățătorul de gimnastică, Franz Grillitsch, și învățătorul de muzică, Anton Kuzela – toți cinci de la Școala Normală din Cernăuți⁴⁸. În 1904, comisia de examinare a școlilor primare din Bucovina era constituită din 18 persoane, dintre care numai patru români. Marea majoritate a membrilor comisiei (12 persoane) erau profesori sau învățători de cursuri practice de la Școala Normală din Cernăuți; lor li se alăturau inspectorul școlar provincial, doi inspectori școlari districtuali și trei profesori de la școlile secundare. Jumătate din aceștia (9 persoane) au fost membri ai comisiei respective și în anul 1894.

La sfârșitul perioadei administrației austriece, odată cu reformarea pe criterii etnice a procedurii de numire a inspectorilor școlari provinciali districtuali, odată cu crearea a trei secții naționale (germană, română și ruteană) la Școala Normală de băieți din Cernăuți, a fost separată, pe criterii etnice, și comisia de examinare a școlilor primare din Bucovina. Atunci au fost create patru comisii separate, care urmău să evalueze școlile primare germane, românești, ucrainene și poloneze din Bucovina. În ultimele luni ale anului 1910, Ministerul Cultelor și Învățământului i-a numit pe membrii acestor comisii, care urmău să activeze începând cu anul de învățământ 1910/1911 și până la sfârșitul anului școlar 1912/1913. În comisia de examinare a școlilor germane au fost numiți următorii profesori și învățători: președinte al comisiei – inspectorul școlar provincial, Alfred Pawlitschek; adjuncți – directorul Școlii Normale din Cernăuți, Michael Kuschniriuk și profesorul gimnazial Peter Christof; membri ai comisiei: inspectorul școlar districtual Raphael Kaindl, profesorii de la Școala Normală, Emil Adolf Richter, Franz Nowak și Johann Reichard, învățătorul de practică Eduard Lepszy; învățătorul de gimnastică Anton Ryz și învățătorul de muzică Anton Koller, toți trei de la Școala Normală; profesorul de la Gimnaziul nr. I din Cernăuți, Otto Mayer; învățătorul de la Școala reală superioară ortodoxă, Erwin Kruppa; învățătorul de gimnastică de la Gimnaziul nr. I, Josef Litzner și învățătorul de muzică Hans Horner. În caz de necesitate, în această comisie puteau intra profesorul de la Școala reală superioară ortodoxă, Anton Romanowsky – ca examinator pentru limbile franceză și engleză; inspectorul școlar pentru școlile maghiare, Johann Kubasek și învățătorul superior de la școala din Hadikfalva, Andreas Varda – ca examinatori pentru școlile cu instruirea în maghiară, precum și rabinul superior din Cernăuți, Josef Rosenfeld⁴⁹.

În același timp, în comisia de examinare a școlilor cu limba română de predare au fost numite 12 cadre didactice: în funcția de președinte al comisiei – inspectorul școlar provincial Dionis Simionovici; adjuncți ai președintelui – profesorul de la Gimnaziul nr. III germano-român din Cernăuți, Serafim Buliga și inspectorul școlar districtual, George Jancovschi; membri ai comisiei: profesorul de la Școala Normală, dr. Eugen Botezat, învățătorul principal de la aceeași instituție, George Tofan, profesorul de la Școala reală superioară ortodoxă, Nicolae Slusariuc, profesorii de la gimnaziul nr. III din Cernăuți, dr. Radu Sbiera și dr. Ioan cavaler de Cuparencu, învățătorii de cursuri practice de la Școala Normală,

Ioan Boșniag, Ioan Abadger și Vasile Turcan, precum și inspectorul școlar al districtului Storojinet, Ioan Nuțu⁵⁰.

Din comisia de examinare a școlilor rutene făceau parte inspectorul școlar provincial Omelian Popowicz (președinte), consilierul școlar Leon Halicki și profesorul de la Școala Normală, Vasile Iwasiuk (adjuncți ai președintelui). Membri ai comisiei au devenit învățătorul principal de la Școala Normală, Vasile Simowycz; învățătoarea principală suplinitoare de la aceeași instituție, dr. Klementina Hankiewicz; învățătorii de cursuri practice de la Școala Normală, Gregor Nikorowicz, Nikolai Haras și Kasimir Petraszczuk; profesorii de la Gimnaziul nr. II din Cernăuți, Nikolai Isopenko și Ilarion Fedorowicz; directorul de școală Nikolai Spenul; inspectorul școlar districtual Alexander Kupczanko; directorul gimnaziului din Vijnița, Anton Klym, și învățătorul de la aceeași instituție, dr. Dionys Lukianowicz⁵¹.

Cu mici modificări, comisiile de examinare a școlilor primare germane, românești, ucrainene și polone, create în anul 1910, și-au păstrat compoziția până la sfârșitul primului război mondial. Astfel, în 1918, comisia de examinare a școlilor germane avea aceeași alcătuire ca și în anii 1910–1913, cu o singură excepție – în locul profesorului Emil Adolf Richter, devenit membru al comisiei, era învățătorul de gimnastică Johann Wilhelm, iar locul examinatorului pentru limbile franceză și engleză Anton Romanowsky fusese luat de profesorul gimnazial Eduard Csato – examinator pentru franceză – și profesorul universitar dr. Leon Kellner – examinator pentru engleză. Comisia de examen pentru școlile românești era condusă de inspectorul școlar provincial Dionis Simionovici; adjuncți ai directorului erau Gherasim Buliga și dr. Eugen Botezat; membri ai comisiei – Ion Brăteanu, Ioan Nuțu, Nicolae Slusariuc, Emilian Popescu, Laurenție Tomoiagă, Ioan Boșniag, Vasile Turcan și Ioan Abager⁵². Comparativ cu situația de până la război, în această comisie nu mai figurau George Tofan, George Jancovschi, dr. Radu Sbiera și dr. Ioan cavaler de Cuparencu; aceștia fuseseră înlocuiți cu profesorul de la Școala Normală, Ion Brăteanu, și profesorii de gimnázii Emilian Popescu și Laurenție Tomoiagă.

Comisia pentru examinarea școlilor primare ucrainene era constituită, în 1918, din 12 persoane: director – Anton Klym; adjuncți: Leon Halicki și Vasile Iwasiuk; membri: Gregor Nikorowicz, Vasile Simowicz, dr. Roman Cegielski, dr. Klementine Hankiewicz, Ilarion Fedorowicz, Nikolai Haras, Kasimir Petraszczuk, Alexander Kupczanko și Johann Radomski. De asemenea, comisia pentru examinarea școlilor polone era condusă de profesorul Otto Zukowski, inspector școlar provincial pentru școlile polone, iar membri ai comisiei erau Matthäus Kaspszak (inspector școlar în orașul Cernăuți), Josef Grabowski (inspector școlar districtual) și Josef Sadowski (învățător de gimnastică)⁵³.

În concluzie, putem aprecia că până la sfârșitul stăpânirii austriece, procedura de inspectare și examinare a școlilor primare din Bucovina s-a realizat, în totalitate, pe criterii etnice. În ajunul declanșării primului război mondial, școlile primare germane, românești, ucrainene, polone și maghiare din Bucovina dispuneau de inspectori școlari provinciali și districtuali proprii, care aveau dreptul să verifice doar școlile sau clasele cu limba respectivă de instruire. De asemenea, comisia pentru examinarea școlilor primare a fost reorganizată după aceleași principii, creându-se patru comisii autonome, obligate să evaluateze numai școlile cu o

anumită limbă de predare. Această modalitate de inspectare și examinare a școlilor primare constituia un caz unic în întreaga Monarhie Austro-Ungară, reprezentând totodată un exemplu modern de soluționare a unor probleme sensibile din domeniul învățământului într-o provincie multietnică.

NOTE

- 1 George Tofan, *Învățământul public în Bucovina*, manuscris, f. 203.
- 2 *Ibidem*, f. 205.
- 3 *Ibidem*, f. 207.
- 4 *Ibidem*, f. 209.
- 5 Erich Prokopowitsch, *Die Entwicklung des Schulwesens in der Bukowina*, în *Buchenland. 150 Jahre Deutschtum in der Bukowina*, München, 1961, p. 300.
- 6 Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți (în continuare ASRC), fond 211, inventar 1, dosar 464, f. 47.
- 7 Julius Wazl, *Zur Geschichte des Bukowiner Volksschulwesens*, în „Bukowinaer Schule“, I, 1904, p. 201.
- 8 *Ibidem*, p. 202.
- 9 *Ibidem*, p. 203, 208.
- 10 ASRC, fond 211, inventar 1, dosar 828, f. 100–101.
- 11 *Ibidem*, f. 151–152.
- 12 *Ibidem*, dosar 1336.
- 13 Josef Wotta, *Das Volksschulwesen in der Landeshauptstadt Czernowitz*, în „Bukowinaer Schule“, III, 1906, p. 5.
- 14 Bericht über den Zustand ... im Schuljahr 1891/1892, în „Bukowinaer Pädagogische Blätter“, XXI, 1893, p. 246.
- 15 „Bukowinaer Pädagogische Blätter“, XXIX, 1901, p. 129.
- 16 „Freie Lehrerzeitung“, I, nr. 10 (1 iunie 1901), p. 6.
- 17 „Bukowinaer Pädagogische Blätter“, XXIII, 1895, p. 12.
- 18 *Ibidem*, XIX, 1891, p. 209–210.
- 19 *Ibidem*, XXII, 1894, p. 106.
- 20 ASRC, fond 211, inventar 1, dosar 828, f. 155–157.
- 21 „Bukowinaer Pädagogische Blätter“, XXII, 1894, p. 332–333.
- 22 „Freie Lehrerzeitung“, V, 1905, nr.40 (14 octombrie), p. 1.
- 23 Josef Wotta, *Das Volksschulwesen in der Landeshauptstadt Czernowitz ...*, p. 2.
- 24 *Ibidem*, p. 4–5.
- 25 Vasile Repta, *Erster (bis vierzehnter) Jahresbericht über den Zustand der Bürgerschule und der Volksschulen in der Landeshauptstadt Czernowitz für das Schuljahr 1879/80 – 1892/93*, Czernowitz, 1880–1893.
- 26 Josef Wotta, *Das Volksschulwesen in der Landeshauptstadt Czernowitz ...*, p. 65.
- 27 Idem, *Zur Entwicklungsgeschichte des Volksschulwesens in der Bukowina*, în „Bukowinaer Schule“, I, 1904, p. 29–37, 85–91; II, 1905, p. 22–26; idem, *Das Volksschulwesen in der Landeshauptstadt Czernowitz*, în „Bukowinaer Schule“, III, 1906, p. 1–12, 65–78, 193–199; idem, *Geschichte der kommunalen Volksschulen*, în „Bukowinaer Schule“, IV, 1907, p. 1–11, 65–73, 219–230, V, 1908, p. 1–23, 82–86.
- 28 „Bukowinaer Freie Lehrer-Zeitung“, I, nr. 9 (6 martie 1909), p. 1–2.
- 29 ASRC, fond 211, inventar 1, dosar 828, f. 160–162.

- 30 *Ibidem*, f. 193–195.
- 31 „Freie Lehrerzeitung“, IV, 1904, nr. 14–15 (8 aprilie), p. 6.
- 32 *Jahres-Hauptbericht ... im Schuljahr 1904/1905*, p. 10.
- 33 „Freie Lehrerzeitung“, VI, 1906, nr. 15 (14 aprilie), p. 5.
- 34 *Ibidem*, nr.31 (11 august), p.10.
- 35 Erich Prokopowitsch, *Die Entwicklung des Schulwesens...*, p. 301.
- 36 „Freie Lehrerzeitung“, VII, 1907, nr. 31 (10 august), p. 6.
- 37 „Bukowinaer Freie Lehrer-Zeitung“, II, 1910, nr. 68 (23 aprilie), p. 5.
- 38 *Ibidem*, nr. 85 (27 august), p. 5.
- 39 *Ibidem*, I, 1909, nr. 15 (17 aprilie), p. 6.
- 40 „Bukowinaer Post“, nr. 2868 (14 iulie 1912), p. 5.
- 41 „Şcoala“, III, 1912, p. 214.
- 42 „Bukowinaer Volks-Zeitung“, I, nr. 2 (14 ianuarie 1912), Câmpulung, p.1.
- 43 „Bukowinaer Post“, nr. 3102 (5 februarie 1914), p. 4.
- 44 *Ibidem*, nr. 2822 (24 martie 1912), p. 5.
- 45 *Personalstand der k.k. politischen Behörden im Herzogtume Bukowina sowie der angegliederten Behörden und amtlichen Organe nach dem Stande vom 1. Jänner 1917*, Praga, p. 54-56.
- 46 „Bukowinaer Post“, nr. 2839 (5 mai 1912), p. 5.
- 47 *Schematismus der Bukowiner Volksschulen und Lehrer*, Czernowitz, 1894, p. 8.
- 48 Rudolf Wagner, *Das multinationale österreichische Schulwesen in der Bukowina*, München, 1985, p. 47–48.
- 49 „Czernowitzter Zeitung“, nr. 279 (7 decembrie 1910), p. 1.
- 50 *Ibidem*.
- 51 *Ibidem*.
- 52 Rudolf Wagner, *Das multinationale österreichische Schulwesen...*, p. 119–120.
- 53 *Ibidem*, p. 120.

SUMMARY

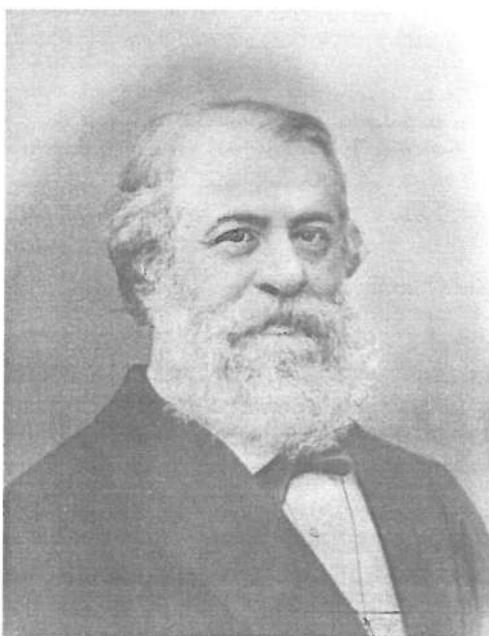
After 1869, when elementary education in Austria underwent a process of reorganization, school inspectors came to play a very important role. In Bukovina each province, each district and even each school had its own inspector. Initially, inspectors assigned to one district were also supposed to monitor all elementary schools, irrespective of the teaching language. Gradually, with the development in the education systems, the number of school inspectors in every district increased. In the summer of 1906 four district inspectors were appointed: Alfred Pawlitschek for German schools, Dionis Simionovici for Romanian schools, Omelian Popowicz for Ukrainian schools and Otto Zukowski for Polish schools. The 1909 reform also affected the number of school inspectors in each district, so that all ethnic groups in a district came to have their own inspector. On the eve of the First World War, Cernauti had 1 German inspector, 1 Romanian, 1 Polish and 1 Ukrainian, while the other districts had 5 German, 7 Romanian, 8 Ukrainians, 2 Polish and 1 Hungarian inspectors. At the end of the Austrian rule, the commission in charge of monitoring the elementary schools in Bukovina was also subdivided along ethnic criteria. Four different commissions were created in 1910 (German, Romanian, Ukrainian, Polish), whose authority extended exclusively over schools or classes with the respective teching language.

Personalități bucovinene

EUDOXIU HURMUZAKI ȘI ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ ÎN CEA DE A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Ilie Luceac

Cernăuți

Istoricul Eudoxiu Hurmuzaki
(1812–1874).

Încă nu se stinseră cu totul flăcările bătăliei de la Borodino, fumul cărora spulbera odată cu dispariția lui și mitul invincibilei gloriei a armatelor napoleoniene, când, în toamna anului 1812, în Bucovina – provincie înfloritoare din nordul Moldovei istorice, acaparată în 1775 de bătrâna Casă de Habsburg – se năștea, la 29 septembrie, Eudoxiu Hurmuzaki, cel care avea să devină mai târziu unul dintre ctitorii istoriografiei românești moderne, „eliberatorul” Bucovinei și artizanul vieții parlamentare a ducatului.

Eudoxiu Hurmuzaki, cel de al doilea fiu al boierilor Doxaki Hurmuzaki și Ileana (Ilinca) Hurmuzaki (născută Murguleț), vede lumina zilei la Cernauca. Tatăl Hurmuzăkeștilor bucovineni, vornicul Doxaki Hurmuzaki (1782–1857) – coborâtor dintr-o veche familie de boieri credincioși țării și scaunului dom-

nesc, încă de pe timpul „prea fericitului întru pomenire Domn Grigore Ghica cel Bătrân” – a moștenit moșia Cernauca, situată la vreo 15 kilometri distanță de Cernăuți și s-a strămutat acolo din Moldova, în anul 1804, dar a rămas și supus moldovenesc, fiindcă avea moșii și în partea Cotnarului din ținutul Hârlăului. Această dublă cetățenie a făcut din el și din urmașii săi ca să fie și să rămână „precât de buni români, aşa și de fideli și de loiali cetățeni (austrieci – n. n.) în tot decursul vieții lor”¹. Sensul cuvintelor din acest citat trebuie căutat în înțelepciunea nativă și în educația adecvată pe care a știut să le-o insuflă, deopotrivă, copiilor săi Ilinca Hurmuzaki, fiica stolnicului Iordachi Murguleț,

mama „Grachilor româniștei“, descendenta și ea din vechea familie a Murguleților, înrudită cu familiile voievozilor Moldovei, Ieremia Movilă și Vasile Lupu, cât și cu cea a cronicarului Ion Neculce. Murguleții stăpâneau în Bucovina moșia Mihalcea-Camena de lângă Cernăuți.

Conform tradiției care se institui în familie și potrivit faptului semnalat de mai mulți istorici și cercetători de mai târziu – aceștia încercând să dea o alură romantică evenimentului – Tânărul Doxaki Hurmuzaki venise călare de la Horodiștea natală „pentru a deveni bucovinean, fără a rupe însă legăturile cu Moldova, unde va primi ranguri boierești: căminar mai întâi, apoi vel agă pe la 1827, și în cele din urmă, în 1856, cu un an înaintea morții, mare vornic“².

Există mai multe surse cu privire la originea familiei Hurmuzaki. Printre primele se numără cea a lui Dimitrie A. Sturdza³, apoi urmează cea a profesorului Ion al lui Gheorghe Sbiera, care a avut posibilitatea să consulte personal arhiva familiei Hurmuzaki. Iată ce scrie el în *Notițele...sale*: „După cunoștința noastră câștigată din arhiva familiară, întrucât am putut-o consulta [...], Hurmuzaki este numele unei distinse familii boierești din Moldova; ea era încuscrisă cu vechea familie a Murguleților și a lui Simion Movilă, și stete în legături mai de aproape cu Niculai Mavrocordat, carele atât de mult s-a interesat pentru conservarea cronicelor românești“⁴. Cu toate că și prima și a doua sunt surse demne de încredere, ele nu au un suport documentar bine definit. De altfel și celelalte informații care ne slujesc totuși ca izvoare referitoare la originea acestei familii. Și anume, *Enciclopedia Română*⁵ în trei volume de Cornelius Diaconovici și cele două documente⁶ descoperite în arhivele cernăuțene. Atât *Enciclopedia* lui Cornelius Diaconovici, cât și cele două scrisori din arhiva cernăuțeană – ambele datate din perioada interbelică a secolului trecut – reiau aceeași informație a lui Ion Gheorghe Sbiera, încât studiile genealogice ale lui Sever Zotta și cele de mai târziu ale lui Teodor Balan rămân până astăzi izvoarele de referință cu privire la originea familiei Hurmuzaki. Anexele lor cuprind o serie întreagă de documente și scrisori din arhivele personale ale Hurmuzăkeștilor. Din ele aflăm date autentice referitoare la viața și activitatea înaintașilor din familia Hurmuzaki, a fraților Hurmuzăkești din prima generație (secolul al XIX-lea), cât și a celor din generația a doua.

Documentele relatează că atât în ascendența paternă cât și în cea maternă ale lui Eudoxiu Hurmuzaki aflăm dregători de diferite ranguri și căturari cum au fost Ion Neculce, postelnicul Alexandru Hurmuzaki, „carele pe la 1766 a făcut cu spesele sale o copie de la cronica lui Ion Neculcea, adăugând la ea mai multe însemnări întregitoare și explicative“, încât acestea au fost preluate mai târziu de Mihail Kogălniceanu. Din documente îl mai aflăm „pe Mateiu, carele pe timpul încorporării Bucovinei la Austria era mare paharnic și pârcălab de Cernăuți și avea pe acest teritoriu trei moșii: Cernauca, Vasilăul și Văslăuțiul; pe Ștefan, mare vîstiernic și pârcălab de Hotin și pe Constantin, mare medelnicer și pârcălab de Galați“⁷.

Născut la moșia din Cernauca, lângă Cernăuți, Eudoxiu este aşadar cel de-al doilea fiu în familia boierilor Doxaki și Ilinca Hurmuzaki, avându-l ca frate mai în vîrstă pe Constantin, viitorul jurist, om politic și de stat al Moldovei, cel care „știa să atingă scopuri mari în liniște, fără a înzgomota lumea de primpjur“, vorba lui George Barbu. Apoi urmează Gheorghe și Alexandru (Alecu), publiciștii și redactorii ziarului „Bucovina“. Între acești doi frați au mai fost surorile

Eufrosina, mama poetului Dimitrie Petrino, și Elisaveta (Eliza, Săftica), căsătorită Sturdza. Nicolae Hurmuzaki era „ultimul dintre feciorii bunului boier Doxaki, atât de moldovean, de creștin și de gospodar, dintre mândrii feciori de boieri răsăriți în curțile de la Cernauca“⁸. Cu toții împreună au fost patrioți adeverați ai neamului, educați în spiritul *Testamentului* publicat de boierul Doxaki Hurmuzaki în „Telegraful Român“ de la Sibiu (an. V, 1857, nr. 32, p. 126). Cele trei datorii: patria, limba și biserică, desemnate de bâtrânul Doxaki în testamentul său, aveau să fie respectate cu strictețe de către fiili și fiicele lui, încât peste ani, în fața lui Dumnezeu, a oamenilor și a urmașilor, Hurmuzăkeștii apar în toată strălucirea lor exemplară a slujirii de neam, evidențiindu-se, fiecare în felul său, prin activitatea pe care au desfășurat-o în Bucovina. Cu certitudine că educația din familie a pus bazele unei temelii durabile pentru studiile serioase de mai târziu pe care le-au obținut fiile lui Doxaki Hurmuzaki.

Despre școala primară și studiile liceale pe care le-a făcut Eudoxiu nu avem informații documentare prea bogate. Cățiva cercetători amintesc în treacăt despre Eudoxiu și fratele său mai mare că și-au făcut studiile primare, gimnaziale și liceale la Cernăuți între 1818 și 1830. În arhive se păstrează atestatul de absolvire a liceului (*Secunda Humanitatis Classis*) al lui Constantin Hurmuzaki, eliberat la 15 iunie 1830, în care el este calificat ca șef de promoție cu „*primam eminenter*“ la toate obiectele de studiu⁹. Mai avem o informație plauzibilă referitoare la anii de școală de la Cernăuți ai lui Constantin și Eudoxiu Hurmuzaki. O găsim în studiul lui Teodor Balan intitulat *Conflictul episcopului Eugen Hacman cu preoții din Bucovina, în anul 1848*, în care istoricul bucovinean vorbește despre profesorul de teologie Ioan Calinciuc, menționând printre altele că el „a urmat liceul din Cernăuți fiind coleg de clasă cu frații Constantin și Eudoxiu Hurmuzaki“¹⁰. Informația este convingătoare, întrucât și alte surse documentare¹¹ atestă că inimosul preot Ioan Calinciuc s-a născut la 1812 (a decedat la 1875), aşadar, era de o vîrstă cu Eudoxiu, care a învățat un timp în aceeași clasă cu Constantin.

Ceea ce știm cu siguranță este că în septembrie 1830 Constantin și Eudoxiu au plecat să se înscrie la Facultatea de Drept a Universității din Viena, ei fiind cei mai în vîrstă dintre frații Hurmuzaki. Mai târziu le vor urma exemplul fraților mai mici, Gheorghe și Alexandru, ultimul începându-și studiile superioare întâi la Lemberg și apoi urmând Facultatea de Drept a Universității din Viena. O scrisoare datată 5 aprilie 1831 este primul document care relatează despre ședere fraților Hurmuzaki în capitala Imperiului. În corespondența lor adresată părinților, în Bucovina, Eudoxiu și Constantin își descriu amănunțit viața lor de studenți, descriu până și „zăoa certărei cea dintâi“, adică termenul primului examen. (Anexa¹² – 3 martie 1833). În Viena frații Hurmuzaki au avut posibilitatea să-și îmbogățească cultura lor generală și să facă cunoștință cu tot ce le oferea capitala Imperiului la mijlocul secolului al XIX-lea în materie de cultură și civilizație, să însușească bunele maniere în societate și să acumuleze cunoștințe strălucite în domeniul istoriei și jurisprudenței. Cu mici vacanțe petrecute în Bucovina, ca cea din iulie–august 1832, prima lor ședere la Viena ca studenți s-a încheiat în vara anului 1834, adică după patru ani de studii la Universitate. Un raport intitulat *Din viața de student a lui Constantin Hurmuzaki la Viena*¹³, publicat în 1936 în „Revista Arhivelor“ de către Mihai Popescu, informează că frații Constantin și

Eudoxiu nu urmau numai cursurile la Universitate, ci se interesau intens și de starea politică din Moldova.

Pentru a reduce cheltuielile de întreținere, care la Viena erau extrem de scumpe și deci pentru bătrânlul Doxaki Hurmuzaki greu de suportat, frații își mai luau vacanțe, câte unul pe rând. De exemplu, Eudoxiu a plecat la 1836 acasă, în Bucovina, reîntorcându-se la Viena abia în 1837. În tot cazul, în baza corespondenței rămase de la ei putem trage concluzia că în 1836 cei doi frați mai mari și-au încheiat studiile universitare la Viena, trecând cu bine toate examenele.

După încheierea studiilor Eudoxiu intenționa să devină funcționar la Procuratura de Finanțe (Anexa – 5 martie 1837) din Bucovina. Nu știm însă dacă a funcționat la această instituție. În toamna anului 1838 Eudoxiu activa la unul din tribunalele din Viena. În 1840 a fost admis să-și facă practica la Tribunalul Schötten din Viena, iar în primăvara anului 1842 îl găsim la Iași, în Moldova. Eudoxiu a sosit la Iași de fapt în toamna anului 1841, fiind chemat de la Viena de către tatăl său Doxaki pentru a pleda în procesele cu privire la recuperarea moșilor acestuia din Moldova, rămase nedezbătute. Va rămâne la Iași până în toamna anului 1843. Ca delegat al tatălui său în procesele pentru redobândirea părților de moșii părintești, Eudoxiu s-a lovit de o muncă grea și istovitoare, dar mai ales zadarnică și ingrată. Între timp însă a cunoscut foarte bine cât de defectuoasă și venală era justiția moldovenească pe timpul domniei principelui Mihail Stourdza. Nu a reușit să câștige procesele judiciare pentru cauza răscumpărării moșilor familiei. În vara anului 1842, el face o călătorie la Constantinopol „pentru a transa cu guvernul turc și cu Patriarhul problema tatălui său”¹⁴. Din scrisorile familiei nu aflăm ce a reușit Eudoxiu în această problemă la Constantinopol, în schimb știm ce aprecieri face el cu privire la grecii de acolo. În Stambul trăiau atunci, conform aprecierii lui Eudoxiu, vreo 200 000 de greci, complet demoralizați. Deci părerea opiniei publice de atunci referitoare la fanarioți nu corespunde realității. Defectele lor erau cu mult mai mari decât le cunoștea lumea. De altfel, credem că Eudoxiu s-a folosit de sederea scurtă la Constantinopol și pentru a consulta arhivele de acolo.

Ca delegat al tatălui său în procesele de la Iași, Eudoxiu nu a reușit prea mult. Toate grijile pentru dezbaterea și administrarea acestor părți de moșii au rămas ulterior în seama fratelui Constantin, care și-așa se stabilise în Moldova. Eudoxiu, în schimb, a rămas un timp acasă, în Bucovina, fără să avem informații exacte despre ocupațiunile lui. Credeam că anume studiile și preocupările cărturărești i-au înfrumusețat timpul petrecut în Bucovina. Cert este că s-a întors la Viena abia în anul 1845, când nu se mai amintește de continuarea practiciei la tribunal. Fiind înmatriculat ca student la Politehnica, unde în anii 1846/1847 a trecut examenul pentru anul doi, Eudoxiu a putut fi înscris în anul 1848 ca membru în Legiunea Academică din Viena, unde nu se primeau decât tineri cu statut de studenți¹⁵.

De felul lui, Eudoxiu era un om vioi, sociabil. Știa să-și atragă societatea de partea lui. În Viena, cunoștințele și prietenile lui erau diverse. Era prieten cu boierii Lascar Rosetti, cu Alecu Rosetti, fratele mai mare al lui Lascar, cu care s-a cunoscut, se pare, la liceul din Cernăuți, după cum afirmă Teodor Balan. O prietenie devotată i-a legat pe Hurmuzăkești și de vîstiernicul Nicolai Rosetti-Roznovanu. De altfel, în perioada cât a stat la Iași, Eudoxiu Hurmuzaki a locuit la Nicolai

Roznovanu. Istoria sentimentală a lui Nicolai Roznovanu și a Mariei Stourdza, născută Ghica, a fost bine cunoscută de către Hurmuzăkești. Se știe că în noiembrie 1842 bătrânul boier Hurmuzaki i-a adăpostit pe acești doi prigoniți de societate și anatemizați de cler la moșia din Cernauca, unde îndrăgostiții s-au și cununat în biserică ctitorită de Doxaki Hurmuzaki. Prin mijlocirea Rosetteștilor, Eodoxiu a cunoscut societatea influentă a boierilor din Moldova, ceea ce nu era un lucru lipsit de importanță.

Când sossea acasă, la Cernăuți ori Cernauca, Eodoxiu transforma casa părintească după gustul lui, impunând celor apropiatai obiceiurile sale cu sculatul de dimineață, culcatul devreme, exercițiile fizice, băile cu apă rece etc. El se simtea foarte bine acasă, savura din plin plăcerile vieții patriarhale. Seara familia se aduna în jurul pianului și cânta în cor diferite cântece românești și străine. Obiceiurile instituite în casa Hurmuzăkeștilor denotă că aceasta a fost o familie de boieri, în care tradițiile vechi moldovenești se împăcau foarte bine cu noile maniere moderne, aduse în Bucovina de către fiili de boieri care erau trimiși să-și facă studiile în capitala Imperiului sau în alte orașe europene.

Scrisorile și actele familiale atestă că în luna iulie 1845 Eodoxiu s-a reîn tors la Viena. Mai întâi se înscrise ca membru la Societatea juriștilor din Viena, fiind recomandat de prietenul său Alexandru Bach, influentul om politic și de stat austriac de mai târziu. (Anexa – 8 iulie 1845.) Din această perioadă avem o informație a fratelui mai mic, Nicolae Hurmuzaki, care scrie că Eodoxiu a plecat din nou la Viena pentru a trece examenele de doctorat (Anexa – 31 decembrie 1845). Ideea de a-și lua doctoratul la Viena încolțise în mintea lui Eodoxiu încă din 1837, atunci când își încheiaște studiile universitare, împreună cu fratele Constantin. De fapt, acesta este un capitol din viața lui Eodoxiu Hurmuzaki care rămâne încă neelucidat. În baza scrisorilor aflăm că la începutul anului 1838 Eodoxiu susținuse deja primul examen de doctorat, așa-numitul „rigurosum“. În timpul cât a stat la Iași, în Moldova, el nu a avut posibilitate să-și continue studiile și să-și susțină examenele pentru doctorat.

În tot cazul, din corespondența purtată cu fratele Constantin și ceilalți membri ai familiei sau chiar din scrisorile adresate direct lui Eodoxiu aflăm că în decursul anilor 1846–1847 el nu-și susținuse încă celelalte examene. În studiul său *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831–1899*, istoricul Teodor Balan scrie: „Anul 1848 n-a fost potrivit pentru studiu. Universitatea a fost folosită pentru demonstrații politice. Eodoxiu a intrat în vâltoarea politicii, fie că a activat ca membru în Garda națională și în Legiunea academică din Viena, fie că a intervenit în treburile Bucovinei la Guvernul vienez și la membrii Parlamentului vienez“¹⁶.

Tot de la Teodor Balan aflăm că după ce s-au stins flăcările revoluției de la 1848, Eodoxiu Hurmuzaki a petrecut timp de trei ani în Bucovina (1849–1852), la Cernăuți și Cernauca, timp care se pare că a fost foarte favorabil pentru desfășurarea muncii științifice. Păcat că nu avem informații exacte și nu putem afirma în ce stadiu se aflau însemnările sale istorice. Oricum, la 1852 îl găsim pe Eodoxiu deja reîn tors la Viena, absorbit total de preocupările arhivistice. Interesele de ordin istoric, politic și cultural ale neamului său îl preocupau acum mai mult decât interesele personale. Despre susținerea în continuare a examenelor de doctorat la Universitatea din Viena nu se mai amintește nimic în corespondență

sa. Ceea ce știm cu siguranță este că el a trecut primele două examene de doctorat la Universitatea din Viena. „Pentru a ne convinge dacă Eudoxiu Hurmuzachi a fost promovat ulterior doctor în drept sau nu, scrie Teodor Balan, ne-am adresat Universității din Viena, de la care am primit răspuns negativ. Numele lui Eudoxiu Hurmuzachi încă nu apare în protoalele examenelor Facultății de Drept pe anii 1830–1870, nici în cele ale examenelor de doctorat ale studentilor în drept și filosofie pe anii 1848–1900. Cum nu este de presupus că Eudoxiu Hurmuzachi a promovat la altă universitate, e evident că el n-a fost doctor în drept.”¹⁷ Părerile cercetătorilor referitoare la acest capitol din viața lui Eudoxiu Hurmuzaki diferă. De exemplu, cercetătoarea Minodora Duzinchevici, într-un articol semnat în 1944 și intitulat *Noi documente în legătură cu familia Hurmuzaki*¹⁸, îl nominalizează pe Eudoxiu Hurmuzaki ca doctor în drept, ceea ce vine în contradicție, după cum s-a văzut mai sus, cu afirmațiile lui Teodor Balan, care finalizează studiul său despre Hurmuzăkești la începutul anilor '70 ai secolului trecut.

Oricum, până la o proximă confirmare a informației cu privire la faptul dacă și-a luat doctoratul sau nu, opera științifică a lui Eudoxiu Hurmuzaki umbrește oricare alte priorități. Importanța ei pentru istoriografia românească este atât de mare, încât numele Hurmuzaki nu mai are nevoie de nici un titlu științific, aşa cum, de altfel, numele lui Eminescu nu are nevoie de epitete.

Cât privește perioada vieneză a activității lui Eudoxiu sau călătoriile sale în alte orașe ale Europei după anul 1853, acestea au determinat rezultatele sale arhivistice care s-au materializat în circa 6 000 de documente descoperite și copiate de prin diferite arhive. Fratele Constantin îi va oferi ajutor material ori de câte ori i-l va solicita Eudoxiu. De exemplu, când intenționa să plece la Berlin, pentru a cerceta arhivele de acolo, Eudoxiu s-a adresat pentru sprijin lui Constantin. Tot la el a apelat și în 1852, când se pornea să viziteze arhivele de la Viena, Berlin, München, ba chiar și cele de la muntele Athos.¹⁹

Munca lui Eudoxiu în arhive presupunea și angajarea de copiști, atunci când el nu reușea la transcrierea documentelor. Această ocupație migăoasă necesită mijloace materiale considerabile. Constantin a intervenit de multe ori pentru a-l ajuta pe Eudoxiu cu bani, în scopul realizării și executării „unei întreprinderi de atare dimensiuni”. De la 1853 și până la momentul revenirii lui Eudoxiu în Bucovina, el s-a ocupat de studierea și transcrierea documentelor de arhivă referitoare la istoria poporului român, la fel și de munca asupra *Fragmente-lor din Istoria Românilor*. Cum a lucrat și când – avem puține informații în acest sens. Ceea ce știm din documentele vremii este faptul că între anii 1864–1869 Eudoxiu Hurmuzaki a fost vicecăpitän al Țării Bucovinei, iar pentru perioada 1872–1874 – căpitan al Țării Bucovinei. Pentru meritele sale față de Bucovina, Eudoxiu Hurmuzaki a fost ales cetățean de onoare al orașelor Cernăuți și Câmpulung Moldovenesc.

Eudoxiu Hurmuzaki s-a stins din viață la 10 februarie 1874 (Anexa – 10 februarie 1874), în vîrstă de numai 62 de ani.

Despre activitatea culturală a fraților Hurmuzaki se discută aprins în ultimul timp, au scris înaintașii, istoricii, referindu-se în special la opera lui Eudoxiu Hurmuzaki. „Umbra măreță a baronului Eudoxiu de Hurmuzaki, după cum frumos scrie V. Bumbac în elogiu său din partea Societății «România Jună»,

veghează tăcut de un secol și ceva la poarta istoriei.²⁰ *Colecția Hurmuzaki* i-a determinat pe istoricii din toate timpurile să poposească asupra uriașului fond de documente, colectat de el. Nicolae Iorga scria că „marea colecție Hurmuzaki [...] a aruncat în urmă, ca povestiri fără valoare actuală, tot ce se scrisese până atunci, în monografii sau în opere generale asupra istoriei românilor. [...] Se poate zice că niciodată o dezvăluire de izvoare n-avusese un caracter aşa de măreț prin proporțiile ei și nu influențase într-un chip aşa de hotărâtor, preschimbând tot, ca seria de volume care veșnicesc, înaintând necontenit, despicând negurile necunoașterii, numele baronului Eudoxiu de Hurmuzaki”²¹. Hurmuzaki a realizat prin devotament și jertfă ceea ce Bălcescu considera că nu ar putea fi decât rodul unei societăți, care urma să grupeze pe cărturarii români cu preocupări istorice²².

În 1905, Ioan Bogdan afirma că „pentru publicarea izvoarelor externe s-a deschis cea mai fecundă eră prin mareea întreprindere a Academiei Române, a cărei bază a pus-o Eudoxiu Hurmuzaki prin documentele adunate într-un lung sir de ani în arhivele Curții imperiale și ale Ministerului de Război din Viena. [...] Astfel colecția Hurmuzaki reprezintă astăzi cel mai bogat repertoriu de acte și documente referitoare la istoria politică a românilor, din cele mai vechi timpuri și până la domniile regulamentare”²³. Aurelian Sacerdoteanu, vorbind într-un studiu fundamental despre investigațiile arhivistice ale istoricului, nota următoarele: „Una din aceste realizări, pe care o putem socoti mare realizare, a fost și seria de documente externe intitulată: *Documente privitoare la istoria românilor de Eudoxiu de Hurmuzaki*, numită obișnuit *Colecția «Hurmuzaki»*”²⁴. Istorul contemporan Dan Berindei este de părere că „nici Xenopol și nici Iorga nu ar fi putut înregistra succesele pe care le-au reputat, dacă n-ar fi putut beneficia de capitalul științific strâns cu atâta dăruire de sine de către cărturarul bucovinean”²⁵. Despre activitatea istoriografică a lui Eudoxiu Hurmuzaki scrie istoricul Lucian Boia²⁶, de asemenea și Constantin Șerban, numindu-l pe Eudoxiu Hurmuzaki „ctitor de seamă al istoriografiei românești moderne”²⁷.

Nu insistăm asupra importanței *Colecției Hurmuzaki*. Despre ea s-a scris mult – și pe bună dreptate. Vom adăuga doar câteva sugestii în legătură cu părările diferite ce se întâlnesc în lucrările istoricilor referitoare la numărul de documente culese de Eudoxiu Hurmuzaki.

D. A. Sturdza în notița sa biografică *Eudoxiu Hurmuzaki*, publicată în 1877, nota: „Documentele culese de Eudoxiu Hurmuzaki sunt în număr de aproape trei mii bucăți, toate decopiate de pe originalele aflate în arhive. Ele vor forma șapte volume mari, din care a ieșit acum volumul al șaptelea și este în preparațiune volumul al șaselea”²⁸. Și Teodor V. Ștefanelli în evocarea sa dedicată centenarului nașterii lui Eudoxiu Hurmuzaki e de aceeași părere, susținând că cifra atinge cota de circa trei mii de documente. Însă Teodor Balan afirmă că Ștefanelli a preluat informația de la D. A. Sturdza.

După ce prezintă un tabel cu numărul de volume, anul apariției lor, numărul documentelor și numărul paginilor din volumele respective, Teodor Balan ajunge la concluzia că „studiu documentelor lui E.[udoxiu] H.[urmuzaki] publicate de Ministerul Instrucționii Publice spune altceva decât ceea ce s-a susținut până acum. [...] De la numărul total de documente se vor scădea documentele provenite de la Academia Română, notate cu «proprietatea Academiei Române» și cele adunate de A. Papiu Ilarian. Amândouă sunt intercalate între documentele lui

E.[udoxiu] H.[urmuzaki]. Vom scădea deci de la numărul paginilor și documentelor tot ce trece peste cifra de 6 000, și atunci vom putea spune, fără a greși mult, că E. H. a adunat un număr de aproape 6 000 documente, care au fost publicate pe tot atâtea pagini. Nu se adeverește deci numărul documentelor-comunicat în articolul lui D. Sturdza²⁹. Cu atât mai mult că și Aurelian Sacerdoțeanu, care s-a ocupat de studierea *Colecției Hurmuzaki*, susține că numărul documentelor atinge cifra de 6 000³⁰.

Să admitem că Dimitrie A. Sturdza a greșit în lucrarea sa din 1877, când atestă pentru prima dată oficial numărul de documente culese de Hurmuzaki. Dar aceeași situație se repetă și la 1890, în *Raportul secretarului general (al Academiei) asupra lucrărilor făcute în perioada anilor 1889–1890*, prezentat în cadrul Sesiunii generale din anul 1890 a Academiei Române. Acest raport a fost publicat și în „Revista politică” din Suceava³¹. Deci, dacă luăm în considerație cele spuse de Dimitrie A. Sturdza în cartea sa și comparăm tabelul din *Raportul* prezentat Academiei Române cu cel al lui Teodor Balan, vom observa imediat diferența numărului de documente.

Academia Română a completat materialul cu multe alte documente suplimentare. Publicarea *Colecției Hurmuzaki* a început cu volumul al VII-lea, apărut în 1876, care avea caracter comemorativ, și a continuat timp de aproape șaptezeci de ani, până în 1942, cu un total de 45 de volume. Referitor la volumul al VII-lea al *Colecției* vom reaminti un lucru cunoscut. În 1875 Bucovina serba o sută de ani de la încorporarea sa la Austria. De aceea, inaugurarea *Colecției* cu publicarea volumului VII avea menirea de a reîmprospăta în memorie acest act, pe care documentele îl arătau cu totul în altă lumină. Menționăm că la editarea *Colecției* de documente Hurmuzaki (seria nouă) un merit deosebit îi revine Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București.

La aprecierea numărului de volume care urmau să fie publicate au greșit la început și D. A. Sturdza, și Stefanelli, și Balan, crezând că documentele vor intra în șapte volume, după cum se prevăzuse în prealabil. Realitatea a fost însă alta.

Amintim că documentele adunate de Eudoxiu Hurmuzaki care au intrat în *Colecție...*, având drept limite cronologice intervalul 1376–1818, au fost publicate în 12 volume cu următoarea ordine și respectiva îngrijire: VII[1876 – I. Slavici], VI [1878 – I. Slavici], III,1 [1880 – C. Esarcu, I. Slavici], IV,1 [1882 – I. Slavici], IV,2 [1884 – I. Slavici], V,1 [1885 – I. Slavici], V,2 [1886 – I. Slavici], III,2 [1888 – I. Slavici], II,1 [1891 – I. Slavici], VIII [1894 – I. Slavici], IX,1 [1897 – I. Slavici], IX,2 [1899 – I. Slavici]. Ioan Slavici, secretarul responsabil al comisiei pentru publicarea documentelor, a depus o muncă enormă în sistematizarea documentelor și pregătirea lor pentru tipar.

Lucian Predescu va scrie în volumul al II-lea al *Enciclopediei** sale, rămasă până acumă în manuscris (se păstrează la Biblioteca Națională a României), că „Hurmuzaki a studiat în următoarele arhive ale Vienei: Haus–Hof–und Staatsarchiv (care azi ar corespunde Arhivei Ministerului de Externe), în Archiv der vereinten böhmisch – österreichischen Hofkanzlei (Arhiva Ministerului de Interne) și în

* Ediția întâi a *Enciclopediei* lui Lucian Predescu a apărut la Editura „Cugetarea“ în 1940.

Hofkammerarchiv (Arhiva Ministerului de Finanțe)³². Aceeași informație o dă și Teodor Balan³³. După părerea istoricilor și în baza corespondenței familiei, „în afara de Arhivele din Viena, Hurmuzaki a mai strâns material istoric românesc în Arhivele din Budapesta, Cracovia, Lemberg, Innsbruck, München, Stockholm, Paris, Venetia, Milano, Roma, Vaticana”³⁴ și Constantinopol. Eudoxiu Hurmuzaki a cules documente cu privire la istoria românilor circa doisprezece ani, între anii 1846–1858, cu unele întreruperi, bineînțeleș.

Referindu-se la problema esențială privind cunoașterea depozitelor de arhive care au fost cercetate și din care s-au publicat documentele și extrăgând din toate paginile enorimei publicații toate numele depozitelor și colecțiilor valorificate de Eudoxiu Hurmuzaki, Aurelian Sacerdoțeanu era convins că „în modul acesta cercetătorul va găsi însumate toate locurile pe unde au trecut predecesorii de fericită amintire și unde anume se află rodul lor”³⁵.

În tot cazul, istoriografia românească are motiv să se mândrească cu acest „mare răscolitor de arhive”, care a fost Eudoxiu Hurmuzaki, asemeni celor de mai târziu, în persoana unui B. P. Hasdeu sau N. Iorga.

După înacetarea din viață a lui Eudoxiu Hurmuzaki, documentele pe care le-a adunat și le-a copiat singur sau angajând copiști, cum mărturisește istoricul în corespondența sa, au avut o soartă aparte. Ele rămân în seama fratelui său, Gheorghe Hurmuzaki, cu drept de moștenire, conform legislației austriece.

Istoricul și criticul literar Dimitrie Vatamaniuc, într-o serie de articole publicate în „Academica”, lămuște situația în legătură cu soarta prețiosului tezaur de documente, referindu-se la corespondența purtată între Maiorescu, – pe atunci Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice – istoricul Dimitrie A. Sturdza și Gheorghe Hurmuzaki.

Respectând un adevăr istoric, care se bazează pe corespondența Hurmuză-keștilor, D. Vatamaniuc contrazice afirmațiile criticului literar E. Lovinescu, care afirma că Maiorescu a venit la Cernăuți în 7 aprilie 1874 (Eudoxiu înacetase din viață la 28 ianuarie/10 februarie 1874) spre a se înțelege cu Gheorghe Hurmuzaki în privința documentelor lui Eudoxiu³⁶. Maiorescu îi scrie lui Gheorghe Hurmuzaki abia la 5 iunie 1874 și acesta îi răspunde la 30 iulie 1874 cum că este gata să pună documentele în cauză la dispoziția lui D. A. Sturdza și ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, adică lui Maiorescu. „Corespondența lui Gh. Hurmuzaki cu D. A. Sturdza și T. Maiorescu, scrie D. Vatamaniuc, ne relevă în persoana intelectualului bucovinean un mare patriot care pune progresul culturii naționale mai presus de interesele personale”³⁷. Gheorghe Hurmuzaki însuși mărturisește în scrisoarea sa din 30 iulie 1874: „Totodată voi renunța și la orice felu de despăgubire pentru cedarea manuscriptelor, fie în bani, fie într-un număr de exemplare tipărite ale acestui op”³⁸. Maiorescu nu întârzie cu răspunsul, în care menționează că „... aceste manuscrise ce sunt de o mare însemnatate pentru România, a făcut o prețioasă achizițiu în interesul istoriei; iar întru cât privește abnegațiu cu care D-voastră ne oferiți manuscrisele amintite, dați-ne voie, Domnul meu, de a vă declara că aceasta nu mă surprinde cătuși de puțin, căci generozitatea a fost totdeauna și cu deosebire pe tărâmul științific semnul caracteristic al familiei Hurmuzaki”³⁹.

Documentele istorice sunt trecute de către Gh. Hurmuzaki în România, depuse pentru început la Miclăușeni, moșia din ținutul Romanului. De acolo

transportate la Dulcești, moșia Sturdzeștilor, și de aici, cu D. A. Sturdza, care devine și reprezentantul lui Gh. Hurmuzaki în editarea documentelor, la București.

De altfel, în scrisoarea de la 16/28 iunie 1874, fiind zdrobit de moartea fratelui său, întâmplată cu câteva luni mai înainte de momentul emiterii scrisorii în cauză, Gheorghe Hurmuzaki îi scrie din Cernăuți lui Dimitrie A. Sturdza: „Vin tocmai astăzi spre a Vă strânge mâna și a Vă exprima cu inima sfâșiată de durere, dar cu toată puterea sufletului, cătă mi-au mai rămas, recunoștința mea cea mai intimă, cea mai adânc simțită și călduroasă pentru scumpa mânăiere, pentru nobila compătimire, pentru prea duioasa împreună durere care mi-ați arătat despre neașteptata trecere din viață a iubitului și neuitatului meu frate și amic al Dumitale Doxaki. [...] Am avut îndoita durere de a fi absent (la Viena) pe timpul catastrofei*. Mult timp nu am fost în stare a scrie despre cruda noastră pierdere, a treia într-un interval atât de scurt – trei frați în 5 ani! – și a răspunde la epistolele amicilor compătimitorii ai răposatului, iar mai întâi de tot, la acel bărbat, pe care el atâtă l-au iubit, l-au stimat și l-au venerat. [...]

Să-mi permiteti, Domnul meu, a Vă scrie în viitoarea mea epistolă despre opul istoric (rămas de la frate-meu Doxaki), despre care mă aflu în corespondență cu Domnul Maiorescu – grație DVoastre! – care arată foarte multă bunăvoiință, încât mă simt foarte îndatorit⁴⁰.

Gheorghe Hurmuzaki își respectă promisiunea și în una din următoarele scrisori adresate lui D. A. Sturdza, referindu-se la documentele culese de Eudoxiu, scrie: „În privința manuscriselor lui Doxaki, răposatului meu frate, însemnez că am aflat aice, în Dulcești, cu mare mulțamire sufletească o mare parte din amândouă opuri istorice deja imprimate. Edițiunea este foarte frumoasă și splendidă. Primește, scumpul meu Domn, din partea mea și a suorei mele Săftica iarăși și iarăși mulțamirile noastre cele mai fierbinți pentru pietatea, nobila și generoasa îngrijire, trudă și perseverență, care pui întru publicarea manuscriselor în mijlocul ocupațiunilor însușite și obositoare ale DTale din anii din urmă, și mai ales din timpul mai nou!

Onoare și recunoștință și stimaților bărbați, care prin mijlocirea DTale au contribuit la realizarea publicării, sau care iau parte în alt mod orișicare la sarcina DTale cea grea a edărei.

În zilele din urmă mi-au arătat frate-meu Nicu în Bucovina biografia lui Doxaki, scrisă de DTa. Biografia este admirabilă. Am fost uimit citind-o. Numai un amic al răposatului, și-un suflet nobil și mișcat de sentimente înalte au putut scrie așa. Subsemnarea biografiei cu scumpul și veneratul DTale nume este monumental cel mai prețios, care am putut noi dori, visa pentru iubitul nostru frate⁴¹.

După cum bine s-a văzut din corespondență purtată de Gheorghe Hurmuzaki cu Dimitrie A. Sturdza și, respectiv, Titu Maiorescu, *Tratatul de istorie și Colecția* uriașă de documente, rămase de la Eudoxiu, care a decedat la 10 februarie 1874 (stil vechi), au trecut în posesia fratelui său, Gheorghe Hurmuzaki. Autoritățile

* După cum ne relatează scrisoarea, Gheorghe Hurmuzaki nu a putut fi prezent la înmormântarea fratelui său Eudoxiu. Acest lucru nu a fost semnalat până acum nici în studiile despre Hurmuzăkești, nici în *Procesele-verbale* ale Societății, din căte s-au mai păstrat pe anul 1874.

austriice puteau să sechesteze prețiosul fond de documente cu privire la istoria românilor, cu atât mai mult că la acea vreme începuseră deja pregătirile pentru sărbătorirea unui secol de la anexarea Bucovinei la Austria. Vigilența Hurmuzăkeștilor a fost benefică și salvatoare în acest sens. Nu știm ce soartă ar fi avut *Colecția* de documente și *Tratatul* de istorie ale lui Eudoxiu Hurmuzaki dacă nu ar fi fost transportate la timp și donate Academiei Române.

Ca istoric, Eudoxiu Hurmuzaki avea să se impună în istoriografia românească modernă și prin sinteza sa *Fragmente din Istoria Românilor*, care a fost publicată după moartea lui, în cinci volume, la București, sub auspiciile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și ale Academiei Române.

Primul volum, cu pagina de titlu a originalului: Eudoxius Freiherrn von Hurmuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumänen. Herausgegeben vom fürstlich rumänischen Cultus- und Unterrichts- Ministerium. Erster Band. Mit Eudoxius Hurmuzaki's Porträtt. [Fragmente din Istoria Românilor de Eudoxiu Cavaler de Hurmuzaki. Edițiunea Ministerului Cultelor și al Învățăturilor Publice. Tomul întâi. Cu portretul lui Eudoxiu Hurmuzaki]. Bucuresci, Din stabilimentul în artele grafice: Socec, Sander & Teclu, 1878, cuprinde istoria Principatelor Românești înainte de constituirea lor neatârnătă și perioada de la descălecarea Principatelor Românești până la pierderea independenței lor. Volumul al doilea apare în tipar în 1881 și cuprinde istoria bisericii române din Transilvania. În paginile lui se iau în discuție două probleme esențiale, și anume, starea bisericii de rit greco-oriental în Ardeal pe timpul principilor aleși, cât și stăruințele unioniste în Ardeal sub Casa Habsburgică. Volumul al treilea, apărut în 1884, dezbat segmentul de istorie a Principatelor Române de la Mihai Viteazul până la pacea de la Karlovitz. Volumul patru a apărut în următorul an, 1885, și continuă istoria Principatelor Române începând cu pacea de la Karlovitz până la pacea de la Passarowitz. Si ultimul volum, al cincilea, apărut în 1886, se referă la istoria politică a românilor în secolul al XVIII-lea. Așadar, *Fragmente din Istoria Românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki se tipărește integral la București, între anii 1878–1886. În varianta românească au apărut doar primele trei volume, cel dintâi, publicat în 1879, fiind tradus de Mihai Eminescu, iar celelalte două, tipărite în 1900, de Ioan Slavici. Volumele patru și cinci din tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki pot fi consultate doar în limba germană. Ele își așteaptă încă traducătorul, chiar dacă de la apariția lor s-au scurs mai mult de 125 ani. Ediția germană a celor cinci volume ale *Istoriei...* lui Hurmuzaki apare în tipar sub supravegherea lui Ioan Slavici, care era responsabil în același timp și de editarea *Colecției* de documente externe.

În *Notița biografică citită în Societatea Academică Română*, Dimitrie A. Sturdza se referă la tratatul de istorie, spunând că Eudoxiu Hurmuzaki „lucră treizeci de ani la istoria românilor fără ca să arate ce tezaure păstra, fără să facă cunoscut cum le-a prelucrat. El nu se putu bucura în viață de laborioasele sale cercetări“⁴². Despre faptul cătă muncă a depus Eudoxiu Hurmuzaki la tratatul său de istorie găsim informația cea mai plauzibilă într-o scrișoare a sa, datată 6 aprilie 1852 și adresată fratelui mai mare, Constantin. Iată ce-i scrie Eudoxiu: „Ocupațiunea mea principală este explorarea tuturor arhivelor ministeriale, îndeosebi însă a Haus- Hof- und Staatsarchiv-ului, pentru a putea scrie o istorie

documentată a Moldo-Vlahiei sau mai bine zis a națiunii românești⁴³. Însă tratatul de istorie a românilor scris de Hurmuzaki nu este complet. Noi îl avem doar în mod fragmentar. Din cauza ocupațiilor politice care l-au absorbit în perioada dintre 1861–1874, Hurmuzaki nu și-a putut definitiv sinteza istorică la care a lucrat cu atâtă pasiune și dăruire de sine. Poate s-au și pierdut multe pagini. „Pierdere e imensă, scrie Dimitrie A. Sturdza, contemporanul lui Hurmuzaki, căci puțini scriitori se vor deda la prelucrarea materialului de care dispunea Eudoxiu Hurmuzaki, încă mai puțini îl vor putea domina, și încă mai puțini vor pune atâtă scrupulozitate, atâtă minuțiozitate, atâtă conștiință în examinarea faptelor, în constatarea adevărului”⁴⁴.

Ca istoric, Hurmuzaki e un exemplu demn pentru urmașii săi în acest domeniu. În tot ceea ce a scris, el a fost străin de atitudinea *laudator temporis acti*, impact criticat mai târziu de către Kogălniceanu în *Cuvânt-ul pentru deschiderea cursului de istorie națională*, ținut în 1843 la Academia Mihăileană din Iași, în care el spunea că istoria fondată pe lauda necontenită a strămoșilor „trage asupra noastră râsul străinilor”. Dimpotrivă. Prin originalitate și analiza pertinentă a faptelor, sinteza lui Hurmuzaki se încadrează foarte bine în perceptul rostit mai târziu de A. D. Xenopol, potrivit căruia „prima îndatorire a oricărui istoric este de a depune toate eforturile în vederea unei imagini pe cât posibil mai exacte asupra realității trecute, pentru a desprinde adevărul din ceața voluntară sau involuntară care îl învăluie”⁴⁵. Hurmuzaki nu a confundat nici o clipă patriotismul, care este o virtute, cu istoria, care este o știință. În plan profesional, această caracteristică corespunde sugestiei lansate mai târziu în istoriografia universală de către istoricul francez F. de Coulanges. Din păcate însă, lucrarea sa este neglijată de către istoricii contemporani, dar nu și de către un Dimitre Onciu, A. D. Xenopol, Nicolae Iorga sau alții, care fac referiri în scrierile lor atât la documentele culese de Hurmuzaki, cât și la sinteza lui istorică. S-ar putea presupune chiar că lectura primului volum al *Fragmente-lor...* scrise de Hurmuzaki să-i fi sugerat lui Dimitre Onciu ideea elaborării studiului *Originile Principatelor Românești*. E o presupunere care nu are suport documentar, dar nu are nici probe contrare.

Astăzi însă părerea unor istorici contemporani referitoare la sinteza lui Hurmuzaki se prezintă ca un revers al medaliei. Iată ce scrie, de exemplu, istoricul bucureștean Lucian Boia: „Sinteză lui A. D. Xenopol, mult mai completă și scrisă în spiritul vremii a făcut inutilizabilă lucrarea istoricului bucovinean. În aceste condiții, ce sansă putea avea o sinteză fragmentară, concepută și redactată în spiritul romantic al generației de la 1848?”⁴⁶. E adevărat că sinteza lui Xenopol este mult mai completă și mai accesibilă pentru cititor decât cea a lui Hurmuzaki, din toate punctele de vedere. Însă izvoarele puse la dispoziție de Hurmuzaki au constituit o adevărată „fântână”, la care s-au adăpat mai târziu generații de istorici. „Mulți bărbați iubitori de știință și laborioși se vor nutri la fântânile ce el a deschis exploratorilor adevărului”⁴⁷. Si apoi „opera istoricului se realizează în două faze: cea a *erudiției*, a acumulării faptelor istorice și a verificării autenticității și credibilității lor; cea a *interpretării*, care integrează materialul de date furnizat de erudiție în lanțurile de interdependență cărora le aparțin”⁴⁸. Lui Hurmuzaki nu i se pot contesta nici erudiția, nici interpretarea istorică a faptelor. S-ar putea că lectura limbajului care aparține mijlocului de secol al XIX-lea să pună probleme

pentru adeptii imagologiei, la modă astăzi, care nu se complică să lege verigă cu verigă într-un „lanț de interdependență“ faptele – cum bine spune Șerban Papacostea – pentru a înțelege tot ceea ce a gândit, a cântărit și a scris Eudoxiu Hurmuzaki. Nu concepția și redactarea tratatului în spiritul romantic pune probleme în sinteza lui Hurmuzaki, ci altele sunt dificultățile asupra cărora se concentrează atenția cititorului la lectura primului volum al tratatului. Istoricul Șerban Papacostea în articolul său *Istoriografie și actualitate* notează că „raportul dintre actualitate și trecut este un raport inevitabil și firesc, dar nu mai puțin generator de alterări spontane“⁴⁹. Dacă corelăm acest gând la unele momente din opera istorică a lui Hurmuzaki – ținând cont de faptul că trecutul, despre care vorbește Șerban Papacostea, în articolul nostru se raportează la actualitatea din timpul vieții lui Hurmuzaki – vom vedea că în primul volum al sintezei avem de a face cu unele lacune în ceea ce privește stabilirea succesiunii la tron a voievozilor, atât în Muntenia (Valachia) cât și în Moldova. Sub raport documentar istoriografia de astăzi nu este în concordanță cu cea veche, cu atât mai mult că pe timpul lui E. Hurmuzaki nici nu exista o istoriografie românească atât de bogată. Așadar, pentru evitarea dubiilor, la lectura părții a doua (capitolele IV, V și VI) din primul volum al tratatului, în baza noilor cercetări și investigații documentare, se va lăsa în considerație, ca filiație, și altă ordine a succesiunii la tron decât cea propusă de Hurmuzaki. În tot cazul, e bine să se țină cont de studiile istoricilor Ștefan Sorin Gorovei⁵⁰, Constantin Rezachevici⁵¹ și alții, în ale căror lucrări găsim contribuții noi în legătură cu succesiunea la tron a voievozilor, atât în Moldova, cât și în Muntenia. În studiul său, *Originile Principatului Țării Românești*, Dimitre Onciu notează în legătură cu acest fapt următoarele: „În cronicile noastre, lista domnilor până la Neagoe Basarab, când se face primul început de istoriografie în Țara Românească, este foarte defectuoasă: mai mulți domni constatați prin documente lipsesc în ea, datele sunt inexacte, iar până la Mircea, și sirul domnilor este de tot greșit“⁵².

Vorbind astăzi despre Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Papiu Ilarian, ca reprezentanți ai curentului romantic al generației de la 1848, nu putem să facem abstracție de numele lui Eudoxiu Hurmuzaki. Meritul lui în elaborarea unei sinteze istorice a poporului nostru este incontestabil, lucrarea care îi aparține constituind un document de valoare pentru istoriografia românească. Nu negăm faptul că în deceniul opt al secolului al XIX-lea, atunci când curentul romantic se estompa, lăsând locul pozitivismului și apoi școlii critice în istorie, o sinteză fragmentară, ca cea a lui Eudoxiu Hurmuzaki, era deja depășită. Contemporan cu Bălcescu, Hurmuzaki își scria opera istorică două decenii mai târziu, fapt ce nu putea rămâne fără urmări asupra actualității și răsunetului ei.

Încadrarea lui Eudoxiu Hurmuzaki într-o anumită școală istorică nu creează astăzi probleme. El aparține în mod evident curentului romantic, opera sa înrudindu-se astfel prin spirit cu lucrările lui Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu sau Alexandru Papiu Ilarian. „Istoriografia romantică va lărgi sfera de interes a istoricului, inaugurând o nouă paradigmă de cunoaștere, bazată pe preceptele herderiene, ce aveau în vedere restituirea spiritului național“⁵³. Aceste precepte poate fi atribuit și operei lui Hurmuzaki, în a cărui lucrare „sublinierea accentuată a specificului național românesc, înțelegerea istoriei ca un mijloc de îndreptare a relelor prezentului, prezentarea călduroasă a marilor personalități,

expunerea detaliată și cât mai concretă a faptelor, cu încercarea de redare a culorii locale și atmosferei timpului, toate sunt trăsături ale istoriografiei romantice, în vremea înfloririi căreia Hurmuzaki s-a format și a conceput planul *Istoriei românilor*⁵⁴.

Câteva lucruri rămân definitorii în *Istoria Românilor* a lui Eudoxiu Hurmuzaki:

1) Hurmuzaki a fost primul, după Gheorghe Șincai, care a îndrăznit elaborarea, la o scară monumentală, a unei istorii a poporului nostru, inaugurând o nouă paradigmă de cunoaștere, bazată pe preceptele herderiene, ce aveau în vedere restituirea spiritului național, redarea culorii locale și atmosferei timpului, expunerea veridică, detaliată și cât mai concretă a faptelor.

2) Una din ideile centrale ale concepției sale istorice a fost modul cum a privit și a tratat personalitatea lui Mihai Viteazul. Domnul este admirat pentru „marea idee a unirii politice a neamului său“, arătându-se că această idee s-a prefăcut la el în „instinct irezistibil“, „pentru care nici un risc nu era prea mare, nici o osteneală prea spinoasă, nici o primejdie prea înpăimântătoare“⁵⁵. Hurmuzaki îi va face domnitorului Mihai Viteazul unul dintre cele mai frumoase portrete literare. Teodor Balan scria că „nimeni dintre istoricii români care au urmat lui Hurmuzaki nu a fost în stare să schimbe ceva la această apreciere a personalității lui Mihai Viteazul. Eudoxiu Hurmuzaki a avut desigur mare talent de scriitor, încât a fost în stare să scrie într-o limbă de o frapantă eleganță și de o desăvârșită frumusețe“⁵⁶.

3) Trebuie să menționăm de asemenea că Eudoxiu Hurmuzaki a fost printre primii dintre istoricii români care a descris procesul de constituire a Principatelor Românești și, în special, a regatului Asanizilor, despre care spunea: „Astfel, pe la capătul sutei a douăsprezecea și la începutul celei de-a treisprezecea (1185 – 1204), se ivi un stat de sine stătător, neatârnat și purtând titlul de regat, care într-adevăr, pentru multiplul său amestec cu elemente slavone, se numi regat bulgaro-român, dar care e ridicat pe o temelie precumpărător românească în privirea căreia un renunțat scrutător al istoriei putea cu drept cuvânt să susție că în organismul noului stat, în care se lucra în comun, pentru unul și-același scop, români reprezentau capul, slăvii brațul“⁵⁷. Acest „scrutător al istoriei“, cum îl numește Hurmuzaki, nu era altul decât Robert Roesler⁵⁸, în baza lucrării căruia Hurmuzaki face această succintă caracteristică cu privire la noul stat cunoscut sub numele de regatul româno-bulgar al Asanizilor.

4) O altă idee pe care Eudoxiu Hurmuzaki o promovează în paginile sale istorico-științifice este cea a rolului pe care l-a avut biserică (apartenență confesională) în viața poporului român pe parcursul evoluției sale istorice. Se știe că biserică strămoșească constituie unul dintre pilonii existenței oricărui popor. În primul volum al *Fragmente-lor...* istoricul secondează discursul științific cu descrierea situației complicate în care se afla regatul româno-bulgar care încerca pe diferite căi să se opună presiunii pe care o exercita papa de la Roma prin emisarii săi asupra conștiinței acestuia, intenționând să convertească cu orice preț pe români și bulgari la catolicism.

Eudoxiu Hurmuzaki lansează ideea potrivit căreia însăși momentul cumplitului an 1240, cu marele pericol tataro-mongol care amenința întreaga Europă, prin ironia soartei a devenit un colac de salvare nu numai pentru unele

popoare din Imperiul Bizantin, care erau amenințate cu convertirea la catolicism, ci și pentru țaratul româno-bulgar, mai ales pentru țara lui Ioan Asan, care, de altfel, n-ar fi scăpat de o catolicizare forțată.

În volumul doi al *Fragmente-lor...*, care este consacrat în întregime istoriei bisericii române din Ardeal, Eudoxiu Hurmuzaki demonstrează ce înseamnă pentru un popor pierderea identității confesionale și care sunt consecințele ei nefaste pentru stabilitatea și integritatea lui. Concluziile istoricului sunt edificatoare în acest sens. Iată una dintre ele: „Timpul principiilor reformați (din Ardeal – n.n.) a lăsat în poporațiunea română multe urme învederate despre profesionalismul făcut de reformați, pe alocurea cu oarecare succes [...]. Istoria multor comune ori familii odinoară române, iar azi maghiare dovedește apoi din destul, că schimbarea religiunii a avut în curând drept urmare schimbarea limbei și a întregii naționalități”⁵⁹.

Caracterizând la cote precise presiunea exercitată de biserica unită din Ardeal asupra conștiinței populației românești din Transilvania, Eudoxiu Hurmuzaki demonstrează cu fapte concrete vulnerabilitatea pe care o are acest impact asupra enoriașilor, în primul rând, cât și asupra viitorului lipsit de perspectivă al lăcașelor de cult, care pendulau între Răsărit și Asfințit, „încât, spune autorul, biserica națională română trecută la uniune a trebuit să se degradeze la rangul unei simple filiale diecezane catolice. Aservirea jignește și azi zborul ei, și pozițiunea ei hibridă, în care se face încercarea de a amalgama Orientul cu Occidentul, nu servește nici spre a ridica vaza ei, nici spre a atrage un mai considerabil contingent de noi credincioși”⁶⁰.

Concluziile generale formulate de Hurmuzaki referitoare la destinul bisericii unite nu și-au pierdut valoarea nici până în ziua de astăzi. O experiență a enoriașilor ardeleni de mai bine de 150 ani i-a permis istoricului să se pronunțe fără echivoc cu privire la viitorul acestei biserici, pe care îl vedea lipsit de orice perspectivă. El scrie: „Cu cât însă mai mult va înflori și se va dezvolta biserica greco-orientală în Ardeal, cu atât mai mari pericole vor trebui să rezulte din aceasta pentru comunitatea religioasă unită, care va fi atunci nevoie să se alipească necondiționat fie de biserica romano-catolică, fie de cea greco-orientală [...]. Înlănțuită dogmatic este de Roma, biserica unită nu poate să opună față cu presiunea irezistibilă a scaunului papal destulă rezistență nici în ceea ce privește administrațiunea și jurisdicțiunea și de aceea suspină cu durere înăbușită, dar învederată după libera dezvoltare și după nejignita autonomie, de care în Monarhia austriacă se bucură azi muma bisericii grecești, care e înzestrată cu mijloace materiale neasemănăt mai neînsemnate [...]. Acela, care privește fie numai spre Roma, fie numai spre Constantinopol, își fixează mai bine scopul decât acela, care se uită în același timp la Roma și la Constantinopol. [...]. Formațiunile hibride au totdeauna doi dușmani și doi amici. [...]. Biserica unită, pusă la mijloc între acești doi amici și inamici, e în pericol de a lua amicul drept inamic, inamicul drept amic și de a-și pune astfel în joc existența individuală”⁶¹.

E greu să găsești un contraargument la cele spuse de Hurmuzaki în tratatul său referitor la experiențele dure cu care s-a confruntat biserica unită în Ardeal, începând din secolul al XVIII-lea. În general, biserica unită de pretutindeni a rămas și până astăzi să coexiste din punct de vedere dogmatic între Scyla și Carribda soartei incerte cu privire la apartenența proprie. Rezolvarea acestor

probleme depinde în mare măsură de structura etnică a populației care o reprezintă și de influența pe care o exercită asupra ei cele două biserici canonice, cea a Apusului și cea a Răsăritului. Referitor la biserică unită din Ardeal, Eudoxiu Hurmuzaki ajunge la următoarea concluzie: „Subminată în taină de catolici pentru cultul ei, dușmană de neuniți pentru dogmele ei, adoptată apoi de cei dintâi ca una coreligionară și considerată de cei din urmă, cu privire la cultul, pe care tot îl mai păstrează, ca încă nu pierdută fără de nici o nădejde, biserică unită a atârnat și atârnă mereu nedumerită între două mari comunități religionare opuse, ca un fel de pendulă atrasă și respinsă de ambele în același timp. Care e punctul de atracțiune, asupra căruia pendula uniunii va ajunge în cele din urmă la repaos și va hotărî în mod definitiv soarta bisericii unite, care e împinsă spre încorporarea în una din cele două comunități bisericești, aceasta atârnă parte de la viitoarea constelațiune politică a Monarhiei austriace, parte de la rezultatul luptei, pe care-n urma inevitabilului conflict ce se pregătește, catolicismul roman va trebui într-un timp nu prea departat s-o poarte cu grecismul oriental“⁶². Eudoxiu Hurmuzaki este primul dintre istoricii români moderni, după Gheorghe Șincai cu *Chronica Românilor*, care a acordat un rol primordial problemei confesionale a poporului român din toate provinciile locuite de el, accentuând în acest sens importanța pe care o are pentru popoarele mai mici menținerea unei „păci condiționate“ între patriarhatul de la Constantinopol și scaunul apostolic de la Roma. Astăzi suntem martorii unei continuități a acestui dialog început încă în Evul Mediu între biserică creștină a Răsăritului și cea a Apusului. E suficient să ne aducem aminte despre activitatea – nu fără succes – a fericitului întru pomenire suveran pontif papa Ioan Paul al II-lea, care a încercat să pună bazele unui dialog constructiv între cele două biserici creștine încă ostile.

Cât privește românilor din Bucovina secolului al XIX-lea, situația pe tărâm confesional nu era mai bună ca a fraților lor din Ardeal, cu toate că istoria bisericii din Bucovina a avut o soartă cu totul aparte, pe care și-a pus amprenta hatârul unui singur exarh, orientarea ei fiind subordonată ambicioilor personale ale primului mitropolit al Bucovinei, Eugenie Hacman, care nu a mai reușit să apară în fața turmei smerite în toată strălucirea mitrei mitropolitane, fapt care i-ar fi permis să aplice totodată și toată puterea toagului păstoresc. Așa cum „drumul spre Mitropolia sârbească și spre sufraganii ei era demult deschis“, se căuta o formulă deosebită pentru biserică din Bucovina, numai nu cea pe care o propuneau unii dintre intelectualii români din Cernăuți, în frunte cu Hurmuzăkeștii. Ei vedeaui viitorul bisericii bucovinene în componența Mitropoliei din Transilvania, idee susținută și de mitropolitul Andrei Șaguna. Această situație Hacman n-o putea accepta⁶³. El a vrut cu orice preț transformarea episcopiei bucovinene în mitropolie. Și se înțelege de ce. Într-un răspuns către Andrei baron de Șaguna de la 9/21 februarie 1861, Gheorghe Hurmuzaki descria „cu inima săngerândă cum înțelege acum episcopia noastră cauza mitropoliei române“⁶⁴. El își termină scrisoarea cu un apel tulburător adresat lui Șaguna: „Exelență! Vă rog încă o dată, nu uitați biserică văduvită a Bucovinei, provocăți, scria el, pe D-l Episcop Hacman la conlucrare, pentru o singură mitropolie română ortodoxă și alipirea Bucovinei către ea“⁶⁵.

Șaguna a încercat totuși să se pună la înțelegere cu Hacman. Răspunsul lui Hacman a ocolit însă să atingă problema Bisericii române din Austria în esență

ei. Șaguna și-a exprimat dorința să discute încă o dată direct cu Hacman, evitând publicitatea, dar deoarece clerul bucovinean și-a expus părerea sa în public, a fost silit de data aceasta să-și publice răspunsul său în broșura intitulată *Anthonismos*, ceea ce conform legilor canonice înseamnă combatere.

Şaguna a dat acest răspuns în urma apelului lui Gheorghe Hurmuzaki. Concepându-l în românește, l-a expediat la Cernăuți lui Gheorghe Hurmuzaki, pentru a fi tradus în nemțește, fiind alcătuit ca o lucrare pentru informarea cercurilor diriguitoare din Viena⁶⁶. Gheorghe Hurmuzaki a mijlocit executarea traducerii. Manuscrisul *Anthonismos*-ului împreună cu traducerea germană au fost expediate la Viena lui Eudoxiu Hurmuzaki, pentru a da textului „eleganță și lustrul limbajului său“ și a înzestra traducerea cu o prefață ieșită „din peana [lui] cea măiastră“.

Eudoxiu a revizuit traducerea, făcând ca *Anthonismos*-ul să apară într-o limbă germană de o frumusețe impunătoare. A predat-o în Viena lui Șaguna, care a revăzut-o și a mai redactat-o, după cum scrie el lui Gheorghe Hurmuzaki⁶⁷. Andrei Șaguna a publicat apoi lucrarea sa la Sibiu, în 1863, sub titlul *Anthonismos oder berichtigende Erörterung (Împotriva dezbatării informative)*, cu adnotația că traducerea a fost făcută „de mai mulți români creștini din Bucovina“.

Revenind la românii din Ardeal, trebuie să menționăm că soarta le-a hărăzit alăturarea lor parțială cu catolicismul. „Trecere religionară și aservire continuată, asta era singura alegere posibilă, scrie Eudoxiu Hurmuzaki. Trecerea însă cuprindea în ea, în parte, deznaționalizarea, în vreme ce aservirea lăsa naționalitatea neatinsă: în aceasta consista greutatea alegerii. Că-n ciuda tuturor apucăturilor iezuitice și-n ciuda presiunii guvernamentale poporul român s-a susținut cu abnegație eroică și nu s-a lepădat de sine, ci în marea sa majoritate s-a alipit cu credință neclintită de legea lui veche, aceasta are s-o mulțumească bunului său geniu și tăriei în credință, care prin multele valuri și furtuni ale unei întregi mii de ani l-a trecut cu multă opintire, dar nevătămat în mai bunul prezent“⁶⁸.

Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea cea mai bună lucrare în istoriografia românească din paginile căreia se poate urmări desfășurarea logică a evenimentelor cu privire la rolul bisericii unite din Ardeal pentru enoriașii de origine română este totuși cea a bucovineanului Eudoxiu Hurmuzaki. Analizând lucrurile în baza documentelor, istoricul formulează următoarea concluzie: „Sădită de mâna lui Leopold I, irigată de Iosif I, îmbogățită de Carol al VI-lea, îngrijită cu mult zel de Maria Theresia, uniunea a trebuit astfel să prindă cu timpul rădăcini sigure în Ardeal; nu a putut cu toate acestea să înlăture cu desăvârșire legea greco-orientală mai adânc înrădăcinată [...] fiindcă în toate timpurile caracteristica de căpetenie și semnul de recunoaștere a naționalității române a fost ortodoxia grecească, și de aceea în dezvoltarea mai departe a vieții naționale uniunea ce urmărește alte tendințe religioare va trebui neapărat să-și piardă cu desăvârșire rostul, pe care numai în sens ortodox poate să-l aibă o biserică română. Și în adevăr, conchide autorul, răsturnarea bisericii grecești de pe bazele ei naturale nu numai a răzlețit și slăbit elementul național în biserică, în școală și pe întregul teren politic, dar a făcut totodată ca biserică unită să se piardă până la deplina anihilare a individualității ei în catolicismul roman“⁶⁹.

Câteva pagini de o neasemuită frumusețe, dedicate episcopului de Făgăraș și de Sibiu – „întemeietorul Blajului“, cum îl numesc ardelenii astăzi – Ioan

Inochentie Micu, iar prin înnobilare și numele Klein [Inocențiu Klein] (Ioan Micu, de origine român din comuna Sadul din Maramureș), îmbogățesc considerabil tratatul lui Hurmuzaki. Aceste pagini oglindesc viața și activitatea episcopului luptător pe tărâmbisericesc, încât mai târziu informațiile lui Hurmuzaki au slujit ca izvor de inspirație pentru cercetătorii și scriitorii care aveau să scrie despre Ioan Inochentie Micu ca despre unul dintre cei mai aleși patrioți români din toate timpurile pe care i-a dat Ardealul. „El a desfășurat un zel atât de călduros și o energie atât de neînfrântă, încât numeroasele greutăți nu puteau să impiedice izbânda cauzei reprezentată de dânsul.“⁷⁰ Cerințele lui Klein înaintate împăratului țineau de domeniul confesional, în primul rând, cât și de cel național, politic și administrativ. El a deschis școli pentru copiii românilor din Ardeal, un seminar la Cluj și multe altele, în pofida politicii acerbe de deznaționalizare promovată de catolici, în special de ordinul iezuiților. Dacă s-ar fi îndeplinit toate revendicările înaintate de talentatul și curajosul episcop, ar fi fost o cauză câștigată pentru întregul popor român din țară. „Faptele și simțurile lui sunt atât de prețioase, hotărârile și jertfele ce le-a închinat pe altarul neamului atât de limpezi și de mari, încât luptători cu mult mai apropiati de noi, nu l-au întrecut cu nimic în această privință“⁷¹, scrie criticul și istoricul literar Nicolae Comșa, personalitate marcantă în galeria intelectualilor blăjeni din perioada interbelică a secolului al XX-lea.

Inochentie Micu-Klein a obținut printre altele, în 1743, rezoluția împăratesei Maria Theresia, în virtutea căreia români uniti nu mai aveau să fie socotiti în viitor numai ca supuși tolerați, fără identitate națională, ci urmau să fie cetăteni adevărați ai țării, cu statut și drepturi depline, alături de cele trei națiuni favorizate de către autoritățile imperiale din Transilvania: ungurii, sașii și secuii. „Patriot și iubitor de nație până la extrema limită impusă de rațiune, om de caracter și hotărât în măsura dreaptă a consecvenței depline, el a căzut ca jertvă de ispășire pentru împăcarea dușmanilor credinței sale și a pizmuitorilor poporului său“⁷², încât, ca om înțelept cum a fost, a renunțat de bunăvoie în 1751 la scaunul episcopal și la dieceza, în fruntea căreia s-a aflat aproape optsprezece ani, retrăgându-se în exil. Cu atât mai mult, că printre conaționalii care l-au vândut, organizând o conjurație împotriva lui, alături de iezuiți, se găsea și fostul său vicar, Petru Aron, care îi era și nepot. Umbrat de această amărăciune „și-a trăit Inochentie Micu cei 24 de ani în exil, la început în lupte aprige pentru dreptate, apoi în resemnarea lungă împletită cu nădejdi mari și frumoase din care nu a realizat aproape nici una. După suferință și lipsuri, și după o imobilizare la pat de trei luni, el se sfârși ca un mucenic rostind cu buzele numele Crucificatului de pe Golgota și al crucificatului său neam din Transilvania“⁷³.

Trist și amărât, într-o deznaștejdje cumplită, trădat și abandonat de semenii săi, fostul episcop Ioan Inochentie Micu, la vîrstă să de 76 de ani, a trebuit să-și sfărsească viața pe pământ străin, departe de patria pentru care a făcut atâtea și de poporul pe care l-a iubit fierbinte până în ultima clipă. El a închis ochii pentru totdeauna la 22 septembrie 1768, la Roma, fără ca măcar osemintele sale să-și poată găsi somnul de veci în pământul natal.

Personalitatea lui Inochentie Micu-Klein se evidențiază în volumul doi al tratatului, ca și cea a voievodului Mihai Viteazul din volumul al treilea, la

descrierea cărora Eudoxiu Hurmuzaki și-a pus tot sufletul, tot talentul și tot arsenoul său de documente.

Situația social-politică și confesională din Transilvania secolelor XVII și XVIII își găsește o analiză logică din punct de vedere istoric în volumul al II-lea din tratatul lui Hurmuzaki. Instituțiile de stat ale Monarhiei Habsburgice, cât și cele ale Dietei din Transilvania lucrau tacit în favoarea catolicismului, cu toate că pe față susțineau biserică unită a românilor.

În ceea ce privește destinul bisericii române din Ardeal, care pendula între Răsărit și Asfințit, reușind cu greu să facă față presiunii care se exercita asupra ei, Hurmuzaki ajunge la următoarele concluzii:

1) Protestantismul, care avea în Ungaria o poziție grea, s-a adăpostit încetul cu început și în Ardeal.

2) Catolicismul a avut în Ardeal un însemnat progres, nu a putut însă să prindă rădăcini tari, cu toate că sporirea elementului catolic se baza pe biserică unită și deci nu aducea un spor de cauză bisericii catolice, ci numai o aşa-zisă fortificare aparentă.

3) Ortodoxia bisericii grecești, strâmtorată cu putere și înăbușită de spiritul de cucerire al celei romano-catolice, tot mai rezista cu statornicie în pofida feluritelor instigațiuni și ademeniri de a o face să treacă din Orient în Occident. Ea a dovedit mai multă credință în poporul laic decât în reprezentanții clerului, care ar fi trebuit să fie păzitorul și apărătorul ei. Ortodoxia bisericii grecești a rămas un semn distinctiv al naționalității, ca moștenire primită de la părinți în cele mai multe inimi de români.

4) Uniunea (unia), deși numai în parte realizată în Ardeal, a dezbinat națiunea română bisericește în două tabere dușmane ori cel puțin îinstrăinate, a împins-o în ceea ce privește afacerile bisericești și școlare în două direcții opuse; a slăbit conștiința ei istorică, care bisericește și în mare parte și politicește își avea rădăcinile în Răsărit; a creat un nou conflict în ființa națiunii, în gândirea și în simțăminte ei; a slăbit coeziunea ei organică, genetică și politică; a scăzut în mod simțitor greutatea ei politică. Simpatiile conaționalilor din Principatele Române față de ardeleni s-au răcit, încât unia „a produs o dezbinare pe cât de adâncă, pe atât de neînlăturată într-un popor, care numai prin *unitate* în toate privințele și prin *împreunarea tuturor puterilor* [sublinierile aparțin autorului – n.n.] ar fi putut să scape de greaua apăsare a celor trei națiuni recipiate. [...] Uniunea le era de folos mai ales celor trei națiuni recipiate din țară, care prin dezbinarea românilor și prin scădereea puterii lor de rezistență își considerau supremăția politică și socială cu atât mai trainic întemeiată”⁷⁴.

Așa cum biserică a fost dintotdeauna și o instituție de cultură, în Transilvania încă din Evul Mediu „purtătorii culturii catolice erau maghiarii, sașii și secuii, iar cei ai culturii ortodoxe erau români. Bisericile acestora din urmă sunt, în general, în stil bizantin (plan de cruce greacă), cu multe influențe românice și apoi gotice. Puține s-au păstrat până azi, fiindcă români nu aveau resurse pentru construcții trainice și monumentale și fiindcă «schismaticilor» li s-a limitat și chiar interzis formal edificarea locașurilor de cult”⁷⁵.

De fapt, biserică română unită aparține, ce-i drept, în esență ei papismului – ca și cea a popoarelor slave – dar oglindește cu toate acestea Oriental în toate extremele ei și în întreaga formă a cultului. „Apropierea de Apus, amalgamarea

cu romanismul nu e adică destul de puternică nici spre a schimba pozițiunea geografică a țărilor române, nici spre a șterge efectele înrăuririlor de o mie de ani ale Orientului asupra poporului român și asupra sorții lui. Genealogia și heraldica tot mai sunt în conflict între ele în ceea ce privește acest popor, și în vreme ce se fac fel de fel de cercetări spre a afla ce a fost el, s-ar putea foarte ușor să se treacă cu vederea ce a devenit el⁷⁶, conchide Hurmuzaki, epuizând, de fapt, argumentele în acest sens și croind o învățătură pentru generațiile viitoare, care și în zilele noastre nu și-a pierdut valabilitatea.

Bibliografia pe care a folosit-o Hurmuzaki la elaborarea tratatului său de istorie a românilor este impresionantă. Lista abundă în cronică și tratate de istorie ale autorilor străini, cum sunt bunăoară *Historia sui temporis* (Edit. Boniana de anno 1835) a istoriografului grec Nicetas Choniates, foarte des citată în volumul I al *Fragmente-lor...* La fel și Nicephorus Gregoras sau Ducas pentru *Istoria Imperiului Bizantin* (1829) sau Georgius Pachymeres cu *Istoria lui Mihail Paleologul*. Lucrarea *Beniamini de Tudela Historia*, Lugduni Batavorum, 1638, este o descriere a aşezărilor poporului valah pe la 1170 de către rabinul Beniamin de Tudela, un cunoscut călător din veacul al doisprezecelea.

Am enumerat doar câteva din lucrările folosite la elaborarea volumului întâi, la care mai adăugăm izvoare date de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Un număr impresionant de scrisori oficiale, acte emise sau primite de către suveranii pontifici către sau respectiv de la principii europeni, foarte multe materiale din arhivele cercetate de către Eudoxiu Hurmuzaki. Despre lucrările autorilor români care au publicat între 1865–1870 și despre cronicile românești sau *Arhiva istorică a României* tipărită de Hasdeu nici nu mai vorbim. Ele sunt amintite frecvent în tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki.

Sunt citați de asemenea istoricii Sulzer, Engel, Dagiel, Hammer, Pichler, Cromer, Theiner, Laonicus Chalcondylas pentru turci, Johannes de Thurocz pentru unguri, Miklosich pentru slavi, Dimitrie Cantemir cu lucrările sale de referință, istoricul englez Gibbon și alții. Mai întâlnim epistole, hrisoave și documente, a căror listă nu poate fi epuizată în spațiul de față.

Iar pentru volumul al doilea amintim *Cronica maghiară a Ardealului* de Mihail Cserei de la anii 1661 – 1811, *Cronica Românilor** (Iași, 1853) de Gheorghe Șincai, *Acta et fragmenta historico-ecclesiastica*, Blasiu, 1855, de Timotei Cipariu (aici este reproducă și *Istoria bisericească* a lui Samuil Micu-Klein), cât și lucrarea lui Andrei baron de Șaguna, *Istoria bisericească*. Pe lângă aceste lucrări de proporție se citează nenumărate decrete, memorii și diplome împărătești, documente maghiare și sârbești, cât și alte documente de arhivă, pe care le deținea sau le cunoștea istoricul.

Apariția în lista bibliografică sau în subsolul paginilor a unor lucrări ca cea a lui Nicolae Popea, *Vechea Metropolie ortodoxă română a Transilvaniei*,

* Activitatea culturală a lui Constantin Hurmuzaki, fratele mai mare al lui Eudoxiu, i-a creat o frumoasă faimă în cercurile intelectualilor din Bucovina, Moldova și Ardeal. Constantin se implică în 1852 direct și stâruiitor în pregătirea și tipărirea la Iași a *Cronicii* lui Gheorghe Șincai, intervenind pe lângă domnitorul Grigore Alexandru Ghica. Aceasta a format o comisiune din care făceau parte Kogălniceanu, Panu, Donici etc. și a poruncit tipărirea cărții până la 1 iunie 1852.

suprimarea și restaurarea ei, Sibiu, 1870, sau cea a lui Robert Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, conduce la gândul că Eudoxiu Hurmuzaki a lucrat la *Fragmente din Istoria Românilor* până în ultimii ani ai vieții sale, cu toate că în anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea el a fost absorbit de preocupările și funcțiile sale politice în Dieta Bucovinei, pe care le-a onorat cu aceeași corectitudine și devotament ca și munca științifică.

Primul volum al *Fragmente-lor din Istoria Românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki în traducerea lui Mihai Eminescu cuprinde șase capituloare, grupate în două părți: Istoria Principatelor Românești înainte de constituirea lor neatârnată și De la desălecarea Principatelor Românești până la pierderea neatârnării lor. Volumul cuprinde două note introductory. Una, semnată de Dimitrie A. Sturdza și intitulată *Eudoxiu Hurmuzaki*, descrie activitatea politică și patriotică a lui Eudoxiu Hurmuzaki, iar cea de a doua, semnată de George Barițiu și intitulată *Familia Hurmuzaki*, dezvăluie contribuția întregii familii Hurmuzaki la îmbogățirea patrimoniului cultural românesc. Ambele note au apărut în fascicole aparte și sunt cunoscute de cercetători. Volumul se încheie cu un indice alfabetic de nume proprii (*Izvod de numirile cuprinse în această carte*), pe care Eminescu l-a îmbogățit considerabil luând ca bază pe cel al originalului în limba germană. Poetul a furnizat mai multe informații la fiecare din numele care apare în *Index-ul german*. La sfârșitul volumului este dată și o listă bibliografică, intitulată *Registrul autorilor*.

Referindu-se la atitudinea lui Eminescu față de sinteza istorică a lui Eudoxiu Hurmuzaki, istoricul literar Dimitrie Vatamaniuc face următoarea remarcă: „Comisia documentelor istorice, al cărei secretar era I. Slavici, îl însărcinează pe Eminescu să traducă primul volum din cele cinci ale tratatului lui Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*. Poetul face traducerea la Florești, în Oltenia, în vara anului 1878.[...] Prin aceasta Eminescu și Slavici aduc o contribuție din cele mai importante în domeniul istoriografiei noastre naționale.[...] Eminescu găsea în tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki evocarea în culori luminoase a unor epoci din istoria noastră națională cum sunt domniile lui Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Matei Basarab. Sunt domnii de stabilitate și progres în istoria națională și poetul le invocă frecvent în proza sa politică.[...] Poetul găsea în prezentarea domniei lui Mircea cel Bătrân, din tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki, informații ce-i puteau servi la elaborarea *Scrisorii III*, publicată în 1881”⁷⁷.

Faptul că, anume, Mihai Eminescu a fost ales de către destin să traducă primul volum din sinteza istorică a lui Hurmuzaki este semnificativ pentru posteritate. Doi bucovineni de geniu își aduc contribuția la o lucrare fundamentală pentru istoria neamului românesc, unul fiind autorul și celălalt traducătorul tratatului. După cum s-a văzut, unele pagini din istoria lui Hurmuzaki i-au slujit poetului național ca punct de reper în creația sa de inspirație istorică. Se cade să amintim de asemenea că traducerea primului volum al *Fragmente-lor din Istoria Românilor* a lui Hurmuzaki a fost unică lucrare tipărită de Eminescu sub supravegherea sa personală. Poetul face atât traducerea, cât și corectările în procesul redacțional. Despre paternitatea traducerii nu se mai discută. Problema a fost dezbatută de către istoricii literari. Nu încape îndoială că traducerea aparține în exclusivitate lui Eminescu. Apărută în tipar la 1879, limba și stilul primului

volum depășesc pe cele ale volumelor II și III, apărute în 1900. Aceasta nu înseamnă însă că traducerea lui Slavici cedează variantei eminesciene. La Eminescu fraza se impune prin topica ei pur românească și prin frumusețea artistică.

Istoriografia românească ar avea de câștigat dacă s-ar purcede la traducerea din germană și a ultimelor două volume din tratatul istoric al lui Hurmuzaki, republicându-se apoi integral în românește cele cinci volume ale *Fragmente*-lor, cu o îngrijire adecvată, aşa cum au făcut-o primii traducători și editori ai primelor trei volume din sinteză, care sunt cele mai fidele originalului. Accesul la textul românesc al *Fragmente*-lor ar pune într-o lumină nouă valoarea lucrării lui Hurmuzaki.

De ce și-a scris totuși Eudoxiu Hurmuzaki lucrarea sa în limba germană? Întrebarea se impune din punct de vedere logic. Răspunsurile pot fi însă diverse. Unul dintre ele este cu siguranță acela care justifică și apariția ziarului „Bucovina” (1848–1850) al Hurmuzăkeștilor în două coloane – una în românește și alta în germană. Eudoxiu Hurmuzaki cunoștea bine societatea din care facea parte. Autoritățile diriguitoare austriece trebuiau să cunoască realitatea istorică despre faptul cum s-a format poporul român. Intelectualii austrieci absolviseră în majoritatea cazurilor școlile germane. Așa cum Hurmuzaki scria elegant și în această limbă, el a elaborat sinteza sa în germană, pentru o mai largă cunoaștere a istoriei poporului român. Idee care, de altfel, credem că astăzi ar fi fost extrem de apreciată.

Considerat ca unul dintre ctitorii istoriografiei românești moderne, Eudoxiu Hurmuzaki a fost printre primii exploratori ai sufletului românesc, ajungând astfel la concepția potrivit căreia formarea psihologiei naționale a unui popor este în dependență directă și de religia pe care o împărtășește, de credința strămoșească. În volumul I al sintezei sale istorice Hurmuzaki demonstrează că felul de a fi nomad al acestui popor, la originile protoistoriei sale, împreună cu „relele unei poziții civile în multe părți opuse dreptului natural, apoi administrația tiranică și arbitrară produseră prea adeseori vacanțe de tron și schimbări de Domn, iar acestea toate exercitau o reacțiune stricăcioasă asupra existenței statului, a consolidării liniștei și a bunei orânduieli dinlăuntru, precum și asupra caracterului poporului”⁷⁸. Mai târziu toate acestea au jucat un rol nefast în formarea caracterului poporului român, în diferite segmente ale istoriei sale.

Istoricii bizantini trec cu tăcere în lucrările lor soarta românilor. După „deplina împingere la o parte a elementului român în regatul Asanizilor [...]”, statul slavo-român nu putu scăpa de soarta tuturor statelor acelora care se razină numai pe temelia puterii brute, iar nu pe aceea a unei idei mai înalte de cultură. Îmbrâncit mai întâi de greci, inundat în treacăt de tătari, atacat de mai multe ori și împresurat cu război de către unguri, regatul Asanizilor, ținut la un loc numai prin puterea brută, se desfăcu tot atât de neoprit, dar mai curând și mai repede decât împărăția romeică⁷⁹. Si aici Eudoxiu Hurmuzaki trage o concluzie, poate unică pentru vremea sa, în ceea ce privește structura psihologică a poporului român. În tot cazul, el este printre primii care a observat și a analizat lucrurile la justa lor valoare. Merită să prezentăm în continuare citatul deplin din Hurmuzaki, care determină și explică coloratura psihologică a sufletului și obârșiei românești. Așadar el scrie: „Cu isteciunea [istețimea – n. n.] superioară și cu dibăcia politică, statul bizantin a făcut ca din sufletul omenesc, de-o compunere

dualistă, să răsară și să iasă la suprafață între români și bulgari, ce trăiau într-o stare mai primitivă, tocmai partea întunecoasă, latura umbrei cu elementele ei distrugătoare și lacome, pentru că făclia patimelor e pururea mai aprinzăcioasă decât aceea a rațiunii treze și a științei și pentru că scoaterea la iveală a elementului egoistic dintr-un popor nu-i numai mai ademenitoare, ci se poate executa cu mai puțină osteneală decât îmblânzirea propriului suflet prin ideea strictă a dreptului și prin supărătoarele principii ale virtuții. Trecerea de sub supremăția bizantină sub cea turcească, spune în continuare Eudoxiu Hurmuzaki, a încurajat mai târziu tot atât de mult aceste tendințe demoralizatoare și astfel se întâmplă că pe lângă multe alte calități bune, urmele acelei tendințe care se prăsește ca buruiana cea rea s-au transformat până în epoca celei mai libere autonomii interne a României, răsările din contopirea celor două Principate și că acea tendință se manifestă în viața publică și privată într-un mod care contrazice ființei pe cât de nobile, pe atât de inteligente a românilor și de aceea justifică foarte mult dorința unei îndreptări spre bine⁸⁰.

Interesantă și logică deducere referitoare la obârșia și legile civile și morale ale românilor, fapt care denotă că Hurmuzaki a fost un observator excelent al psihologiei românești. Ceea ce afirma Dumitru Drăghicescu în primele decenii ale secolului al XX-lea, Eudoxiu Hurmuzaki definea deja în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

De fapt, în epocă a existat întotdeauna o conștiință europeană despre români, „bazată pe observații directe și pe opiniile exprimate de români însăși“. Istoricul contemporan Ioan-Aurel Pop, membru corespondent al Academiei Române, scrie în acest sens: „Ideile curente despre români transilvăneni sunt: mândria exprimată public a românilor de a descinde din romani; respingerea numelui de vlah/olah ca fiind ofensator; latinitatea limbii lor populare, înrudită cu italiana, dar folosirea ca limbă cultă a slavonei; menținerea vechii lor credințe răsăritene, nealterate de vreo «cerezie»; unitatea lor cu românii de la sud și est de Carpați; condiția lor modestă, servilă, lipsă de libertăți, în comparație cu stările privilegiate ale Transilvaniei etc. Toate acestea trasează un profil cultural inedit al românilor în raport cu vecinii lor, profil care-i plasează între Apus și Răsărit, ca deținători ai unei *forma mentis* de origine latină, influențată de ambianța bizantino-slavă“⁸¹.

Încercările de deznaționalizare a românilor din Ardeal prin intermediul bisericii în Evul Mediu târziu și în epoca luminilor au generat frica și ignoranța, ceea ce, în ultimă instanță, a dus la respingerea istoriei proprii. Toate acestea constituie o restanță serioasă pentru un popor, o lipsă de stil, despre care s-a discutat mult în literatura istorică și filozofică a secolului al XX-lea, în ultimă instanță, o predilecție către aservire. Calitățile virtuale pe care le-a deținut din moși-strămoși entitatea românească nu pot să dispară fără urmă. Ele trebuie redescoperite, redimensionate și repuse în valoare. Este o sugestie semnificativă care se desprinde clar din lectura operei istorice a lui Eudoxiu Hurmuzaki.

În tot ce a scris, el a deținut un stil sobru, o expunere clară și plastică a gândului. Mai aducem un exemplu convingător în acest sens, dintr-un articol scris în limba română și publicat în ziarul „Bucovina“ în 1849: „În anul 1848, de eternă memorie, soarta voind ca naționalitatea fiecărui popor din întinsa monarhie austriacă să surpe lanțurile sale vechi, și fiecare nație să se bucure în desfătare de prețiosul dar al unei vieți naționale neatârnate, era firește ca cineva,

mai înainte de toate, să-și îndrepte ochiul și simțul său asupra acelui lucru de care avea mai mare nevoie, și care din timpurile vechi constituia punctul de gâlcevire, adică depărtarea supremăției a unui popor eterogen și dobândirea propriei libertăți politico-naționale⁸².

Eodoxiu excelează prin stilul sobru în articolele *Poziția ierarhiei române în Austria și Centralizația română și sașii*, tipărite în 1849 în ziarul „Bucovina” al fraților săi, Gheorghe și Alecu. Același stil este caracteristic și studiului *Transilvania în anul 1848*, rămas în manuscris până în 1997. El a fost reconstituit, tradus din limba germană de Mircea Spiridonanu împreună cu Ovidiu Constantinescu și publicat de prof. univ. dr. Constantin Burac de la Facultatea de Arhivistă din București, în revista „Analele Bucovinei”⁸³. Stilul și metoda de evaluare a evenimentelor conduc la părerea că studiul aparține lui Eodoxiu Hurmuzaki.

Păcat că ne lipsește broșura publicată de Eodoxiu Hurmuzaki în 1853 despre stările politice din Moldova, semnalată de Teodor Balan în studiile sale despre Hurmuzăști, broșură necunoscută încă până astăzi.

D. A. Sturdza⁸⁴, G. Barițiu⁸⁵, I. G. Sbiera⁸⁶ și T. V. Ștefanelli⁸⁷ îl vor caracteriza în amintirile lor ca pe un adevărat bărbat de stat, om politic lucid, jurist și istoric cult, de o formăție europeană sobră, statonic și plin de caracter. Un cetățean devotat, un amic sincer și iubitor de oameni. Modestia i-a fost una dintre călăuzele sale în viață. Ceea ce spunea André Malraux că „adevărul unui om înseamnă mai întâi ceea ce el ascunde” poate fi raportat trăsăturii de caracter a lui Eodoxiu Hurmuzaki. Foarte puțini dintre contemporani știau despre preocupările sale istorice și despre arsenalul pe care-l agonisise de prin arhivele europene.

Ca om politic, Eodoxiu Hurmuzaki, dacă nu a dictat faimoasa *Petition Tării (Landespetition)* din iunie 1848, cerând prin ea dezlipirea Bucovinei de Galitia și constituirea ei într-o provincie separată, atunci cu siguranță el a alcătuit noua și temeinica pleoarie din *Pro Memoria zur bukoviner Landespetition vom Jahre 1848*, cu o largă documentare istorică, având la bază ideea romanității românilor și a unității lor etnice. Prin erudiția și talentul său diplomatic, prin cunoștințele și prietenia legată cu Anton Schmerling, ministrul de stat la Curtea imperială, cu Alexandru Bach, ministrul de Interne și cu alții demnitari de stat austrieci, care de la 1848 înainte au avut un rol important în politica internă a Monarhiei și la organizarea statului pe baze moderne – cauza este câștigată în 1849 pentru Bucovina, ea devenind Ducat autonom în cadrul Imperiului Habsburgic.

Cu toate că era exponentul unei generații romantice, cu idealuri pașoptiste, Eodoxiu Hurmuzaki a fost un pragmatic echilibrat. „Ca și frații săi, a participat la o revoluție, dar revoluționar care să zguduie din temelii o societate, n-a fost. A fost însă o minte deschisă și un suflet larg, care s-a silit să-și facă neamul să pășească înainte”⁸⁸.

Toți marii boieri din Bucovina făceau parte din curentele politice ce dominau Austria în perioada la care ne referim. Acestea erau curentele centralist și autonomist⁸⁹. Reprezentantul cel mai de seamă al curentului autonomist era Carol Hohenwart, prim-ministru al Austriei, în perioada 7 februarie–25 noiembrie 1871,

care a dus o politică ce prevedea lărgirea autonomiei legislative și administrative a provinciilor Coroanei, timp în care se intensifică și activitatea autonomiștilor români din Bucovina. Apoi urmează o perioadă marcată de venirea la putere, în Austria, a unui guvern format din centraliști, în frunte cu Adolf Auersperg⁹⁰.

Printre liderii centraliștilor români din Bucovina se aflau Eudoxiu Hurmuzaki și Constantin Tomașciuc, iar printre liderii autonomiștilor îi găsim pe Gheorghe și Alexandru Hurmuzaki.

La început, deosebirile dintre cele două grupări politice ale boierilor români nu erau prea mari. Ambele militau pentru autonomia Bucovinei în cadrul Imperiului, pentru apărarea individualității țării, conservarea caracterului ei național și confesional, crearea tuturor condițiilor pentru întărirea și dezvoltarea acestui caracter. În cadrul grupării centraliste din Austria, Eudoxiu Hurmuzaki înțelegea să colaboreze în sensul constituirii unei Austrie federaliste, cu o largă autonomie politică și națională a provinciilor, deci și a Bucovinei. „Centraliștii români erau pentru o autonomie mai restrânsă, militând pentru o apropiere de germani. În momentul în care, în rândurile curentului centralist român din Bucovina, intră și germani și reprezentanți ai altor naționalități, apare o certă deosebire între cele două grupări: autonomie, dar printr-o germanizare a tuturor laturilor vieții sociale, economice și politice doreau centraliștii, ceea ce autonomiștii români nu puteau accepta”⁹¹.

Viața parlamentară în Bucovina începe odată cu întrunirea Dietei Bucovinei, la 6 aprilie 1861. În urma demisiei lui Eugenie Hacman din funcția sa de președinte al Dietei, conducerea efectivă a acesteia a trecut în seama vicepreședintelui, din februarie 1862. Acesta a fost Eudoxiu Hurmuzaki, care va ajunge mai târziu și mareșal sau președinte al Țării Bucovinei⁹². Aflat la conducerea Dietei Bucovinei de la începuturile afirmării autonomiei, „Eudoxiu Hurmuzaki dezvoltă în această luptă un tact politic atât de însemnat, un zel patriotic atât de înflăcărat, un devotament pentru lucrul public atât de depărtat de orice priviri egoiste, încât toți concetățenii lui încărcătoresc voce il ridicără în fruntea conducerii. El fu ales de cămpulungeni membru al Dietei provinciale, iar Dieta Bucovinei îl trimise la Viena să ocupe un loc în Parlamentul Imperiului”⁹³.

Este bine cunoscută lupta pe care a dus-o Eudoxiu, alături de frații săi Gheorghe și Alecu, începând din anul 1849, pentru susținerea ideii de a supune eparhia Bucovinei unei proiectate mitropolii din Transilvania. În acest context, cuvântarea căpitanului Țării Bucovinei, rostită în cea de a XXII-a ședință a Dietei, care a avut loc la 21 februarie 1866, atinge problema în mod direct. Eudoxiu Hurmuzaki spunea: „Întrucât egalitatea în drepturi, cetățenească și politică, a confesiunilor recunoscute de stat a fost enunțată până acum doar în principiu, dar n-a fost formulată spre realizare prin legi speciale, cu desăvârșire reglementate – în afară de aceasta ea stătea în contradicție și cu legile anterioare – privirea Dietei trebuia să fie îndreptată în mod cuvenit și asupra acestui foarte important obiectiv, care, indiferent de unele obstacole, prevedea succesul unei radicale și consecvente realizări, până în cele mai mici detalii. Dintr-o pricina asemănătoare, problema recomandată deja cu doi ani în urmă, nerealizată încă, cu privire la aprecierea practică a autonomiei bisericii greco-orientale, a atras de curând asupra sa atenția Dietei, care se simțea capabilă de o repetată intervenție pe lângă tron”⁹⁴.

Considerat ctitor al Ducatului Bucovinei, Eudoxiu Hurmuzaki a fost între anii 1864–1869 și 1872–1874 căpitan al Țării Bucovinei. Pe crucea de pe mormântul de la Cernauca scrie: „Aici odihnește Eudoxiu Hurmuzaki. Liberatorul Bucovinei și marele istoric român“. Această troiță a fost lucrată în lemn la 1934 (după 50 ani de la moartea istoricului) de Iftinchi Serafim și tatăl său Constantin, care au construit și troița de pe mormântul Ruxandei – mama lui Doxaki Hurmuzaki - tatăl. Astăzi această troiță este îngrijită. S-a pietruit aleea care duce de la biserică spre locul mormântului lui Eudoxiu Hurmuzaki. În octombrie 1999, la inițiativa Colegiului național „Eudoxiu Hurmuzaki“ din Rădăuți (România), în comuna Cernauca (Ucraina) s-a inaugurat un muzeu „Hurmuzaki“.

Se pare că Eudoxiu Hurmuzaki a fost acela care i-a redactat revendicările lui Mihai Bodnar, pe care acesta le-a citit în Parlamentul vienez. Or, conform documentelor, Eudoxiu Hurmuzaki și Mihai Bodnar au colaborat în februarie 1849 cu ardelenii, semnând alături de aceștia *Memoriul* tuturor românilor din Austria (Ardeal, Banat, Ungaria și Bucovina) prin care cereau înființarea în toate teritoriile austriecе locuite de români a unui singur „Mare Ducat“ românesc cu autonomie administrativă și bisericească⁹⁵.

Mai puțin se cunoaște și faptul că Eudoxiu Hurmuzaki a fost propus în 1850 de către ministrul de Justiție de la Viena pentru a fi introdus în comisia care urma să compună un lexicon juridic în limba română, aşa cum s-a procedat în anul 1849, când s-a alcătuit lexiconul juridic în dialectele slave vorbite pe teritoriul Imperiului. Membrii comisiei românești erau: Aaron Florian, Vincențiu Babeș, redactor provizoriu atunci al foii „Reichsgesetzblatt“; Ion Dobran, membru în redacția aceleiași foi; Eudoxiu Hurmuzaki doctor în drept; Treboniu Laurian, Ioan Maiorescu și moșierul bănățean Mocsiony Petru⁹⁶.

Ca jurist, Eudoxiu Hurmuzaki a pledat în multe procese, apărând, după cum am amintit mai sus, și cauza moșilor din Moldova ale tatălui său, ceea ce denotă din documentele⁹⁷ Arhivelor Naționale de la Iași. Dar cel mai impresionant rămâne faptul că Eudoxiu Hurmuzaki a rămas în memoria cîmpulungenilor ca un apărător consecvent al cauzei lor. *Memoriul* alcătuit de către Eudoxiu Hurmuzaki în mai 1861 și înaintat împăratului în iunie a acelaiași an a avut efectul „învoielii“ pe jumătate, astfel punându-se capăt procesului care a durat aproape un secol și delimitându-se hotarele între proprietatea comunală și domeniul statului. *Memoriul* alcătuit de Eudoxiu și publicat în limba germană la Viena s-a intitulat *Noth-und-Hilferuf des Moldauisch-Kîmpulunger Okols (Strigătul după ajutor al comunelor Ocolului Câmpulung-Moldovenesc din Bucovina)*.

Activitatea culturală desfășurată de Eudoxiu Hurmuzaki în decursul întregii sale vieți include și un moment memorabil din istoria culturii noastre naționale. Este vorba de vizita și cele două concerte susținute la Cernăuți de celebrul compozitor și pianist Franz Liszt, în aprilie–mai 1847, aflându-se în drum spre Constantinopol.

Intenția lui Liszt de a concerta în Țările Române, cât și în Cernăuți, se datorează insistențelor lui Eudoxiu Hurmuzaki, care l-a cunoscut pe compozitor la Viena, unde l-a sfătuit să se opreasă și în capitala Bucovinei. În Cernăuți, Liszt a fost primit de Doxaki-tatăl, Gheorghe și Nicu Hurmuzaki, aici s-a împrietenit și cu alți boieri intelectuali români și germani.

Cele două cărți de vizită ale compozitorului, oferite lui Eudoxiu Hurmuzaki, cu inscripția „*Amicalement F. Liszt*“, au fost descoperite de Sever Zotta într-un portret de ramă al istoricului din 1847. Cât privește fotografia compozitorului, care se află printre documentele lui Zotta, nu știm dacă ea a fost dăruită de către Liszt lui Eudoxiu Hurmuzaki. Știm doar că fotografia a fost descoperită de Zotta în arhiva Hurmuzăkeștilor, moștenită de la Doxuță Hurmuzaki. În orice caz, descoperirea cărții de vizită, cât și a fotografiei lui Liszt îl determină pe Sever Zotta să susțină și să demonstreze că vizita cunoscutului virtuoz se datorește îndemnului lui Eudoxiu Hurmuzaki. Oricum, Sever de Zotta este primul dintre intelectualii români care a semnalat rolul pe care l-a jucat Hurmuzăkești în incurajarea și susținerea acestei vizite⁹⁸.

Se cunoaște și casa din Cernăuți, unde a concertat pianistul. Afirmațiile de până acum ale cercetătorilor bucovineni cu privire la concertele susținute de Franz Liszt la Cernăuți se impun a fi revizuite.

Astfel Eudoxiu Hurmuzaki a ținut să prezinte societății cernăuțene o valoare a muzicii europene și universale. Era o strategie de găndire modernă a generației de la 1848 a intelectualilor din familia Hurmuzaki. Cultura națională, câtă exista, trebuia integrată în circuitul european, de aceea Hurmuzăkești s-au orientat după situația care exista la Cernăuți încă de prin anii 1830–1840, când intelectualitatea de aici arăta un interes sporit pentru muzică⁹⁹.

De la Ștefanelli aflăm despre cultura vastă a lui Eudoxiu, care „...cunoștea toate literaturile și operele celor mai distinși scriitori din lume, tot aşa și cronicile românești“¹⁰⁰. Avea o memorie remarcabilă, care-l făcea să rețină mii de versuri din *Messiada* lui Klopstock, sute de poezii ale altor poeți însemnați. Vorbea opt limbi: română, germană, italiană, franceză, engleză, neogreacă, polona și latina. Cunoștea limba slavonă a documentelor.

S-ar părea, la prima vedere, să fie un fapt divers, însă este totuși semnificativ o notă a lui Iacob Negruzzî din „Con vorbiri literare“, care atestă interesul lui Eudoxiu Hurmuzaki față de vestigiile istoriei naționale. Negruzzî notează la 1891 în revista bucureșteană: „Pe lângă documente, manuscrise, monede, medalii etc., Academia a mai primit în acest an din partea d-lui Dim.[itrie] Sturdza un obiect din cele mai prețioase: este o bucată din coroana domnească a Marelui Ștefan, culeasă de Eudoxiu Hurmuzaki la Putna, cu ocazia unea dezgropării Sf.[intelor] morminte domnești și păstrată în scumpătate într-o cutiuță de aur. La vedere acestui obiect de aparență neînsemnată, care patriot român nu va fi împresurat de amintiri mărete și nu va simți inima sa bătând mai viu și mai puternic?“¹⁰¹.

Ca personalitate politică și ca istoric, Eudoxiu Hurmuzaki a fost angrenat în modernitate prin viziunea sa asupra evenimentelor social-politice și culturale, rămânând un model al intelectualului modern din Bucovina secolului al XIX-lea. Ca om, el a fost fidel tradițiilor strămoșești. Nu ne-a rămas un testament de la marele istoric, dar bănuim că a fost voința lui – o consemnează și istoricul Teodor Balan – de a fi așezat pentru somnul de veci la Cernauca, lângă părinți, în cimitirul din curtea bisericii.

Pentru neobosita-i jertfă intru binele și în florirea țării sale, poetul bucovinean Vasile Bumbac îi închină la 1861 o odă¹⁰², în care îi proslăvește faptele pline de virtute patriotică.

Neobosită sa activitate și marile sale merite pentru țară și împărătie au fost recunoscute și de guvernul central de la Viena, astfel că în anul 1872, Eudoxiu a fost ridicat la rangul de baron (Anexa – 5 iunie 1872).

Tot în același an – 1872 – Academia Română l-a ales membru titular al ei, astfel după cum în anul 1866 fusese ales fratele său Alecu, ca membru fondator, iar mai târziu – 1883 – fratele său mai tânăr, Nicolae Hurmuzaki – ca membru onorar.

Gheorghe Hurmuzaki, moștenind biblioteca personală a lui Eudoxiu, după moartea acestuia, a dăruit-o „Bibliotecii Țării“ din Cernăuți, la a cărei înființare și susținere Eudoxiu Hurmuzaki a stărtuit pe toate căile¹⁰³. Ion G. Sbiera, fiind un timp custode al acestei biblioteci, arată că din succesiunea lui Eudoxiu Hurmuzaki „Biblioteca Țării“ s-a ales cu un număr de 975 opere în 963 de tomuri și 1 063 de fascicole.

În 1912, cu ocazia comemorării centenarului nașterii lui Eudoxiu Hurmuzaki, Teodor Stefanelli scria: „Pentru ca brazda trăsă de Eudoxiu Hurmuzaki în ogorul nostru românesc să tot înainteze și să se tot adâncească și ca progresul nostru să fie durabil, va trebui ca toate puterile vii ale națiunii să fie puse în mișcare pentru o activitate comună și energetică spre a salva ce mai este de salvat“¹⁰⁴. Îndemnul lui Teodor V. Stefanelli este o călăuză și pentru bucovinenii de astăzi.

NOTE

- 1 Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți (în continuare ASRC), fond 15, inventar 1, dosar 10598, f. 11.
- 2 Mihail Berza, *Eudoxiu Hurmuzaki și familia sa*, în „Revista Arhivelor“, anul LI, nr. 4, 1974, p. 509–510.
- 3 Dimitrie A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki, Notiță biografică citită în Societatea Academică Română*, București, Tipografia Societății Academice Române, 1877, p. 1.
- 4 Ion G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848–1850 dimpreună cu niște Notițe despre familia Hurmuzachi*, Cernăuți, Societatea Tipografică Bucovineană, 1899, p. 29.
- 5 Corneliu Diaconovici, *Enciclopedia Română*, tom. II, Sibiu, Editura și tiparul lui W. Krafft, 1900, p. 736.
- 6 ASRC, fond 15, inventar 1, dosar 10598, f. 1,10–11.
- 7 Ibidem, p. 11. Mai vezi: Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831–1899* (Studiu îngrijit, note și comentarii în asterisc de Ilie Luceac), în „Glasul Bucovinei“, an V, nr. 1(17), 2(18), 3(19), 4(20), 1998; an. VI, nr. 1(21), 2(22), 3(23), 1999; Teodor Balan, *Documentele familiei Hurmuzachi, 1636–1856* (Studiu îngrijit, note și comentarii în asterisc de Ilie Luceac), în „Glasul Bucovinei“, an. VIII, nr. 1–2(29–30), 3(31), 4(32), 2001; Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare (O istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți, Editura Augusta, Timișoara, 2000, p. 129–132.
- 8 Nicolae Iorga, *Baronul Nicolae Hurmuzaki*, în *Oameni cari au fost*, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 219.
- 9 BAR, Secția Manuscrise, mss. rom. 879, f. 15.

- 10 Teodor Balan, *Conflictul episcopului Eugen Hacman cu preoții din Bucovina, în anul 1848*, în „RA“, an. IV, nr. 2, 1941, p. 315.
- 11 BAR, loc. cit., mss. rom. 4491, *Umbrei multiubitului profesor al teologiei Ion Caliniciuc repăusat în 12/24 Faur 1875 – Foaie volantă tipărită de „Auditorii teologiei gr.-or. din Cernăuți“ cu tiparul lui G. Piotrovscu în Cernăuți*. Mai vezi: ziarul „Patria“, nr. 299, din 18/30 iulie 1899.
- 12 Aici și în continuare la cuvântul Anexa, care apare în text luat între paranteze rotunde împreună cu data emiterii documentului, se citează scrisorile Hurmuzăkeștilor rămase în manuscris și anexate la sfârșitul studiului semnat de istoricul Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831–1899* (Studiu îngrijit, note și comentarii în asterisc de Ilie Luceac), publicat în revista trimestrială de istorie și cultură „Glasul Bucovinei“ pe anii 1998–1999, la rubrica *Arhiva Bucovinei*.
- 13 Mihai Popescu, *Din viața de student a lui Constantin Hurmuzaki la Viena*, în „RA“, vol. III, nr. 6–7, București, 1936–37, p. 150–163.
- 14 Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831–1899* (Studiu îngrijit, note și comentarii în asterisc de Ilie Luceac), în „Glasul Bucovinei“, an. V, nr. 4(20), 1998, p. 121.
- 15 Ibidem, an. V, nr. 1(17), 1998, p. 95–96.
- 16 Ibidem, an. V, nr. 4 (20), 1998, p. 118.
- 17 Ibidem.
- 18 Minodora Duzinchevici, *Noi documente în legătură cu familia Hurmuzaki*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei“, an. I–II, seria II, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru“, 1944, p. 256–261.
- 19 Teodor Balan, *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831–1899* (Studiu îngrijit, note și comentarii în asterisc de Ilie Luceac), în „Glasul Bucovinei“, an. V, nr. 3 (19), 1998, p. 153.
- 20 „Familia“, nr. 7, din 17 februarie / 1 martie 1874, p. 84; și nr. 9, din 3/15 martie 1874, p. 97–98.
- 21 Nicolae Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor săptizeci de ani*, București, 1903, p. 108.
- 22 Nicolae Bălcescu, *Cuvânt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, în *Opere*. Ediție critică de G. Zane, tom. I, partea I-a, București, 1940, p. 115–116.
- 23 Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 14–15 (Academia Română, *Discursuri de recepție*).
- 24 Aurelian Sacerdoteanu, *Colecția „Hurmuzaki“*, în „RA“, 2(an. XII), 1969, p. 32.
- 25 Dan Berindei, *Eodoxiu Hurmuzaki și istoriografia epocii sale*, în „RA“, 4, 1974, p. 519.
- 26 Lucian Boia, *Activitatea istoriografică a lui Eodoxiu Hurmuzaki*, în „RA“, 4, 1974, p. 521–525.
- 27 Constantin Șerban, *Eodoxiu Hurmuzaki, ctitor de seamă al istoriografiei românești moderne*, în „Revista de istorie“, tomul 27, nr. 1, București, 1974, p. 43–54.
- 28 Dimitrie A. Sturdza, *Eodoxiu Hurmuzaki. Notiță biografică citită în Societatea Academică Română*, București, Tipografia Societății Academice Române, 1877, p. 6.
- 29 Teodor Balan, *Eodoxiu Hurmuzachi și colecția lui de documente* (Extras din „Anuarul Institutului de istorie națională“, Cluj-Sibiu, vol. X), Sibiu, Tipografia „Cartea Românească din Cluj“, 1944, p. 16–17.
- 30 Aurelian Sacerdoteanu, op. cit., p. 32.

- 31 Dimitrie A. Sturdza, *Publicațiunile Hurmuzaki și cercetări istorice* (Raportul secretarului general al Academiei Române asupra lucrărilor făcute în anul 1889–90), în „Revista politică“, anul V, nr. 8, Suceava, 15 aprilie 1890, p. 3–6.
- 32 BNR – *Colecții speciale*, manuscrise: Lucian Predescu, *Enciclopedia (material românesc, oameni și înfăptuiri)*, Ediția a II-a, mss., inventar 93797, f. A.
- 33 Teodor Balan, *Eodoxiu Hurmuzachi și colecția lui de documente*, p. 16.
- 34 BNR – *Colecții speciale*, manuscrise: Lucian Predescu, *op. cit.*, inventar 93797, f. B.
- 35 Aurelian Sacerdoteanu, *op. cit.*, p. 47–51.
- 36 Dimitrie Vatamaniuc, *Ioan Slavici și colecția documentelor Hurmuzaki*, I, în „Academica“, anul I, nr. 7, 1991, p. 24.
- 37 *Ibidem*.
- 38 ANIC, fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 2687/30 iulie 1874, f. 2 rv, 27 rv.
- 39 ANIC, *loc. cit.*, dosar 2687/19 august 1874, f. 3 rv.
- 40 BAR, *Manuscrise*, fond D. A. Sturdza, cota S 12(1)/DCCCLXXXIV, Scrisoarea lui Gheorghe Hurmuzaki către D. A. Sturdza din 16/28 iunie 1874.
- 41 BAR, *Manuscrise*, fond D. A. Sturdza, cota S 12(2)/DCCCLXXXIV, Scrisoarea lui Gheorghe Hurmuzaki către D. A. Sturdza din 1/13 septembrie 1877.
- 42 Dimitrie A. Sturdza, *op. cit.*, p. 4–5.
- 43 Teodor Balan, *Eodoxiu Hurmuzachi și colecția sa de documente*, p. 11.
- 44 Dimitrie A. Sturdza, *op. cit.*, p. 5.
- 45 A. D. Xenopol, *Teoria istoriei*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 113–114.
- 46 Lucian Boia, *Activitatea istoriografică a lui Eodoxiu Hurmuzaki*, în „RA“, 4, 1974, p. 524.
- 47 Dimitrie A. Sturdza, *op. cit.*, p. 7–8.
- 48 Șerban Papacostea, *Istoriografie și actualitate*, în „Revista 22“, anul XVI, nr. 827, 10–16 ianuarie 2006, p. 8.
- 49 *Ibidem*.
- 50 Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București, Editura Militară, 1973; idem, *Mușatinii*, București, 1976; idem, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997.
- 51 Constantin Rezachevici, *Cronologia Domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324–1881, vol. I. Secolele XIV–XVI*, Editura Enciclopedică, București, 2001.
- 52 Dimitre Onciu, *Scriseri istorice*, vol. I, ediție critică îngrijită de Aurelian Sacerdoteanu, Editura Științifică, București, 1968, p. 635.
- 53 Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginări sociale* (Istoria și noile paradigmă ale cunoașterii), Cluj-Napoca, Editura Mesagerul, 1996, p. 12.
- 54 Lucian Boia, *op. cit.*, p. 524.
- 55 Eodoxiu baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, tomul al treilea, București, Stabilimentul grafic I. V. Socec, 1900, p. 65.
- 56 Teodor Balan, *Eodoxiu Hurmuzachi* (Discurs festiv rostit la 23 martie 1924 cu prilejul serbării semicentenarului morții sale în sala Teatrului Național din Cernăuți), Cernăuți, Societatea Tipografică Bucovineană, 1924, p. 5.
- 57 Eodoxiu cavaler de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, tomul întâi, Bucuresci, Stabilimentul pentru Artele Grafice: Socec, Sander & Teclu, 1879, în Mihai Eminescu, *Opere*, vol. XIV. Traduceri filozofice, istorice și științifice, București, Editura Academiei Române, 1983, p. 95.

- 58 Robert Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 110. Apud Mihai Eminescu, *Opere*, vol. XIV. Traduceri filozofice, istorice și științifice, București, Editura Academiei Române, 1983, p. 95.
- 59 Eodoxiu baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, tomul al doilea, București, Stabilimentul grafic I. V. Socec, 1900, p. 11.
- 60 *Ibidem*, p. 69.
- 61 *Ibidem*, p. 71–73.
- 62 *Ibidem*, p. 73–74.
- 63 *Dorințele dreptcredinciosului cler din Bucovina*, Cernăuți, Tipografia I. Eckhardt, 1861.
- 64 Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, Tiparul Tipografiei arhidiecezane, 1900, p. 182.
- 65 *Ibidem*, p. 185.
- 66 Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare (O istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți, Editura Augusta, Timișoara, 2000, p. 167.
- 67 Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, p. 206–207.
- 68 Eodoxiu baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, tomul al doilea, București, Stabilimentul grafic I. V. Socec, 1900, p. 105.
- 69 *Ibidem*, p. 111, 117.
- 70 *Ibidem*, p. 135.
- 71 Nicolae Comșa, *Figuri ardelene. Episcopul Ion Inochentie Micu*, în *Portrete și studii literare*, Editura Astra, Blaj, 2004, p. 52.
- 72 Eodoxiu baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, tomul al doilea, București, Stabilimentul grafic I. V. Socec, 1900, p. 159–160.
- 73 Nicolae Comșa, *op. cit.*, p. 75.
- 74 Eodoxiu baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, tomul al doilea, București, Stabilimentul grafic I. V. Socec, 1900, p. 279–280.
- 75 Ioan-Aurel Pop, *Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300–1456)*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541), Coordonatori: Ioan-Aurel Pop, Thomas Nágler, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003, p. 273.
- 76 Eodoxiu baron de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, tomul al doilea, p. 282.
- 77 D. Vatamanuc, *Eminescu (Manuscisele, jurnal al formării intelectuale și al lărgirii orizontului științific. Laborator de creație. Instrument de lucru)*, București, Editura Minerva, 1988, p. 150.
- 78 Eodoxiu cavaler de Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, tomul întâi, Bucuresci, Stabilimentul pentru Artele Grafice: Socec, Sander & Teclu, 1879, în Mihai Eminescu, *Opere*, vol. XIV. Traduceri filozofice, istorice și științifice, București, Editura Academiei Române, 1983, p. 163.
- 79 *Ibidem*, p. 153.
- 80 *Ibidem*, p. 154.
- 81 Ioan-Aurel Pop, *Cultura românilor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 până la 1711). Coordonatori: Ioan-Aurel Pop, Thomas Nágler, Magyari András, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005, p. 297.
- 82 Eodoxiu Hurmuzaki, *Pozitia ierarhiei române în Austria*, în „Bucovina“, nr. 9, Cernăuți, 8 aprilie 1849, p. 47.

- 83 Constantin Burac, *Eodoxiu Hurmuzachi, autor al studiului „Transilvania în anul 1848“* („Siebenbürgen im Jahre 1848“), în „Analele Bucovinei“, an. IV, nr. 1, 1997, p. 181–204.
- 84 Dimitrie A. Sturdza, *Eodoxiu Hurmuzaki*. Prefață la volumul Eodoxiu cavaler de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, tomul I, București, Edițiunea Ministerului Cultelor și al Învățăturilor Publice, Socecu, Sander & Teclu, 1879, p. V–XII; idem, *Eodoxiu Hurmuzaki. Notiță biografică...*, p. 1–8.
- 85 George Barițiu, *Familia Hurmuzaki*. Prefață la volumul Eodoxiu cavaler de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, tomul I, București, 1879, p. XIII–XXIX.
- 86 I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 32–33.
- 87 T. V. Ștefanelli, *Eodoxiu Hurmuzaki* (Discurs festiv rostit la festivalul aranjat de Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina în ziua de 19 decembrie 1912 pentru aniversarea centenarului nașterii lui Eodoxiu Hurmuzaki), în „Junimea literară“, anul IX, nr. 11 și 12, p. 196–206.
- 88 Mihail Berza, *Eodoxiu Hurmuzaki și familia sa*, în „RA“, 4, 1974, p. 514.
- 89 I. G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradiție și istorie și Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, Tipografia Universitară, î. r. a lui Eckhardt, 1899, p. 220.
- 90 *Ibidem*.
- 91 Ioan Cocuz, *Studiu introductiv la Valeriu Braniște, În slujba Bucovinei, în slujba neamului românesc* (articole politice), Editura „Bucovina Viitoare“, 1998, p. 8–9.
- 92 Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. Vol. I (1774–1862)*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 442.
- 93 Dimitrie A. Sturdza, *Eodoxiu Hurmuzaki*. Prefață la volumul Eodoxiu cavaler de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, p. IX–X.
- 94 BAR, *Manuscrise*, A-1076, *Discursuri făcute de Eodoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei*, fascicola VIII. (Traducerea din limba germană aparține regretei prof. Zinovia Peniuc).
- 95 Teodor Balan, *Eodoxiu Hurmuzachi și memorii românilor ardeleni din luna lui februarie 1849*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei“, anul I–II, seria II, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru“, 1944, p. 116.
- 96 Minodora Duzinchevici, *op. cit.*, p. 256–257.
- 97 DJIAN, fond *Divanul Domnesc*, dosar 122/1841–1844, f. 81rv, 82rv, 83rv.
- 98 Ilie Luceac, *Câteva notițe despre istoricul Sever Zotta și articolul său „Franz Liszt la Cernăuți“*, materialul se află sub tipar.
- 99 R. F. Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, Czernowitz, 1899, p. 209.
- 100 T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 197.
- 101 „Convergiri literare“, an. XXV, nr. 2, 1 mai 1891, p. 190.
- 102 V. Bumbac, *Mulțumită din partea românilor bucovineni, închinată domnului Eodoxiu de Hurmuzaki, pentru neobositele-i osteneli jertfite, pentru binele și înflorirea patriei*, Cernăuți, Tipărit la Ioann Eckhardt, 1861.
- 103 Ileana-Maria Ratcu, *Din corespondența familiei Hurmuzaki. Date privind înființarea primei biblioteci publice din Bucovina, „Biblioteca Țării“*, în „Hrisovul“ (buletin al Facultății de Arhivistică), serie nouă, tom II, București, 1996, p. 109–122. Specificăm că cele cinci scrisori ale lui Eodoxiu către Constantin în legătură cu Biblioteca Țării din Bucovina, cuprinse în fondul Hurmuzaki de la ANIC, dosar 316 (4 scrisori) și dosar 318 (o scrisoare) au fost traduse din limba germană de autoarea articolului citat.
- 104 T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 205; Mai vezi adăugător: George Tofan, *Eodoxiu baron Hurmuzaki*, în „Flacără“, an. II, nr. 3, din 3 noiembrie 1912.

SUMMARY

Creators of publications, founders of Romanian cultural societies, defenders of the church, protectors of the language and inherited customs, promoters of professional Romanian theatre in Bukovina; defenders of the national school and history – shield against imposing a German or Slavic character to the local specificity; genuine pioneers of modern culture and civilization in the second half of the 19th century – this is how we now perceive the Hurmuzakis, with the hindside of historical events, alongside other Bukovinean intellectuals of the 19th century.

Where Eudoxiu Hurmuzaki is concerned, he can deservedly be called the founder of the Bukovinean Dukedom, whose separation from Galitia in 1861 was of paramount importance to the preservation and continued development of the Romanian local element in historic Bukovina.

The present study focuses on Eudoxiu Hurmuzaki's activity as historian. It is the first attempt to analyze his five-volume work *Fragments from a History of the Romanians*, of undeniable importance to 19th century Romanian historiography. Sometimes forgotten or neglected by historians, Eudoxiu Hurmuzaki's synthesis shows a historian who, alongside Alexandru Papiu Ilarian, Nicolae Bălcescu or Mihail Kogalniceanu, is circumscribed to the romantic spirit of the age and inaugurates a paradigm of knowledge which foresaw the restitution of the national spirit. It is also worth mentioning that he was one of the first Romanian historians to describe the process that led to the formation of the Romanian principalities, particularly the Asanisid kingdom.

Eudoxiu Hurmuzaki's activity can not be considered outside the context of Romanian progress, especially when we talk about the "Hurmuzaki collection," whose importance to Romanian historiography is irrefutable.

VLADIMIR TREBICI (TREBIŞ)* (1916–1999)

Absolvent al Liceului „Aron Pumnul“, al Facultății de Litere și Filosofie (specialitatea istoria filosofiei și sociologie) și al Facultății de Drept din Cernăuți, precum și al Seminarului Universitar din Cernăuți, viitorul demograf și sociolog și-a susținut, în 1971, la Universitatea din București, teza de doctorat *Creșterea economică și dezvoltarea populației în RSR în perioada 1948–1969*, devenind doctor în filosofie, specialitatea sociologie. A fost profesor suplinitor de istorie la Liceul Militar „Ștefan cel Mare“ din Cernăuți (1939); între 1946 și 1972 a lucrat la Direcția Centrală de Statistică, unde a ocupat succesiv funcțiile de inspector statistic, șef de secție, director, director general, consilier ministerial, vicepreședinte al Consiliului științific metodologic; redactor principal al revistei „Probleme economice“ (1951–1953); între 1956 și 1958 a lucrat la Insti-

Acad. Vladimir Trebici.

* Textele, inclusiv prezentarea biobibliografică, au fost preluate din cartea *Discursuri de recepție*, volumul VIII (1990–1995), volum îngrijit și indice general de nume de dr. Dorina N. Rusu, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 433–460. Redacția „Glasul Bucovinei“ exprimă sincere mulțumiri doctorului în istorie Dorina N. Rusu de la Secția de istorie și arheologie a Academiei Române pentru amabilitatea și bunăvoița de a ne pune la dispoziție cât și pentru accepția republicării în revista noastră a *Discursurilor de recepție* ținute de către membri titulari ai Academiei Române, originari din Bucovina (n. red.).

tutul de Cercetări Economice al Academiei Române. Paralel, a desfășurat și muncă didactică: asistent la Facultatea de Drept din București la disciplina statistică teoretică, conferențiar la Institutul de Științe Economice și Planificare; a ținut cursuri la Institutul Politehnic și la Facultatea de Filosofie a Universității din București, unde a predat: statistică teoretică, statistică economică și demografie; între 1974 și 1984 a predat analiza demografică și politica demografică la Centrul Demografic ONU din România; a fost director al Centrului de Cercetări Demografice al Academiei Române (din 1995). A desfășurat o activitate științifică, concretizată în numeroase lucrări, apărute sub semnătură proprie sau în colaborare: *Statistica economică* (1957); *Statistica tehnicii noi* (1957); *Bazele teoriei generale a statisticii* (1962); *Dicționar statistic-economic* (1969); *Metode moderne de analiză demografică* (1970); *Sociologia. Prognoza și planificarea socială* (1970); *Populația României și creșterea economică* (1971); *Populația mondială* (1974); *Modelul cibernetic al forței de muncă* (1974); *Mica enciclopedie de demografie* (1975); *Prognoza socială și economică* (1976); *La population de la Roumanie et les tendances démographiques* (1976, lucrare apărută și în limbile engleză și spaniolă); *Modele matematice în demografie* (1976); *Demografia orașelor României* (1977); *Demografie* (1979); *Resursele umane ale Terrei* (1981); *Ce este demografia?* (1982); *Mică enciclopedie de statistică* (1984); *Satul românesc și țărâimea: aspecte demografice* (1985); *Demografie și etnografie* (1986); *Demografia teritorială a României* (1986); *Populația, resursele de muncă și utilizarea acestora* (1988); *Populația Terrei. Demografie mondială* (1991); *Genocid și demografie* (1991); *Bucovina. Populația și procesele demografice 1775–1993* (1994) și.a. A fost membru al Societății române de retrologie agrară, al Asociației sociologilor din România, al Comisiei naționale de demografie, al Societății cehoslovace de demografie, al Uniunii Internaționale pentru Studiul Științific al Populației, al Institutului Internațional de Statistică, al Asociației europene de demografie, al Societății europene pentru economia populației; președinte de onoare al Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina; cetățean de onoare al orașului Rădăuți.

La 13 noiembrie 1990 a fost ales membru corespondent, iar la 10 noiembrie 1992 – membru titular al Academiei Române.

La 16 mai 1994, în cadrul discursului de recepție, acad. Vladimir Trebici spune: „Am încercat să evoc o disciplină al cărei statut a fost mult discutat – este vorba de geopolitică –, dar a cărei actualitate astăzi nu poate fi contestată și să aduc omagiu meu unei personalități de excepție, Anton Golopenția, care a ilustrat sociologia, demografia și statistica, cu o contribuție importantă la afirmarea preocupărilor geopolitice în spațiul românesc“, primind răspunsul acad. Victor Tufescu (1908–2000).

În cuvântul de deschidere a ședinței solemne, acad. Dan Rădulescu, vicepreședinte al Academiei Române, menționa, între altele: „Prezentarea discursurilor de recepție – care, aşa cum constatați, constituie în ultima vreme unul dintre genurile de manifestări cu cea mai ridicată frecvență în Academia Română – ne aduce, de fiecare dată, noutăți de maxim interes; nu numai prin calitatea tratării subiectelor alese, ci și prin însăși natura acestora. Discursul colegului Vladimir Trebici, pe care îl vom asculta astăzi, reduce în literatura științifică unul dintre concepțele care, în ultimii 45 ani, au fost nu numai

falsificate ci, practic, excluse, interzise în știința românească: geopolitica. Generațiile care n-au avut acces la literatura anterioară celui de-al doilea război mondial și care au fost educate în atmosfera viciată de ideologia comunistă au învățat că geopolitica este o «teorie antiștiințifică și reacționară care denaturează datele geografiei... încearcă să justifice politica de agresiune și propagă militarismul și expansiunea colonială pe baza așa-zisei teorii a spațiului vital... este caracteristică mai ales ideologiei fasciste» (*Dicționar encyclopedic român*, vol. II, p. 534–535, București, 1964). Dar chiar și aceste generații tinere nu puteau să nu remарce neconcordanța dintre afirmațiile promotorilor ideologiei care excludeau geopolitica din sfera științei și acțiunile lor care erau conforme teoriei spațiului vital; și mirarea lor – a noastră, a tuturor – atinge astăzi cote maxime când constatăm că, pentru a justifica permanentizarea unor asemenea acțiuni, se încearcă introducerea noțiunii de «străinătate apropiată», atât de periculos apropiată de aceea a spațiului vital. Și, odată cu conceptul, în toți acei ani se încerca îndepărțarea din memoria noastră și a celor oameni de știință care se ilustraseră în cercetări efectuate de pe asemenea poziții. Mesajul principal al discursului de recepție pe care îl vom asculta astăzi constă în reconsiderarea unui concept – geopolitică – și a unui om de știință român – Anton Golopenția; dar expunerea abordează și numeroase alte probleme înrudite din ariile demografiei, statisticii și sociologiei, care fac parte din preocupările colegului nostru... Ședința este onorată de prezența doamnei Sanda Golopenția, profesoară la Universitatea Brown – Providence (SUA)“.

GEOPOLITICA ȘI DEMOGRAFIA ÎN ROMÂNIA: ANTON GOLOPENTIA (1909–1951)

(*Discurs de recepție ținut de către
academicianul Vladimir Trebici
în Aula Academiei Române, la 16 mai 1994*)*

*Domnule Președinte,
Domnilor colegi,
Doamnelor și domnilor,
Stimată doamnă profesoară Sanda Golopenția,*

La începutul discursului său de recepție la Academia Română, Lucian Blaga cerea înaltului for îngăduința de a se abate de la tradiție și de a aduce omagiu său unui anonim, dar care este – preciza filosoful – înaintașul nostru al tuturor: *satul românesc*. Cățiva ani mai târziu, Liviu Rebreanu rostea discursul său de recepție *Laudă țărănuilui român*.

Îndemnat de aceste ilustre exemple, îndrăznesc să rog înaltul for să-mi permită și mie să mă abat de la protocol și de la tradiție. Să evoc o disciplină al cărei statut a fost mult discutat – este vorba de geopolitică – dar a cărei actualitate astăzi nu poate fi contestată și să aduc omagiu meu unei personalități de excepție, Anton Golopenția, care a ilustrat sociologia, demografia și statistica, cu o contribuție importantă la afirmarea preocupărilor geopolitice în spațiul românesc.

Nedrept a fost destinul geopoliticii în România, dramatică a fost soarta lui Anton Golopenția.

În condițiile perioadei interbelice, din îndemnul unor mari istorici, geografi și sociologi, dar și al unor oameni politici, oamenii de știință din România au început să se apeleze asupra problemelor geopolitice. Ele au început în 1945, aşa cum și alte discipline sociale au fost eliminate sau supuse unui înverșunat proces de ideologizare.

Care a fost statutul geopoliticii în perioada totalitarismului comunist se poate vedea din definiția întâlnită într-o lucrare de mare tiraj și largă răspândire, *Dicționarul enciclopedic român* (trei ediții). Geopolitica – citim în această lucrare – este definită drept „doctrină social-politică... care, pe baza interpretării denaturate a datelor geografiei fizice și economice, a antropogeografiei, susține că politica statelor ar fi determinată de situația lor geografică, în numele lozincii «spațiului

* [Academia Română. Discursuri de recepție. Acad. Vladimir Trebici, *Geopolitica și demografia în România: Anton Golopenția (1909–1951)*. Discurs rostit la 16 mai 1994, în ședință publică, cu răspunsul acad. Victor Tufescu. Cuvânt de deschidere a ședinței de acad. Dan Rădulescu, Editura Academiei Române, București, 1994.]

vital», necesar statelor cu mare densitate demografică, geopolitica justifică militarismul agresiv, expansionismul puterilor imperialiste, colonialismul și neocolonialismul».

După Decembrie 1989, preocupările geopolitice au fost reluate, este adevarat, mai curând fragmentar și în maniera impresionistă. Factorii care favorizează această renaștere a interesului geopolitic sunt marile schimbări, de multe ori dramatice, pe întregul glob, în anumite spații mari, zone și subzone. Spațiul est-european, Balcanii, oferă cele mai concludente exemple. Semnificativ este și faptul că în ultimele decenii s-au înmulțit și preocupările de polemologie – termen propus de francezul Gaston Bouthoul –, definită ca cercetare științifică a războaielor ca fenomene sociale, a formelor, cauzelor, efectelor, mobilurilor, forțelor motrice și funcțiilor lor.

Ni se pare semnificativ și încurajator faptul că în ultima vreme încep să apară studii și analize cu caracter geopolitic. Într-o lucrare de referință, *Dicționar de sociologie* (1993) (coordonatori: Cătălin Zamfir și Lazar Vlășceanu), prezentarea termenului de „geografie politică” se încheie cu această constatare: „După 1945, preocupările de geografie politică din țara noastră au fost reduse la tacere, ele nefiind reluate nici în prezent, deși împrejurările istorice o cer, iar cele geografice ar favoriza originalitatea” (p. 270).

În ceea ce îl privește pe Anton Golopenția, acesta nu este un necunoscut: el este un nedreptățit, lucrările sale – de cel mai mare interes științific – nu au fost reeditate și, deci, ele rămân necunoscute. Reprezentant de frunte al școlii de sociologie a profesorului D. Gusti, desfășurând o activitate pe mai multe planuri – în cercetarea științifică, în învățământul universitar, în calitate de conducător al Institutului Central de Statistică –, Anton Golopenția întrunea o serie de calități cunoscute și apreciate de colegii săi de generație. Colegul său mai vîrstnic, academicianul Henri H. Stahl (1901–1991), îl caracterizează astfel într-o lucrare memorialistică (*Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, Editura Minerva, București, 1981, p. 292): „Îl socotesc și astăzi (1981 – n.n.) ca pe cel mai dotat sociolog din cătă au luat parte la campaniile noastre monografice... Golopenția era... o sinteză a mai multora dintre noi: filosof tot atât cât Mircea Vulcănescu, erudit și profesor tot atât cât Traian Herseni, investigator deopotrivă cu mine și organizator tot atât deabil ca și Octavian Neamțu”.

Aceste însușiri deosebite Anton Golopenția le-a pus în slujba științei românești, ilustrând sociologia, demografia, statistica și geopolitica.

Pentru a înțelege preocupările geopolitice – vom evita să vorbim de o știință a geopoliticii – trebuie să le situăm în contextul României din perioada interbelică. Vom putea astfel descifra sensul acestor preocupări ca și trăsăturile care o diferențiază de geopolitica din alte țări, în special, din Germania, patria acestei discipline.

Unirea cea Mare din 1918, consfințită de tratatele internaționale, a avut ca rezultat crearea României Mari. Regatul României, cu o suprafață de circa 137 900 km² și având o populație de aproximativ 8 milioane de suflete, își dublează teritoriul și populația, ajungând la 295 049 km² și, respectiv, la aproape 15 milioane de locuitori. Prin realipirea provinciilor Transilvania, Banatul, Crișana-Maramureș, Bucovina și Basarabia se modifică nu numai configurația

granițelor, dar se schimbă și locul României în Europa, în spațiul est-european. România se apropiă de Europa, rămânând totodată la răspântia dintre Occident și Orient. Vecinii României devin – și vor rămâne până în 1940 – Uniunea Sovietică, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia și Bulgaria. După expresia lui Simion Mehedinți, România Mare era „rotundă ca o medalie“.

Schimbările de frontiere și de poziție geografică au fost însoțite și de importante modificări în peisajul economic, cultural, dar și etnic și religios. Tabloul general ni-l oferă recensământul populației din 1930, efectuat cu rigoare științifică sub conducerea doctorului Sabin Manuila (1894–1964), al cărui centenar aniversar a fost de curând sărbătorit de către Academia Română.

La un număr de circa 18 milioane de locuitori, românii se cifrau la ceva mai puțin de 13 milioane, adică 71,9%, numărul ungurilor era de 1 425 507 (7,9%), al germanilor de 145 421 (4,1%), al evreilor de 728 115 (4,0%), al ucrainenilor de 594 571 (3,3%), al rușilor de 409 150 (2,3%), al bulgarilor de 366 384 (2,0%), al țiganilor de 262 501 (1,5%), al turcilor și tătarilor de 176 913 (circa 1%), al găgăuzilor de 105 750 (0,6%). Persoanele aparținând altor etnii decât cea română însumau peste 5 milioane (28,1%). Pe de altă parte, câteva milioane de români se aflau în afara granițelor statului român, în statele vecine și în diaspora.

Structura populației după naționalități („neamuri“, după expresia folosită la recensământ) varia pe provinciile istorice, ca și după mediul urban și rural.

Dacă în Muntenia și Moldova, românii dețineau între 90 și 97,5% din populația provinciilor respective, în schimb ponderea lor era de 44,2% în Dobrogea, de 44,5% în Bucovina, de 54,4% în Banat, de 56,2% în Basarabia, de 57,6% în Transilvania, de 60,7% în Crișana-Maramureș. Să reținem ponderile mai ridicate ale românilor în populația satelor.

Cât privește religia, persoanele care s-au declarat de confesiune ortodoxă au fost în număr de 13 108 227 (aproape 73%). Aici intrau însă și majoritatea ucrainenilor, rușilor, bulgarilor, grecilor. Cei de religie greco-catolică („unită“) erau în număr de 1 427 391 (7,9%), marea majoritate fiind români. Urmează religia romano-catolică, religia mozaică, reformată-calvină, evanghelică-luterană, mahomedană. Să mai consemnăm că persoanele aparținând confesiunilor neoprotestante (adventistă și baptistă) se cifrau la aproape 77 000 (0,4% din total). și aici există, evident, particularități în ce privește repartitia pe provinciile istorice.

Pentru întregirea tabloului României Mari sunt necesare informații privind situația economică, demografică, culturală, sanitară.

Condițiile, succint arătate, au pus probleme importante atât statului, autorităților publice, cât și științei și diverselor sale compartimente. Consolidarea și modernizarea statului român, asigurarea libertăților și drepturilor individului și ale minorităților naționale, reforma agrară, dezvoltarea economică erau priorități absolute.

Efortul a fost uriaș: el nu putea să nu cuprindă și știința. S-a vorbit și se vorbește de acel „sinergism național“, care explică perioada interbelică a României drept perioada cea mai înfloritoare din istoria sa.

Primele chemate sunt istoria și geografia. În buna tradiție a istoriografiei românești, ilustrată de A. D. Xenopol și Dimitre Onciu, cohorta de istorici,

având în fruntea sa pe N. Iorga și alăturându-și tinerii istorici și arheologi, aduce noi dovezi privind continuitatea poporului român în acest spațiu european, legitimitatea granițelor României Mari. Geografi, în fruntea cărora se află Simion Mehedinți, demonstrează unitatea pământului românesc, cu virtuile sale în geneza și continuitatea poporului român. O importantă contribuție aduce lingvistica. Asociindu-și instrumentele moderne ale lingvisticii europene, ale lingvisticii comparatiste și ale romanisticii, lingvistica românească aduce noi probe în ceea ce privește unitatea impresionantă a limbii române.

Apar însă și științe noi, se lărgește aria de preocupare a unor științe mai vechi. Sociologia, sub conducerea profesorului D. Gusti, își propune să devină „știința națiunii“. Cercetările coboară din zona teoretică la cercetările concrete de teren, studiind cu predilecție satele, cu ajutorul monografiilor sociologice. Se formulează ideea fertilă a „pedagogiei națiunii“ a lui Simion Mehedinți. Se încetătenesc și în România preocupările de igienă socială. Profesorul Iuliu Moldovan (1882–1966) editează „Buletin eugenic și biopolitic“, creează o școală în jurul său, ilustrată curând de dr. Sabin Manuila, dr. Petru Râmneamă (1902–1981), se introduc noțiunile de biometrie, biostatistică și antropologie. Profesorul G. Banu editează, la București, „Revista de igienă socială“, la care colaborează sociologi, economisti, demografi, în afară de medici.

Se propun și se fundamentează preocupări precum „Sănătatea poporului român“ (G. Banu), „Biologia poporului român“ (Iuliu Moldovan). Demografia românească depășește fază de statistică a populației, trecând la analize aprofundate, ilstrate de nume precum: dr. Sabin Manuila, dr. D. C. Georgescu, dr. Petru Râmneamă. De la cadrul macrodemografic se inițiază studii de demografie regională, anticipând una din cele mai moderne orientări de demografie.

Filosofia românească este prezentă activ în această efervescentă culturală, dacă ne gândim numai la un C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, Ion Petrovici, Nae Ionescu, Lucian Blaga și mai Tânărul Mircea Vulcănescu (1904–1952).

Economia politică este ilustrată de mari personalități precum: Virgil Madgearu și Victor Slăvescu.

Centrele universitare de la București, Iași, Cluj și Cernăuți se află într-o nobilă întrecere.

O întruchipare elocventă a eforturilor din această perioadă este *Enciclopedia României*, editată sub conducerea lui D. Gusti, în patru volume, o adevărată effigie a potențialului cultural-științific al României Mari.

Constatarea celui care se apieacă cu atenție asupra acestei epoci din istoria României este aceea că știința, asemenea efortului întregului popor, era puternic angajată în consolidarea statului, în dezvoltarea societății, în promovarea sănătății și a nivelului cultural al poporului român, în afirmarea României în Europa, ale cărei idealuri erau și ale sale.

Cum se explică, deci, apariția preocupărilor de geopolitică în România și care a fost trăsătura caracteristică a acestora? Întrebarea este firească, dacă ne gândim că România, după ce și-a realizat idealul de veacuri, Unirea cea Mare, nu a formulat revendicări teritoriale față de țările vecine în care trăiau milioane de „consângeni“, nu a întreprins nici o acțiune revanșardă, nu a dat doavadă de vreun spirit agresiv. Politica externă a României, ilustrată mai ales de marele Nicolae Titulescu, este o mărturie în această privință.

Dacă vom face un istoric succint al geopoliticii, indispensabil înțelegerea condițiilor care au generat-o și au favorizat dezvoltarea sa, vom avea un prim element pentru aprecierea preocupărilor geopolitice în România.

Geopolitica, ca disciplină explicită, cu obiect și metode, chiar dacă nu a ajuns să aibă un statut legitim, s-a dezvoltat în Germania. Adeseori s-a spus „știința germană“, uneori „știință postbelică“ (*science d'après-guerre*). Predecesorul acestei discipline este recunoscut în persoana geografului german Friedrich Ratzel (1844–1904), creatorul „antropogeografiei“ – francezii îi spun mai simplu *Géographie humaine* (P. Vidal de la Blache). Cel care, însă, a creat termenul a fost sudezul Rudolf Kjellén (1864–1922), care a încercat să pună bazele geopoliticii. Preluată de Germania, geopolitica a cunoscut o puternică dezvoltare în perioada interbelică: numele cel mai reprezentativ este Karl Haushofer (1869–1946), general, profesor la Universitatea din München. După cel de-al doilea război mondial, geopolitica „migrează“ spre Marea Britanie, SUA și Franța.

Există mai multe definiții ale geopoliticii. Mai mult, a fost o perioadă când francezii, de pildă, o numea simplă „gazetărie“, instrument de propagandă militaristă în Germania.

În concepția creatorului termenului de „geopolitică“, sensul ei era bine delimitat, iar noua disciplină era încadrată într-un sistem. Să amintim că Rudolf Kjellén, profesor de „știința statului“ la Universitatea din Uppsala, pornea de la această știință și de la „antropogeografie“ – în accepția lui Friedrich Ratzel – și o încadra în sistemul de politică (*Grundriss zu einem System der Politik*, Leipzig, 1920). Cele cinci ramuri erau: geopolitica, ecopolitica, demopolitica, sociopolitica și oratopolitica. Ideea de bază era aceea a statului ca „formă de viață“, definit de așezarea sa (*Reichslage*), forma sa (*Reichsgestalt*) și teritoriul său (*Reichsgebiet*). Așezarea geopolitică este mai mult decât așezarea geografică.

Unul din obiectivele principale ale științei propuse era studiul vecinilor. Faptul că geopolitica a cunoscut o dezvoltare importantă tocmai în Germania are – am mai spus – explicații istorice. Împărțirea lumii, coloniile, afirmarea imperialismului sunt câteva din trăsăturile sfârșitului secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Apar noțiuni noi, precum: „spațiul vital“ (*Lebensraum*), „popor fără spațiu“ (*Volk ohne Raum*), „sentimentul spațiului“ (*Raumsinn*), „coeficientul de presiune“ (*Druckquotient*) și altele, devenite curând lozinzi și teze propagandistice. Aceasta cu atât mai mult după 1918, când Reichul lui Wilhelm al II-lea s-a prăbușit. Geopolitica, în varianta germană, a devenit tot mai mult revanșardă. Într-o anumită măsură, și revisionismul maghiar apela la concepțile geopolitice pentru a contesta hotărârile tratatului de la Trianon.

În publicația „Zeitschrift für Geopolitik“ – al cărei editor era Karl Haushofer – se scria că „geopolitica este teoria dependenței evenimentelor politice de teritoriu“, fiind deci diferită de „geografia politică“. Scopul ei este să furnizeze indicații pentru acțiunea politică și să fie „un îndreptar în viața politică“. Mai mult, geografia – se spune tot acolo – vrea și trebuie să devină „conștiința geografică a statului“. Definită ca „geografie dinamică“, geopolitica este „știința care se ocupă cu analiza statului din punctul de vedere al instinctului de expansiune, izvorât dintr-un complex de temeuri mai ales geografice“.

În esență, nu este vorba de cunoscuta teorie a „determinismului geografic“; geopolitica operează cu alte noțiuni și își propune alte obiective. Este vorba de „spațiul geopolitic“, înțeles întotdeauna în raport cu alții – țări, zone, regiuni –, deci interdependent. Așa se explică și teza necesității de a elabora monografii complexe ale țărilor vecine.

În Franța, geopolitica era considerată același lucru cu: geografia politică, în tradiția unui Paul Vidal de la Blache, cu a sa „*géographie humaine*“, sau Jacques Ancel (1936), care este profesor de geografie politică. Abia după cel de-al doilea război mondial se va înregistra un interes pentru geopolitică, asociat celui de „polemologie“. Dar sensul și obiectul geopoliticii vor fi altele decât în concepția germană.

Preocupările românești pentru „geopolitică“ – *expressis verbis* – se instalează în deceniul '30. Apar studii aparținând unor istorici, geografi, sociologi cu referire directă la termenul de „geopolitică“. Ar fi greșit să se credă că până atunci asemenea preocupări ar fi lipsit. În primul număr al publicației „Geopolitica și geoistoria“, cu subtitlul „Revistă română pentru sud-estul european“ (1941), Gheorghe I. Brătianu observă, cu ironie, că „geopolitica la români este precum proza d-lui Jourdain, adică a fost practicată întotdeauna fără însă să fi purtat această denumire“. Mai mult – sublinia istoricul –, gândirea geopolitică a fost întotdeauna o necesitate națională în România, datorită situației sale în zonă, intereselor puterilor vecine, râvnind teritoriul țării noastre.

Semnificativ este faptul că primele studii consacrate „geopoliticii“ apar în *Sociologia românească* a profesorului D. Gusti și poartă semnătura lui Ion Conea și Anton Golopenția. Primul venea dinspre geografie, al doilea dinspre sociologie. Dar Ion Conea (1902–1974) nu era numai geograf: remarcabilele sale studii de geografie istorică și cele de sociologie (amintim monumentala sa monografie *Clopotiva*) îl definesc și ca pe un avizat istoric, sociolog și etnolog, în timp ce Anton Golopenția a ilustrat statistică și demografie, în afară de sociologie și istorie. Aceste studii sunt strânse în volum și publicate în 1939, la Craiova, sub titlul *Geopolitica*. În 1941 ia ființă „Geopolitica și geoistoria“ – ultimul număr este din 1944, martie–aprilie. Comitetul de direcție îi are pe: Gheorghe Brătianu, dr. Sabin Manuila, Mircea Vulcănescu, Ion Conea și Anton Golopenția. Este – am fi tentați să spunem – un eșantion reprezentativ al științelor care prezidează geopolitica: istoria, geografia, sociologia, filosofia, demografia, statistica. Dacă ar trebui să ne referim la înaintași, spiritele tutelare ale geopoliticii românești sunt: N. Iorga, S. Mehedinți, D. Gusti.

Printre colaboratorii revistei întâlnim pe: Simion Mehedinți, Vintilă Mihăilescu, Constantin Brătescu, Gheorghe Brătianu, dr. Sabin Manuila, dr. D. C. Georgescu, Sextil Pușcariu, în afară de Ion Conea, Anton Golopenția și M. Popa-Vereș.

Studiile publicate de oamenii de știință români pe teme de geopolitică ne permit să identificăm un caracter original al acestor preocupări, adaptate specificului istoriei și geografiei României. Nu este importantă definiția potrivit căreia „geopolitica este știința fenomenului internațional, urmărit și explicat în determinarea lui geografică“, principalul constă în orientarea studiilor și finalitatea lor. S-a vorbit de „vaduri geopolitice“, N. Iorga caracteriza România ca „stat de necesitate europeană“, Vintilă Mihăilescu vorbea de „România, țară de răspântie“.

Nu spusese cronicarul că am fost așezați „în calea răutăților“? S-a vorbit – și se va vorbi – de poziția României între Occident și Orient („Suntem la porțile Orientului“), dar s-a demonstrat că o asemenea situație este și benefică (Anton Dumitriu: *Occident și Orient*), pentru că astăzi să se recunoască rolul important pe care îl poate juca România, prin poziția sa geopolitică și stabilitatea ei, într-o zonă atât de neliniștită. Dar, în concepția românească, era vorba numai de demonstrația științifică a drepturilor istorice asupra teritoriului național, de necesitatea colaborării cu statele vecine, promovarea înțelegerii, obiective urmărite, de altfel, și de politica statului român.

În această concepție, geopolitica avea și o mare importanță educativă. Pentru Ion Conea, geopolitica „este geografie aplicată. O scriu oamenii de știință. Ar trebui să o învețe: diplomații, oamenii de stat, regii“ (suntem în 1937!). Pentru Gheorghe Brătianu: „Suntem, prin poziția noastră pe glob, dar și prin cele ce poartă fața și ascund măruntaiele pământului nostru, ca o stână carpatică la un vad de lupi. Ciobanii, drept aceea, trebuie să aibă ghioaga bună toți și... să doarmă cât mai puțin. Se înțelege, deci: un stat cu o astfel de situație, în care te urmează în tot locul vânturile, valurile, dator este, el, cel dintâi, să cunoască această situație, să-și dea permanent seama de toate, bune și rele...“ (1941). Dacă astăzi se vorbește despre educație și conștiință ecologică, promotorii geopoliticii formulau necesitatea unei „conștiințe“ geopolitice la scară națională.

Cum să-l situăm pe Anton Golopenția în acest context și care este contribuția sa la afirmarea preocupărilor geopolitice?

Henri H. Stahl scria că Anton Golopenția era o sinteză a mai multora dintre cei ce s-au ilustrat în perioada începând cu deceniul '30. Din parte-ne, vom observa că, în același timp, Golopenția sintetiza mai multe discipline și preocupări, nu ca enciclopedist, ci stăpânind-o temeinic pe fiecare în parte. Este o caracteristică comună a tinerei generații care a dat strălucire perioadei interbelice. Demografic vorbind, ei aparțin generațiilor apărute între anii 1900 și 1912 și care și-au desfășurat activitatea normală între 1930 și 1941. Vom începe cu cei mai vârstnici: istoricii Gheorghe Brătianu (1898–1953), P. P. Panaitescu (1900–1967), Constantin C. Giurescu (1901–1977), dr. Sabin Manuila (1894–1964) și Henri H. Stahl (1901–1991). În succesiunea generațiilor, urmează: Mircea Vulcănescu (1904–1952), economist, sociolog și filosof, Paul Sterian (1904–1984), economist, sociolog și statistician, cunoscut însă ca poet și grafician, Petru Comarnescu (1905–1970), estetician, istoric de artă și filosof al culturii, Ion Conea (1902–1974), geograf, istoric, sociolog, Mircea Eliade (1907–1986), N. Georgescu-Roegen (n. 1906), matematician, statistician, economist, Traian Herseni (1907–1981), sociolog, psiholog, etnolog, Constantin Noica (1909–1987), Ion Veverca (1912–1970), economist. Lista este evident incompletă. Este generația care și-a făcut educația în perioada României Mari, a fost atașată idealurilor acesteia. Pe toți îi caracterizează interesul multidisciplinar și pasiunea de a studia realitatea românească, de a contribui la transformarea societății românești. Altfel spus, erau stăpâniți, fără ostentație, de dragoste pentru poporul român și plini de râvnă pentru viitorul acestuia.

Anton Golopenția este un reprezentant strălucit al acestei generații. A dat mult în scurta-i viață – a murit la 42 ani – și a ilustrat mai multe discipline, printre care și geopolitica.

Câteva repere biografice. S-a născut la 12 mai 1909, în comuna Prigor (județul Caraș-Severin), într-o familie de cărturari. După absolvirea liceului din Timișoara, în 1927, vine la București. Studiază dreptul – licență în 1930 – și filosofia – licență în 1933. Are șansa unor mari profesori de la Universitatea din București, printre care P. P. Negulescu, Constantin Rădulescu-Motru, Dimitrie Gusti, Tudor Vianu. Se va decide pentru sociologie, devenind unul din apropiații colaboratori ai profesorului D. Gusti, care îl apreciază mult și îl ajută să-și desăvârșească studiile. O bursă Rockefeller în Germania (1933–1936) îi dă posibilitatea să audieze marii profesori ai timpului de la diferitele universități – din aceștia îi amintim pe Nikolai Hartmann, Karl Jaspers, Spranger, Vierkandt, W. Sombart. Teza sa de doctorat este însă în sociologie și o susține la Universitatea din Leipzig, în 1936, cu profesorul Hans Freyer. Titlul ei, întrucâtva insolit, este *Die Information der Staats-führung und die überlieferte Soziologie*. Deși în titlu figurează sociologia, teza de doctorat este mult mai amplă. Sunt tratate problemele științei statului, ale statisticii – în sensul clasic al statisticii germane, de la G. Achenwall până în secolul al XX-lea –, ale informației necesare conducerii statului, idee nouă pentru acel timp în România. Sociologia „tradițională“ (*überliefert*) avea nevoie de o primenire pentru a putea deveni utilă statului modern. Adăugând componenta statistică, Golopenția o va aplica perseverent în toate studiile sale.

Lucrează cu profesorul D. Gusti, este și asistent universitar la Catedra de Sociologie, politică și etică, participă la activitatea Institutului Social Român, scurtă vreme, este prezent la Serviciul Social Român, organizează anchete sociologice în cadrul școlii lui D. Gusti, conduce munca echipei studențești privind un număr de 60 sate, împreună cu dr. D. Georgescu. O importantă cercetare, condusă împreună cu profesorul Mihai Pop (n. 1907), are ca obiect plasa Dâmbovnicului, marcând o nouă etapă în istoria cercetărilor sociologice. Din 1940, trece la Institutul Central de Statistică, unde avea să rămână până în septembrie 1948, părăsindu-l după ce în ultimii doi ani îl condusese ca director general. Această perioadă din viața lui Golopenția este cea mai importantă și pentru faptul că i-a permis să realizeze – sau, cel puțin, să înceerce – planurile sale. Căci, studiind întreaga activitate a lui Anton Golopenția, începută în 1932, ajungem la concluzia că el a avut un proiect, a lucrat pe baza acestuia, s-a călăuzit de o strategie. Așa se explică trecerea lui Golopenția de la sociologie la statistică și demografie, la istorie și geopolitică, chiar la etnologie, de la cercetări empirice, locale sau regionale, la încercări de sinteză, toate păstrându-și actualitatea. Fără nici o îndoială, Golopenția și-a însușit paradigma sociologiei ca „știință a națiunii“, a „sociologiei militans“, dar el vedea lucrurile mai departe, așa cum au remarcat profesorul D. Gusti însuși, ca și contemporanii săi, Henri H. Stahl, Traian Herseni.

Institutul Central de Statistică era condus de doctorul Sabin Manuila care, la 1 iunie 1938, fusese ales membru corespondent al Academiei Române, la recomandarea profesorului D. Gusti, cu acea caracterizare emblematică: „organizatorul statisticii științifice în România“. De la 1 iunie 1941, Institutul Central de Statistică devine organul unic al statisticii statului. S-a terminat fărâmîțarea „feudală“ a statisticii. Cu un personal de cea mai aleasă calificare – cu majoritatea celor ce au părăsit Institutul Social Român, Serviciul Social Român, Institutul de

Conjunctură Economică, cu tineri intelectuali din Transilvania, Basarabia și Bucovina – deveniți refugiați după tragică vară a anului 1940 –, Institutul Central de Statistică devenise nu numai un organ de cea mai mare importanță al statului modern – aşa cum preconizase A. Golopenția în teza sa de doctorat din 1936 –, ci și un institut de cercetări științifice, cu caracter interdisciplinar.

Anton Golopenția este numit director al Oficiului de Studii; colaborarea sa cu doctorul Sabin Manuila, exemplară pe planul relațiilor interumane, a fost rodnică pentru știință românească. În luna august 1940, Golopenția îl însoțește pe dr. Sabin Manuila la Viena, în cadrul delegației române care a fost obligată să accepte rușinosul Dictat. La 31 de ani, Golopenția era expertul necontestat în problemele demografice și etnice ale României. Ca expert, a participat și N. Georgescu-Roegen (n. 1906).

În primăvara anului 1941 ia parte la organizarea și efectuarea recensământului populației din 6 aprilie 1941. Teritoriul României Mari fusese amputat în 1940, cu aproape 100 000 km², pierzând și o populație de peste 6 milioane, din care Transilvania de Nord, cu peste 42 000 km² și 2 400 000 locuitori. Basarabia și nordul Bucovinei, cu 50 000 km² și 3 400 000 locuitori și Cadrilaterul, cu 7 400 km² și 363 000 locuitori. Această tragică imprejurare explică intensificarea studiilor geopolitice și a celor privind minoritățile naționale din România.

După redobândirea Basarabiei și Nordului Bucovinei, recensământul se extinde și asupra acestor teritorii. A. Golopenția conduce lucrările, ajutat de colaboratori competenți și devotați interesului național. În anii 1941–1944, organizează și conduce o cercetare având ca obiect românii de la răsărit de Bug. Rezultatele parțiale ale acestei cercetări exceptionale au apărut prin grija Editurii Fundației Culturale Române (Anton Rațiu, *Români de la est de Bug*, 1994).

O atenție sporită acordă Anton Golopenția publicațiilor Institutului Central de Statistică. Se reedită recensământele anterioare, se inițiază publicații noi.

În 1943, A. Golopenția inițiază cercetarea sociologică a comunei Hodac din județul Mureș, cu o tematică largă, incluzând relațiile interetnice. Lucrează la proiectul *Atlasului sociologic al României*. Ia parte la Conferința de pace de la Paris, în 1946, ca expert al delegației României.

Din vara anului 1947, devine conducătorul Institutului Central de Statistică, urmându-i doctorului Sabin Manuila. În noile condiții instaurate după 23 august 1944, Anton Golopenția încearcă să ducă mai departe proiectul său. Printre ultimele activități ale lui A. Golopenția este recensământul populației și agriculturii din 25 ianuarie 1948. Publică două studii despre rezultatele acestui recensământ. Inițiază și alte lucrări mari statistice pe care el nu le va mai putea însăptui.

La 15 septembrie 1948, părăsește conducerea Institutului Central de Statistică; la începutul anului 1950 este arestat. La 9 septembrie 1951 moare la închisoarea Jilava, la vîrstă de 42 de ani, împliniți cu câteva luni mai înainte. După mai bine de două decenii, familia a putut afla unde fusese înhumat Anton Golopenția.

Am amintit de „proiectul“ lui A. Golopenția și de contribuția la demografie și la geopolitică. Pentru Golopenția, sociologia era concepută drept cadrul cel mai larg al științelor sociale. Prin aceasta el s-a deosebit de majoritatea colegilor din școala lui D. Gusti. Obiectul predilect al școlii era populația rurală, metoda specifică era monografia satului, iar obiectivul major al „sociologiei militans“

era ridicarea nivelului cultural și de viață al țărănimii. Acest program, cu asemenea opțiuni și obiective, era explicabil. Să nu uităm că în perioada interbelică populația rurală deținea patru cincimi din populația României. Ea era marcată de grave probleme economice, sociale, dar și demografice. Să reamintim că mortalitatea generală era printre cele mai ridicate din Europa – între anii 1930–1932, durata medie de viață era de 42 de ani –, mortalitatea infantilă era și ea foarte ridicată, 180–200 de decese sub un an la 1 000 născuți-vii, cu o frecvență mare a bolilor sociale. Analfabetismul, ce-i drept, diferențiat regional, era o altă problemă gravă a României. La problemele demografice specifice se adăugau cele sociale și economice. Nu mai puțin importantă era problema minorităților, mai ales la orașe.

Dacă luăm câteva orașe din Banat și Transilvania, la recensământul din 1930 proporția românilor în municipiul Cluj era de 24,7%, în municipiul Târgu-Mureș, de 25,6%, în municipiul Timișoara, de 26,4%, în municipiul Oradea, de 27,1%, în municipiul Brașov, de 33% și în municipiul Sibiu, de 37,7%, în municipiul Cernăuți, de 27%, iar în municipiul Chișinău, de 42,4%*. Dar chiar populația municipiului București oferea un tablou etnic bizar: românii dețineau 77,5% (astăzi 97,5%), cei aproape 70 000 de evrei reprezentau aproape 11%, iar maghiarii, cu 24 000 de persoane, se situau pe locul trei, deținând aproape 4% din populația capitalei României Mari.

În studiile doctorului Sabin Manuila, care analizau în special situația populației orașelor din Transilvania, se arăta că modificarea acestei situații se va produce grație preponderenței elementului românesc din hinterlandul acestor orașe, prin imigrări în orașe, ca și printr-o fertilitate mai ridicată a populației românești de la sate.

Aceste probleme demografice și etnice au reținut atenția eminenților medici prof. Iuliu Moldovan și prof. Gheorghe Banu, ale elevilor săi, cu temeinice studii privind sănătatea poporului român. Lor li se adaugă studiile lui Sabin Manuila, Mitu Georgescu, Petru Râmneamă.

Anton Golopenția înțelege să integreze toate aceste probleme în cercetările sociologice, după cum lesne se poate observa din ancheta *60 de sate cercetate de echipele studențești* (1938) și monografia plășii Dâmbbovnicul (1939). Dacă examinăm broșura cu instrucțiuni destinate echipelor Serviciului Social al Tineretului (1939) (*Îndreptar pentru organizarea instrucției sociologice în școlile de pregătire ale Serviciului Social*), al cărei autor a fost Anton Golopenția, constatăm că este cel mai larg program de cercetare în care problemele demografice figurează pe primul plan. Interesul pentru demografie și importanța acesteia pentru sociologie au fost constante pentru Anton Golopenția. Studiile sale privind nivelul de instruire al populației la recensământul din 1930, comparativ cu recensământul din 1912, al doctorului Leonida Colescu, au rămas nedepășite până astăzi. De altfel, analiza s-a făcut pe plăși – subunități administrative inferioare județului –, ceea ce a dus la identificarea unor tipologii regionale de cel mai mare interes științific și practic.

* La recensământul din 1992, situația este profund schimbată în ce privește proporția românilor: 93,7%, Sibiu; 88,8%, Brașov; 82,1%, Timișoara; 75,6%, Cluj; 64,8%, Oradea; 46,4%, Târgu-Mureș.

Dar Anton Golopenția și-a îndreptat atenția și către populația orașelor. Primul său studiu, cel privind comuna Cornova–Basarabia (1932), se referă la procesul de orașenizare a unei comunități rurale, iar după 1944, el revine tot mai frecvent la problema orașelor. Ultimul său studiu de demografie se referă la rezultatele recensământului din 1948, scris împreună cu dr. D. C. Georgescu, un adevărat model al genului.

Foarte curând Anton Golopenția a ajuns la geopolitică; mai modest, le-a numit „preocupări ce poartă numele de geopolitică“. Sub această denumire apare primul său studiu, publicat în „Sociologie românească“. El fusese, de fapt, precedat de un altul (apărut în „Sociologie românească“, anul II, nr. 5–6, 1936), cu titlul *Contribuția științelor sociale la conducerea politicii externe*.

Spre deosebire de Ion Conea, pentru care geopolitica este o știință geografică, pentru A. Golopenția geopolitica trebuie concepută ca știință socială, teză reluată astăzi de către geopolitica franceză.

Mai concret, geopolitica trebuie să cerceteze potențialul statului, cuprinzând: teritoriul, neamul, populația, economia, structura socială, cultura, modul de guvernare, mediul politic. Deci cercetarea trebuie să fie: geografică, demografică, economică, socială, culturală, politică. Ea trebuie să fie *informativă* și *continuă*, tinzând să devină un adevărat *buletin meteorologic* – și acesta, un deziderat formulat în teza sa de doctorat. A. Golopenția respinge geopolitica ca „mit politic“, aşa cum era concepută în Germania. Pentru Anton Golopenția aceste cercetări trebuie să aibă în vedere propria țară (componenta internă), dar și țările vecine. În acest cadru, Golopenția stăruie asupra necesității studierii românilor – „consângeni“ îi numește – de peste hotare și de pretutindeni. Bineînțeles, studiul țărilor vecine și al marilor puteri – ceea ce ar însemna „mediul politic“ – este și el un obiectiv prioritar.

A. Golopenția publică în primul număr al revistei „Geopolitica și geoistoria“, 1941, studiul său *Populația teritoriilor românești desprinse în 1940*. El urmează studiului lui Sabin Manuila: *Studiu etnografic asupra populației României* (Institutul Central de Statistică, 1940). Ambele studii – astăzi clasice – examinează populația, structura etnică din teritoriile pierdute de România, în 1940. Sabin Manuila avea să mai publice studii similare, cu referire însă la Transilvania. În schimb, cel semnat de Anton Golopenția aduce elemente noi. Teritoriul este cercetat pe plăși și nu numai pe județe, permitându-i o tipologie regională, o modalitate pe care A. Golopenția a dezvoltat-o și în studiile sociologice.

Din vastul proiect de studii privind românii de peste hotare a rezultat monografia *Români din Timoc (Culegere de izvoare)*, în trei volume, apărute între anii 1913–1944, sub auspiciile Societății Române de Statistică. Autori: C. Constante și A. Golopenția. Monografia are o bibliografie la zi, este însoțită de hărți și fotografii. și ea rămâne un model în literatura noastră, neîntrecut până astăzi.

A fost studiată și Transnistria, aflată, între anii 1941–1944, sub administrație românească, sub raport demografic, etnic, economic. Să amintim că Oficiul de Studii al Institutului Central de Statistică, condus de A. Golopenția, avea o secție cartografică, încadrată cu eminenți geografi, desenatori, cartografi, care a efectuat numeroase hărți. Acestea, împreună cu studiile respective, au fost pregătite și pentru Conferința de pace de la Paris. Astăzi, ele nu mai există.

A. Golopenția a inițiat și cercetarea sociologică și etnografică a românilor aflați la est de Bug. A publicat și studii de demografie istorică, s-a preocupat de țările vecine – Ungaria, în special –, a scris despre lucrări de geopolitică apărute în Germania, într-un cuvânt a fost în permanență în frunte, acolo unde interesele poporului român o cereau și unde știința – sociologia, istoria, geografia, demografia – puteau să ofere temeuri științifice. A inițiat numeroase orientări științifice care se cer astăzi continuante.

Academia Română, renăscută, a declarat cu diferite prilejuri că datoria ei este să reînnoade firul tradiției, rupt în perioada totalitarismului comunist. Sunt destule semne că o asemenea angajare se și înfăptuiește. La acest proces viguros venim cu încredințarea că statul geopolitic va fi revizuit, că demografia va fi relansată și că Anton Golopenția, personalitate științifică de marcă din perioada interbelică, va cunoaște un autentic proces de *restitutio in integrum*, moral și științific, iar generațiile de astăzi vor intra în posesia operei sale.

Desigur, condițiile de astăzi sunt profund schimbate, problemele ce se pun științelor amintite sunt, în bună parte, altele, aparatul metodologic este puternic renovat.

România Mare, cândva cu 295 049 km², are astăzi 237 500 km²; 57 000 km² se află astăzi în componența unor state vecine: Republica Moldova, Ucraina și Bulgaria. Vecinii statului român nu mai sunt cei din perioada interbelică. A apărut Ucraina cu 603 000 km², având 52–53 milioane de locuitori, dar ucrainenii dețin 72% – cam atât cât erau români în România Mare –, cu 14 milioane de reprezentanți ai minorităților naționale, din care circa 500 000 români. România se învecinează la est cu Republica Moldova, cu 33 700 km² și circa 4 400 000 de locuitori, din care populația românească deține 64,5%. La sud, vecinul nostru este Bulgaria, cu aproape 110 000 km² și un număr de 9 milioane de locuitori; Iugoslavia de astăzi (Serbia și Muntenegru) are o suprafață de 102 200 km² și circa 10 630 000 de locuitori. Ungaria deține o suprafață de 93 032 km² și 10 320 000 de locuitori. Ca întindere a suprafeței și ca număr de locuitori – aproape 23 milioane de locuitori – România urmează Ucrainei. Poziția ei în această zonă geopolitică îi acordă anumite avantaje, nu o datează relevante în considerațiile politice și geostrategice. Stabilitatea ei politică este un factor de seamă. Potrivit ultimului recensământ (1992), românii reprezintă aproape 90% din populația țării. Celelalte naționalități împreună au 2 400 000 locuitori. Numărul maghiarilor, în regres față de cifra din 1977, se ridică la 1 624 959, având deci 7,1% din populația totală. Numărul germanilor, de circa 120 000, este în puternic regres față de 1977, al evreilor se ridică la 8 955. Numărul persoanelor care s-au declarat romi este cu mult mai mare ca la recensământul din 1977. Și sub raportul apartenenței la religii, populația a cunoscut schimbări față de situația interbelică. Persoanele care au declarat religia ortodoxă dețin 86,8% din populația totală. Aparțin acestei religii nu numai români, ci și ruși, ucrainenii, sărbii, bulgarii, germanii și grecii. A doua religie este cea romano-catolică; cu 1 161 942 (5,1%), numărul credincioșilor romano-catolici este în sensibilă creștere. Cel mai mare progres l-au înregistrat confesiunile neoprotestante: pentecostalii, baptiștii, adventiștii, creștinii după evanghelie, sunt în număr de 458 000, dețin 2,2% din populația totală. Numărul persoanelor aparținând religiei greco-catolice, de 223 327 (1%), în puternic regres față de trecut, este aproape egal cu numărul pentecostalilor. În rândul românilor, persoanele aparținând religiei ortodoxe reprezintă aproape 95%.

Schimbări foarte importante s-au înregistrat pe plan demografic. Este adevărat că și populația României a cunoscut tranziția demografică, cu un decalaj de câteva decenii față de Europa occidentală. S-au accentuat unele tendințe de lungă durată, s-au instalat unele noi, toate insuficient studiate. Îmbătrânirea demografică este avansată, mortalitatea generală este înaltă: durata medie de viață nu a atins încă 70 de ani (66,6 ani la bărbați și 73,2 ani la femei), iar mortalitatea infantilă este de circa 23 decese sub un an la 1 000 născuți-vii. Natalitatea, într-o rapidă scădere în ultimii ani, nu mai asigură înlocuirea simplă a generațiilor. Țările vecine României cunosc aproximativ aceleași tendințe. Dar ceea ce trebuie subliniat este faptul că în ultimii ani numărul absolut al populației României scade, ca efect conjugat al emigrării și al unui spor natural negativ. Ar mai trebui remarcate și disparitățile demografice regionale, observabile la nivelul județelor și al provinciilor istorice. Tendințe demografice negative se înregistrează în provinciile istorice Banat și Crișana-Maramureș. Efectele poluării sunt prea puțin studiate.

Or, primul comandament al geopoliticii pe plan științific este studierea situației interne, cunoașterea potențialului intern, în primul rând al celui biologic-demografic. Preocupările, de altă dată, ale școlilor lui Iuliu Moldovan și Gheorghe Banu, ale altor oameni de știință, au fost abandonate. Să amintim că în 1935 l-a finită Societatea regală română pentru studiul eugeniei și eredității, printre ai cărei membri fondatori se numărau: Gheorghe Marinescu, C. Rădulescu-Motru, Nicolae Ionescu-Șișești, Constantin Argetoianu (de astă dată ca medic!), dr. Sabin Manuila și alții. Conotațiile care s-au acordat unor termeni ca „biopolitic“, „eugenie“ și chiar „antropologic“ – ca să nu mai vorbim de „geopolitic“ – au făcut ca asemenea preocupări să fie total interzise în timpul totalitarismului comunist.

Care a fost soarta geopoliticii după cel de-al doilea război mondial? Din Germania s-a transferat în alte țări. Iată ce putem citi într-o lucrare franceză intitulată *Géopolitique. Les voies de la puissance* (Fondation des Études de défense nationale, Paris, 1990): „La géopolitique est morte“ (p. 13). Cu specificarea că ea a murit odată cu prăbușirea celui de-al treilea Reich. Dar, adăugă autorul, Pierre M. Gallois, general și el ca germanul Karl Haushofer, geopolitica de altădată „a făcut loc geopoliticii ca ramură a științelor sociale“ (s.n.) Este exact accepția pe care Anton Golopenția i-o dădea geopoliticii cu peste cinci decenii în urmă. „Stâna carpatică“ trebuie să poată să aibă o conștiință geopolitică de care vorbea Gheorghe Brățianu este astăzi înlocuită cu tratate, alianțe și acorduri, cu mecanisme europene de securitate.

Prin urmare, *nihil obstat* în calea relansării geopoliticii în România. De altfel, s-au publicat studii pe această temă în ultimii patru ani, sub semnătura unor eminenți istorici și geografi, politologi și sociologi, diplomați și oameni politici. Într-o recentă lucrare cu caracter encyclopedic (*Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică*, Editura Academiei Române, 1993, autor Sergiu Tămaș), geopolitica este corect definită, amintindu-se, totodată, contribuția originală a lui Anton Golopenția. Se reactualizează ceea ce spunea Gheorghe Brățianu: „românii sunt obligați să aibă o conștiință geopolitică“. Spre deosebire de perioada în care au fost inițiate preocupările de geopolitică, în România astăzi condițiile sunt incomparabil mai favorabile. Ne referim, în primul rând, la „suportul

logistic“, reprezentat de institutele Academiei Române, de institutele și centrele care se află sub egida Academiei Române.

Domnule Președinte,

Să amintim *hic et nunc* că Academia Română a înființat, în 1992, Centrul de Studii „Bucovina“, cu sediul la Rădăuți. Este un act care continuă marea tradiție a Academiei Române. La înființarea ei, în urmă cu 128 de ani, cel mai înalt forștiințific înțelegea să aibă în sânul său pe reprezentanții românilor din toate provinciile aflate atunci sub stăpânire străină. Din Bucovina habsburgică au fost chemați Alexandru Hurmuzachi și Ion G. Sbiera. Acești doi cărturari și patrioți, sprijiniți de alți intelectuali, au înființat Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina, în 1862, la numai un an după înființarea ASTREI.

Iau urmat atâtia alții: Eudoxiu Hurmuzachi, Dimitre Onciu, ajuns președinte al Academiei Române, Teodor Ștefanelli, Simeon Florea Marian, Ion Nistor, George Popovici. Aportul Academiei Române la Mareea Unire a fost evocat în ședința solemnă a Academiei Române în urmă cu 75 de ani – mai exact în ziua de 14 mai 1919, la care a luat parte regele Ferdinand I și a luat cuvântul N. Iorga – de academicianul Ion Nistor care, în numele Bucovinei, a spus: „Înrăurarea Academiei asupra dezvoltării vieții noastre naționale și culturale a fost covârșitoare. Azi, românii din Bucovina... reunii cu frații lor mai mari... aduc, prin rostul Academiei Române, omagii de mulțumire și adâncă recunoștință pentru ajutorul și încurajarea ce ne-a dat în timpurile posomorâte ale robiei noastre“.

În perioada interbelică, în componența membrilor Academiei Române nu a mai fost folosit criteriul provinciilor: Bucovina revenise la patria-mamă.

O serie de oameni de știință – printre care și unii aparținând altor etnii din Bucovina – au fost aleși membri titulari, membri de onoare, membri corespondenți ai Academiei Române. După 1948, unii din aceștia au fost îndepărtați. Cu adâncă satisfacție a fost resimțită hotărârea Academiei Române din 3 iulie 1990 prin care au fost repuși în drepturi cei izgoniți din înaltul for, printre care istoricii: Ion Nistor, Teofil Sauciuc-Săveanu, Vasile Grecu, Romul Cândea, naturaliștii Eugen Botezat și Mihai Gușuleac, istoricul literar I. E. Torouțiu, învățatul teolog Vasile Gheorghiu.

Astăzi, o parte din Bucovina istorică, circa 6 000 km², face parte din Ucraina, constituind, împreună cu o parte din fostul județ Hotin și ținutul Herța, regiunea Cernăuți. Credincioasă principiilor sale, Academia Română a ales, din rândul cărturarilor patrioți din Cernăuți, doi membri de onoare.

Acest gest a avut un ecou profund în rândul celor 185 000 de români din regiunea Cernăuți, un imbold puternic la cultivarea sentimentelor românești, la menținerea identității naționale. Faptul că în alegerile pentru Parlamentul de la Kiev, dând dovadă de o înaltă conștiință națională, alegătorii români au ales un deputat român, este și rezultatul eforturilor Academiei Române de a sprijini comunitatea română de peste hotare.

Non bis in idem! Dar îmi veți îngădui să mă abat pentru a doua oară de la protocolul și tradiția înaltului for. Originar din Cernăuți, trăind și învățând în spațiul geopolitic al Nordului Bucovinei, dar fiind un produs al culturii românești din acest străvechi colț de pământ românesc, mă simt dator să aduc omagiul meu Academiei Române, renăscută după 1989, pentru tot ceea ce a făcut și face, cu frătească dragoste, pentru românii din Bucovina istorică.

CUVÂNT DE RĂSPUNS AL ACAD. VICTOR TUFESCU

LA DISCURSUL DE RECEPȚIE AL ACAD. VLADIMIR TREBICI

*Domnule Președinte al ședinței,
Stimați colegi,
Doamnelor și domnilor,*

Îmi revine plăcuta îndatorire de a prezenta răspunsul, din partea Academiei, la discursul de recepție rostit înaintea Dumneavoastră de foarte apreciatul meu coleg Vladimir Trebici. Încerc un dublu sentiment de mulțumire pentru misiunea ce-mi revine: acela că îl apreciez pe colegul meu academician ca pe un strălucit om de știință, cu care am fost câțiva ani colegi de profesorat în învățământul universitar; de asemenea, pentru faptul că tema discursului său de recepție prezintă apropriate afinități cu specialitatea în care lucrez de o viață, geopolitica, fiind o ramură de mare actualitate a geografiei. Pe lângă aceste motive de ordin personal, încerc un sentiment de pioasă aducere aminte și de prețuire pentru Anton Golopenția, evocat, în fondul discursului de recepție, ca un strălucit statistician și sociolog, sacrificat foarte de Tânăr de fostul regim totalitar de tristă memorie pentru știință adevărată. Consider această evocare o reparație dreaptă pentru posteritate. Anton Golopenția – o minte de larg orizont multidisciplinar – a condus ani de zile minunata revistă „Sociologie românească“, cu apariție lunară, în care au apărut studii de primă însemnatate pentru știința românească, impunându-se în același timp prin studii personale considerate și acum ca fundamentale nu numai pentru sociologie, dar și pentru geografia umană.

Mai cuprinde acest discurs de recepție și numele câtorva geografi de excepție, ca Ion Conea, o minte deosebită și un scriitor cu stil de rară frumusețe. Se menționează, de asemenea, Simion Mehedinți, întemeietorul geografiei moderne în România, care a scris lucrarea fundamentală *Terra*, în 2 volume, care urmează să apară reeditată curând, întrucât în ea se definesc principiile de bază ale geografiei ca știință a relațiilor dintre geosferă, deci ca știință a interacțiunilor din natură, impulsionate de antroposferă, care devine în prezent factorul hotărâtor în crearea unor dezechilibre cu totul dăunătoare. Dar el a scris și lucrări de geopolitică, despre Transilvania în întregul spațiu românesc (1940), despre poziția României în estul Europei Centrale, și rolul ce-i revine prin această așezare etc.

Nu pot trece cu vederea contribuția profesorului meu, Emm. de Martonne (1877–1955), de la Sorbona, mare filoromân, care și-a susținut două teze de doctorat cu subiecte din România și a publicat lucrări fundamentale despre țara noastră, iar în perioada încheierii Tratatului de pace de la Versailles (1919) a întocmit și publicat o hartă de mare amănunt a etniilor din spațiul carpato-dunărean, care a stat la baza trasării hotarelor României Mari.

S-ar putea menționa, de asemenea, lucrările de geopolitică ale academicianului Vintilă Mihăilescu, care a întocmit harta etnică a României pe comune, pe baza datelor recensământului din 1930 și, împreună cu alți câțiva geografi, a luat poziție fermă împotriva răsluirilor teritoriale prin Dictatul de la Viena (1940) și a provinciilor din

nordul și estul țării. Dar geopolitică în apărarea hotarelor țării au făcut și unii istorici, între care considerăm că cel mai ilustru a fost în vremea respectivă Gheorghe Brătianu care, folosind realitățile istorice, a susținut, cu perfectă îndreptățire, drepturile noastre naționale la întreg spațiul României Mari.

Întemeietor – în parte – al geopoliticii se consideră Fr. Ratzel care, între 1882 și 1891, publică două volume din opera sa *Antropogeografia*. Prințipiu de bază al acestei științe era, după autorul său, „lupta omului pentru cucerirea spațiului necesar întreținerii vieții“ și, ca un corolar, transformarea mediului înconjurător pentru utilizarea productivă a spațiului cucerit. Deci, o dublă față a ființei umane: omul locuitor și omul consumator. Urmașii lui Ratzel au interpretat și dezvoltat însă în mod felurit aceste teme. Dăm doar câteva nuanțe. Jean Brunhes a pus accentul pe om ca forță activă de modificare a mediului natural, într-un mediu antropizat. Max Sorre a adâncit o altă latură, creând geografia muncii. Alții, între care Pierre George, au combătut determinismul geografic și au pus în loc determinismul social, dând astfel prioritate geografiei economice. Nu mai menționăm și alte nuanțe apărute. Fapt este că termenul în sine, de geopolitică, a fost introdus de geograful suedez Rudolf Kjellen, iar concepția lui a fost dezvoltată și condusă spre consecințe politice, în Germania din perioada interbelică, îndeosebi de Karl Haushofer, mergând până la teoria spațiului vital, înțeles și acesta până la exagerări aberante.

Geografi români au primit cu rezerve și chiar cu împotriviri fățișe aceste teorii, care au dezluțuit în lume dezastre, dintre care unele ne-au lovit direct și pe noi. Profesorul Simion Mehedinți, fost student al lui Ratzel, în fața căruia și-a susținut teza de doctorat, care a cunoscut îndeaproape opiniile îndrumătorului său, știa bine că acesta gândeau cu totul altfel noțiunea de spațiu necesar vieții, ca pe un rezultat al strădaniilor lui de a-l face folositor, în nici un caz nu ca pe un rapt, ca pe o violență de depoziitate a unora în favoarea altora.

Simion Mehedinți și-a însușit antropogeografia ca pe o știință senină, constructivă, nu dușmanoasă și distructivă și în felul acesta o prezenta studenților săi. Chiar manualul său pentru clasa a VI-a de liceu, purtând acest titlu, este un ideal deumanitate, de bună conviețuire între oameni. El, care cunoștea bine istoria patriei noastre, hărțuită sute de ani de invazii și prădăciuni, apoi de extensiunea și ciocnirea pe pământul nostru a celor trei mari imperii vecine (otoman, austriac și est-slav), care rupeau mereu din spațiul poporului român, nu putea gândi decât la o unitate de neam. În felul acesta, a scris mai multe lucrări care se citesc și acum ca niște cărți de suflet românesc. și în același fel au crescut și au scris George Vâlsan și Vintilă Mihăilescu, pentru a mă limita ca exemplificare doar la cei trei mari geografi, foști membri titulari ai Academiei Române, care m-au precedat.

Anton Golopenția, care venea de la sociologie și a lucrat mulți ani la Institutul Central de Statistică, sub îndrumarea de înalt nivel științific a dr. Sabin Manuila, a gândit geopolitica la fel, ca un bun român, largindu-și orizontul cunoașterii prin apropierea de etnografic, de geografie, de demografie, colaborând cu specialiști din aceste științe; și vă cer iertare pentru a menționa aici o amintire personală: am colaborat foarte apropiat cu minunatul om Anton Golopenția la revista „Sociologie românească“, unde am publicat chiar lucrări de mare întindere.

Și pentru a lămuri ce reprezintă în prezent geopolitica, menționez că pe plan internațional ea a devenit o adeverată călăuză pentru oamenii politici de a îndruma acțiunile de colaborare între țări pe baze științifice de care nu se pot dispensa decât în paguba lor proprie. Ea dă oamenilor politici – vorbind, în primul rând, de cei care reprezintă factorii de decizie – îndrumări economice, etnice și sociale, cu care își pot crea o imagine clară, privitoare la partenerul cu care urmează să intre în raporturi de schimb și colaborare.

Acum, când omenirea trăiește tot mai intens în relații de interacțiuni reciproce, geopolitica se impune și se dezvoltă ca o știință de mare utilitate, care luminează orizonturile internaționale.

Colegul nostru, academicianul Trebici, a fost bine inspirat alegând ca temă a discursului de recepție geopolitică, îmbinată cu demografia în componenta ei etnică, întrucât țara noastră ocupă o poziție geografică pericolită de unele vecinătăți nesigure și chiar agresive și, în această situație, trebuie bine cunoscute acele elemente ale geopoliticii care ne pot apăra. A fost, de asemenea, bine călăuzit pentru a pune în evidență o personalitate ca Anton Golopenția, care a cultivat latura științific-obiectivă a geopoliticii, care ne poate fi folositoare, ca o bună pavăză împotriva unor pericole posibile.

De fapt, academicianul Vladimir Trebici era și cel mai indicat a evoca personalitatea complexă a lui Anton Golopenția. Îl recomandă formația sa universitară filosofică, istorică, deopotrivă juridică și pedagogică, ceea ce i-a îngăduit „migrarea“ spre statistică și demografie. În ultimele decenii, dintr-o activitate științifică creatoare de peste jumătate de veac, au apărut sub semnătura sa lucrări cardinale pentru afirmarea demografiei în România: tratate, monografii, studii, ediții critice, dicționare. Numele său figurează pe cele mai importante lucrări de demografie apărute în România postbelică. În această vastă și diversificată arie tematică, un loc de seamă îl ocupă preocupările de demografie urbană și rurală, demografia teritorială, demografia naționalităților, a provinciilor istorice și, în particular, a Basarabiei și Bucovinei natale.

Activitatea sa științifică, cea de la catedră, l-au consacrat pe profesorul Trebici și ca un specialist reputat, avizat în probleme de sociologie, statistică, demografie, atât la congrese internaționale, cât și ca delegat al României la lucrările Comisiei pentru populație la ONU și la conferințele mondiale ale populației de sub egida aceluiași înalt for.

În această ară diversificată de preocupări, centrată pe demografie, era firesc ca să ajungă curând și la geografie, la dezvoltările și prelungirile acestei științe milenare. A avut și șansa – de altfel singur o mărturiseste – de a fi audiat la Cernăuți cursurile profesorului Constantin Brătescu, care a ilustrat cu autoritate geografia în Universitatea Bucovinei.

Dar profesorul Trebici a avut șansa să lucreze, în anii de formare, la Institutul Central de Statistică, sub conducerea doctorului Sabin Manuila – omagiat, din inițiativa sa, de curând, și în Academia Română, cu prilejul unei ședințe comemorative – și sub îndrumarea lui Anton Golopenția, cel astăzi evocat într-un gest de recunoaștere postumă academică. De aceea – îndrăznesc să afirm – putem vedea în academicianul Vladimir Trebici continuatorul acestui model. Inițiativa sa de a repune în actualitate geopolitica, de a relansa demografia, merită întreaga noastră prețuire. El continuă astfel tradiția marilor înaintași. Față de noile condiții și schimbări din spațial central, est și sud-est european, abordările și preocupările geopolitice au devenit mai nuanțate și, desigur, mai aprofundate.

În legătură cu aceasta, menționez un fapt deosebit: Academia ne-a solicitat să întocmim *Atlasul istorico-geografic al României*, care va apărea anul acesta și prin care dovedim lumii atât drepturile noastre milenare asupra spațiului carpato-dunăreano-pontic, atestat chiar de cărturari străini, ca apartinând nouă de milenii și locuit în majorități absolute de români.

Inchei, felicitând pe distinsul nostru coleg, academicianul Vladimir Trebici, pentru instructivul său discurs de recepție și-i urăm succes în realizarea, pe mai departe, a unor importante lucrări cu care să îmbogățească știința românească. Îl adresez, în acest moment însemnat al vieții, urarea de „bună venire în înaltul for al Academiei Române“, ca vrednic și ilustru coleg.

In memoriam

PENTRU ION MAMINA, UN CUVÂNT DE AMINTIRE...

Ilie Luceac

Cernăuți

L-am cunoscut printr-o fericită întâmplare, în vara anului 1993, într-o excursie prin Țara Românească, unde dumnealui ne-a prezentat într-o manieră originală, care îl caracteriza numai pe el, câteva din frumusețile locurilor, oamenilor și orașelor românești, punând suflet și simțire în tot ceea ce spunea și comentând inspirat fie despre istoria Turnu-Severinului, fie despre Craiova sau Brașov.

Destinul a vrut să ne apropiem sufletește, cu toate că prin structură, prin felul lui de a fi, Ion Mamina era un om în a cărui incredere și de a cărui prietenie nu beneficiai chiar atât de ușor.

Nu știu dacă dețin adevărul, spun ceea ce simt, cei ce l-au cunoscut mai îndeaproape pot să cântărească la justa valoare cuvintele noastre, însă aşa îl văd în fața ochilor și astăzi: mereu preocupat de treburi, plin de proiecte pe care le avea, o

sută și mai bine, scump la vorbă, prompt în ceea ce-ți spunea, cu o față serioasă, dojenitoare uneori, fără să-i poți prinde niciodată zâmbetul. Îl trădau doar privirea și gesturile mărinimoase, pe care le împărtea fără comentarii celor pe care îi avea aproape de suflet. Nu-i plăcea laudele și nici mulțumirile insisteante pentru un serviciu acordat sau un lucru pe care îl oferea într-un mod dezinteresat, dacă avea posibilitate: o carte, un cuvânt de îndrumare, o mână de ajutor la nevoie. Te certă ușor și cu o manieră detașată în voce, când vedea că ai greșit, zicând cu un ton supărat la prima vedere și ușor repezit: „Lasă, mă!...“. Dar era de o franchețe și o bunătate sufletească nemaipomenită. Ca toți brașovenii. Abia mai târziu aveam să-i cunosc cu adevărat virtuțile. Profund și sincer în ceea ce făcea, nu tolera greșelile. Nu iubea pălavrăgeala fără rost și nu obișnuia să repete de două ori același gând. Până la cei 65 de ani neîmpliniți a reușit să facă lucruri care vor rămâne și vor fi căutate de către istorici, politicieni și diplomați. Este vorba de cărțile pe care le-a scris. Dacă nu în primul rând pentru lectura de cultură istorică generală pe care ne-o oferă paginile lor, atunci neapărat pentru faptul că toate cărțile lui sunt adevărate instrumente de lucru.

A fost un om și un profesionist care a cunoscut gusturile amare ale decepției în plan profesional pe care îl le oferă viața uneori, mai ales din partea unora dintre colegii de breaslă. A știut însă să treacă peste aceste obstacole, muncind de unul singur și realizând astfel lucruri fundamentale, care s-au materializat în cărțile sale – de neocolit pentru multe generații de istorici. Nu știm câți prieteni a avut. Bănuim câți neprietenii a suportat. Pe cei ce-i avea aproape de inimă, nu-i divulgă niciodată și nu se confesa în acest sens.

S-a născut la 7 august 1941, la Brașov. Urmează studiile secundare în orașul de sub geana Tâmpei, susținând bacalaureatul la prestigiosul liceu „Andrei Șaguna“ (1959), apoi cele superioare la București, obținând diploma de licențiat al Facultății de Istorie – specialitatea „Istoria universală modernă și contemporană“ – în 1964. Ulterior este încadrat la Institutul de Studii Istorice și Social-Politice, în calitate de cercetător științific (1964) și redactor principal la revista „Anale de Istorie“ (1976). Doctor în istorie, cu tema: *Partidul clasei muncitoare în viața politică a României*, susținută în 1980. Transferat la Biblioteca Națională a României, ca redactor principal (1990) și cercetător științific principal (1997), Ion Mamina este numit din 1992 șef al Serviciului Colecții speciale al Bibliotecii Naționale a României, post în care a funcționat până la urmă. S-a stins din viață la 26 februarie 2006, la București.

De la începuturile activității științifice, se orientea că spre problematica istoriei românești moderne, abordând aspecte ale unor procese esențiale, inclusiv de natură politică, precum cucerirea și consolidarea independenței statale, înfăptuirea unirii tuturor românilor. În acest context larg, urmărește exprimarea mișcării socialiste pe arena politică, ca parte intrinsecă, organică a realității românești. Prin materiale de cercetare documentară, volume de documente, studii și articole – publicate în „Anale de Istorie“, „Revista de Istorie“, „Magazin Iсторic“, „Revista română de studii internaționale“, „Revista Bibliotecilor“, „Roumanie. Pages d’Histoire“ – reușește să înscrie unele clarificări istorice asupra virtuților acestui fenomen politic, social și ideologic de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea.

Ca redactor la revista „Anale de Istorie“, preia responsabilitatea Secțiunii de critică istorică; inițiază și susține rubrica *Însemnări*, reușind ca, sub genericul *Cărți de istorie apărute...*, să prezinte, în intervalul 1980–1989, un număr de circa 274 lucrări din producția istoriografică românească și străină.

Publică recenzii și note bibliografice, bibliografii tematice, prezentări de sesiuni și simpozioane științifice, articole de popularizare a unor evenimente istorice în publicații centrale și locale. Îa parte la manifestări științifice, în țară și străinătate (Berlin, 1969; Varșovia, 1979; Beijing, 1984).

După 1989, coordonează activitatea Serviciului Colecții speciale al Bibliotecii Naționale a României, contribuind la organizarea fondurilor de patrimoniu reprezentate de colecțiile de carte veche, manuscrise, grafică, cartografie, fotografii etc. În mod nemijlocit se ocupă de structurarea arhivei istorice și a cabinetului de seriale vechi, realizând cataloagele fondurilor istorice „Kogălniceanu“, „Brătianu“ și „Saint-Georges“, precum și acelea ale periodicelor românești de până la 1948 (anuare, almanahuri, calendare; cotidiane; reviste). Se preocupă de valorificarea, în multiple ipostaze, a colecțiilor, inclusiv prin publicarea unor materiale în „Revista Bibliotecii Naționale“. În planul cercetării științifice, se preocupă, constant, de cunoașterea vieții politice și a edificării instituționale în timpul monarhiei constituționale din România. Dintr-o perspectivă enciclopedică, elaborează lucrări destinate prezentării activității guvernamentale, însotită de portretele personalităților prezente în actul de guvernare în perioada 1866 – 1938; analizei sintetice a instituțiilor centrale ale statului, a partidelor politice, a regalității, a Corpurilor legiuitoare etc., reliefând în acest fel momente și fapte ale istoriei politice a României în vremea celei mai intense transformări în sens democratic, capitalist și european.

În plan profesional, Ion Mamina face parte, după părerea noastră, dintre istoricii a căror soartă a fost pecetluită de munca tacită, nestrigată, neafisață și neconjugată la toate timpurile și modurile de la tribună. Muncă, de ale cărei rezultate vor beneficia generațiile de istorici în devenire. Ion Mamina nu a muncit cu gândul la un „*exegi monumentum*...“, ci pentru o cauză a unui discurs istoric lipsit de ochiul „vigilent“ al cenzurii, un discurs fără ideologii impuse ale totalitarismului, pentru un discurs istoric sincer și profund. Prin ceea ce a scris, el s-a prezentat ca un deschizător de drumuri pentru tinerii istorici, oferind cu mărinimie cercetătorilor adevărate enciclopedii și instrumente de lucru. În 1997, într-o carte intitulată *Consiliu de Coroană*, apărută la Editura Enciclopedică, o carte „ce înfățișează o instituție, cunoscută în parte, dar niciodată abordată global“, după cum însuși spunea, istoricul Ion Mamina scrie: „Cartea pe care o încredești cititorului este, desigur, o carte de istorie politică. Ea a fost elaborată, mărturisim, cu gândul liber de orice preconcepții sau cenzuri interioare. Și, mai ales, ea a fost scrisă cu adâncă convingere că temele esențiale ale istoriei moderne românești, cu reverberații profunde în contemporaneitate, pot fi atacate îndepărtând zgura neproductivă a unei anumite ideologii, ceea ce ne va permite, cu adevărat, să ne redescoperim memoria, trecutul și tradițiile perene“ (p. 10). Cuvântul i-a coincis întotdeauna cu fapta. Mărturie îi sunt cărțile, pe care le-a publicat fie în colaborare, fie de unul singur.

Acestea sunt: *Independența patriei – ideal și acțiune ale muncitorimii române (1877–1918)*, București, Editura Politică, 1977, 67 p. (în colaborare); *Partidul clasei muncitoare în viața politică a României (1893–1918)*, București, Editura Politică, 1983, 272 p. (în colaborare); *Guverne și guvernanți (1866–1916)*, București, Editura Silex, 1994, 255 p. (în colaborare); *Guverne și guvernanți (1916–1938)*, București, Editura Silex, 1996, 271 p. (în colaborare); *Consiliu de Coroană*, București, Editura Enciclopedică, 1997, 304 p. (i s-a acordat premiul „Nicolae Bălcescu“ al Fundației Culturale „Magazin Istoric“); *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică. 1866 – 1938*, București, Editura Enciclopedică, 2000, 423 p. (i s-a acordat

premiul „Radu R. Rosetti“ al Fundației Culturale Magazin Istorici, *Regalitatea în România – 1866–1947*, București, Editura Compania, 2004, 250 p.

În calitate de coautor a colaborat la apariția următoarelor titluri: *Roul maselor populare în făurirea Unirii Principatelor, 1859* (capitolul: *Unirea Principatelor Române – temelie a statului național unitar*), București, Editura Politică, 1979, p. 513–533; *Partidele politice din România (1862–1994)*, Enciclopedie, București, Editura Mediaprint, 1995, 413 p.; *Enciclopedia de istorie a României*, București, Editura Meronia, 2000, p. 73–138 (ediția a II-a, 2001; ediția a III-a, 2002); *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-Est (1918–2001)*, vol. II: România, București, Editura Fundației Culturale Române, 2003; *Istoria Senatului României*, București, „Monitorul Oficial“, 2004.

Revista „Glasul Bucovinei“ a semnalat la rubrica „Cărți. Reviste. Conferințe“ apariția a două titluri, elaborate de Ion Mamina în colaborare cu alți autori, și anume: Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866–1916)*, Silex-Casă de Editură, Presă și Impresariat S.R.L., București, 1994, 254 p. [în „Glasul Bucovinei“, an. III, nr. 2(10), 1996, p. 108–110], cât și a cărții: Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Enciclopedia partidelor politice din România (1862–1994)*, Editura Mediaprint, București, 1995, 412 p. [în „Glasul Bucovinei“, an. III, nr. 3(11), 1996, p. 110–113].

Ca îngrijitor de ediție a contribuit la apariția următoarelor titluri: *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1900–1909*, București, Editura Politică, 1975, p. 680–911, 935–939, 953–965; Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 1 (446 p.), vol. 2 (503 p.), vol. 3 (565 p.), vol. 4 (382 p.), vol. 5 (358 p.), și, respectiv, vol. 6, 7, 8, București, Editura Politică, 1976–1980, 1983 (în colaborare); Raoul Bossy, *Jurnal (2 noiembrie 1940 – 9 iulie 1969)*, București, Editura Enciclopedică, 2001, 577 p.; *Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe – Acte și documente*, vol. I, București, Fundația Europeană „Titulescu“, 2004, vol. II, 2006.

A mai colaborat la elaborarea următoarelor ediții: *Mic dicționar enciclopedic*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978; *Istoria României în date* (anexele: „Președinții Adunării Deputaților“; „Președinții Senatului“; „Conducătorii misiunilor diplomatice“), București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 883–899.

A fost un cercetător austер care se simțea foarte bine în liniștea și pacea bibliotecilor și ale arhivelor, departe de zgromotul lumii mondene, un slujitor fidel al lui Clio, un „Charon“, care trecea ideile istorice de pe malul dogmelor și al interdicțiilor învechite pe celălalt mal al istoriei, pe care și-l dorea primenit și înnoit, cel fără de temeri și spaime, un tărâm al adevarului, unde – visa el – să se clădească o istorie necenzurată. Un „Charon“, care nu a încasat „banul“ recunoaștinței momentane pentru ceea ce făcea, ci, dimpotrivă, el era acela care ne oferea darul, și anume, cărțile lui.

De ce Cernăuțiul, de ce „Glasul Bucovinei“? Fiindcă ne-a fost aproape, a colaborat la revista noastră. Fiindcă ne-a fost drag, vorbea întotdeauna cu interes despre Bucovina istorică. Fiindcă se bucura când intram uneori pe la serviciu să-l vedem ce mai face (vai, cât de puține și scurte au fost clipele!). Fiindcă a fost un adevarat profesionist, cu dragoste de carte, de adevar și de semenii pe care, odată trecuți în lista sufletească numai de el știută, nu se mai dezicea de ei nici în ceasul al treilea. Nu am reușit, din păcate, să-i spun aceste lucruri când era în viață...

Dumnezeu să-l ierte și să-l odihnească în pace!

Etnografie. Folclor

CÂNTEC DESPRE OASTEA LUI ȘTEFAN VODĂ

Ion Filipciuc

Câmpulung Moldovenesc

Parcă spre a stârni un interes și mai apăsat și mai larg pentru figura domnitorului Ștefan cel Mare, în memoria căruia studenții români din Viena pregăteau în anul 1870 o întrunire la mormântul de la Mănăstirea Putna, savantul B. P. Hasdeu prezenta în rubrica *Arhivu istoricu deceniul 1570–1580, Fontâne inedite, rare, puțin cunoscute, sau împrăștiate, culese, traduse și adnotate de B. P. Hăsdeu*, din revista „*Columna lui Traian*“, o „baladă amoroasă despre domnul moldovenesc Ștefan cel Mare, pe care unul numit Nicodem o auzise cântându-se printre slavii din Veneția. Această prețioasă curiositate se află într-o gramatică boemă, pe care, după un manuscript al Institutului Theresian din Viena, au scos-o la lumină dd. I. Hradil și I. Jireczek sub următorul titlu: *Jana Blahoslawa, Grammatika Czeska, w Praze*, 1857, in 8, p. 341“.¹ Despre autorul *Gramaticii Cehe*, Hasdeu face doar trimitere la prof. univ. dr. A. Gindely, de la Universitatea din Praga, care a publicat o biografie a lui Jan Blahoslav în „*Czasopis Czek. Museum*“, 1855, tom. I, p. 20–44 și tom. II, p. 1–23.

De mare folos ar fi fost ca să existe oarecare date despre acest enigmatic Nicodem, în funcție de a cărui pregătire și origine etnică ne-am putea apropia și de autenticitatea cântecului ucrainean cu voievodul Ștefan al Moldovei, dar Hasdeu nu-și îngăduie să facă speculații: „*Cine a fost Nicodem, de la care Ion Blahoslaw a căpătat tezaurul de mai gios, nu se știe. Petrecerea noastră în Viena la 1868 ni-a permis a colatăiona edițiunea cu manuscriptul, mulțumită amabilității chiar a unuia dintre editori, mult onoratul d. Jireczek. Să observăm că balada noastră este până acum unică poesie erotică cunoscută despre Ștefan cel Mare*“.

Textul ucrainean a fost tradus mai întâi de B. P. Hasdeu sub titlul:

*Cântec slovenesc din Veneția,
unde sunt o mulțime de slovaci sau croați, adus de cătră Nicodem:*

Dunăre, Dunăre, de ce curgi tulburată?
Pe fârmul Dunării stau aci trei cete.
Cea de-npei – o ceată turcească,
Cea a doua – o ceată tătărască,
Cea a treia – o ceată moldovenească.

În ceata cea turcească învârtesc săbiile,
 În ceata cea tătărască dau cu săgețile,
 În ceata cea moldovenească este Ștefan vodă.
 În ceata lui Ștefan plâng o fetiță
 Și plângând grăia: Ștefane, Ștefane,
 Ștefan vodă, ori mă ia ori mă lasă!
 Și-apoi ce mi-i răspunde Ștefan vodă?
 Frumoasă fetișoară! te-aș lua eu, fetițo,
 Nu-mi ești d-opotrivă, lăsa-te-aș, mi-ești dragă!
 Ce mi-i răspunde fetiță? Dă-mi drumul, Ștefane!
 Voi sări eu în Dunăre, în Dunărea cea adâncă!
 Vai, cine mă va ajunge, voi fi a acelui!
 Nemene nu mi-a ajuns pe frumoasa fetiță;
 Tă-a ajuns, fetițo, Ștefan vodă!
 A luat pe fetiță de alba mânuță:
 Fetiță, sufletele, îmi vei fi drăguță!

Iar în urma traducerii dă și textul original, în transcripție cu caractere latine:

*Pisen slowenska od Benatek,
kdezs hojnie jest Slowakuo neb Charwatuo, przinesena od Nikodéma:*

Dunagu Dunagu cyemu smuten teczess
 Na werssi Dunagu try roty tu stogu
 Perwssa rota Tureckā
 Druha rota Tatarskā
 Treta rota Woloska
 W Tureckym rotie ssablami ssermugu
 W Tatarskym rotie strylkami strilagu
 Woloskym roti Sstefan wygwoda
 W Sstyfanowy rotie dywonka placzet
 I placzucy powjdala Sstefane Sstefane
 Sstefan wygwoda albo mie puogmi albo mie Ijssi.
 Aczssto mi reczet Sstefan wygwoda,
 Krásna dywonice, pugmil bych tie dywonko,
 Nerownag mi ges, lissilbych tie, milenka mi ges.
 Sstam mi rekla dywonka, pusty mne Sstefane
 Sskoczu ga w Dunag, w Dunag hluboky
 Ach kdo mi doplynet geho gá budu
 Niechto mie doplynu krasnu dywonku
 Doplynl dywonko Sstefan wygwoda
 I wzal dywonku za bilgiw ruczku
 Dywonko dussenko, milenka mi budess...²

Manuscrisul nu este autograf al lui Jan Blahoslav, ci aparține unor copiști, având titlul: *Grammatyka Česká od kněze Beneše Optáta a od kněze Wáclawa*

Filomátesa, předešlych let wydaná a nyní od J. B. P. Powyswětlena, nemálo i naprawená, a porozšírená, fārā numele autorului, și a fost publicat cu următoarele întregiri: Jana Blahoslaba Gramatika Česká doconaná I. 1571, do níž wložen text grammatiky Beneše Optáta z Telče, Petra Gzella z Prahy a Wáclawa Philomathesa z Jindřichowa Hradce, podle wydáni normbreského 1543. Z rukopisu bibliotheky Theresianské we Wídani, wydali Ignác Hradil a Josef Jireček. We Wídni – Tiskem L. Grunda – 1857 (XXI + 391 p.).

Cântecul ucrainean despre Ștefan voievod este notat în fila 352³.

Transcrierea în caractere chirilice, oferită de filologul prof. univ. dr. Grigore C. Bostan de la Universitatea Națională din Cernăuți, poate înlesni vorbitorului și cititorului de limbă ucraineană o lectură mai apropiată de sonul originar:

Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?
Новерші Дунаю три роти ту стою:
Перша рота Турецька,
Друга рота Татарська,
Трета рота Волоска.
В Турецький мі роті шаблями шермую,
В Татарський мі роті стрілками стріляю
В Волоський мі роті – Штефан вийвода.
В Штефановий роті дивонька плачет.
И плауччи повідала: – Штефане, Штефане.
Штефан вийвода, албо ме пуйми
албо ме лиши!
А што мі речет Штефан вийвода?
– Красна дивоницзе пуймил бих те дивонько.
Неровная мі ес лиил бих те
миленька мі ес!
Што мі рекла дівонька: – Пусти
мене, Штефане!
Скочу я у Дунай, у Дунай
глибокий.
А хто мне доплинєт его я буду.
Нехто мі доплінул красну дивоньку.
Доплінул дивоньку Штефан вийвода.
И взял дивоньку за білу руку:
– Дивонько, душенько, миленька мі будеш!⁴

În fond, cea dintâi întrebare iscată de lectura unui asemenea text despre gestul cavaleresc al lui Ștefan voievod, pe țârmul Dunării, față de o fată din popor sau măcar de rang oarecare, dar nu îndestul de înalt spre a fi pe potriva domnului moldav, aşadar un cântec având suficiente elemente românești, încreințat de un călugăr Nicodem, unui cărturar cu numele Jan Blahoslav, în tălmăcire Ion Românul, ar fi dacă textul este cu adevărat un cântec popular ucrainean sau un construct cărturăresc pornit dintr-un mocnit sentiment patriotic.

Mai interesant este apoi faptul că, deși în spațiul literar – chiar literar folcloric – versurile despre Ștefan voievod și fata de la Dunăre circulă de mai

bine de un veac prin câteva culegeri, căci a fost preluat din traducerea lui B. P. Hasdeu de către editorii unor culegeri de folclor și prezentate ca fragment de baladă populară românească⁵ sau într-o traducere mai sprintenă, făcută de poetul basarabean Nicolae Dabija⁶, cântecul propriu-zis nu și-a aflat o melodie pe măsură sau un rapsod care să-i înlesnească pătrunderea în aria folclorică românească măcar prin intermediul scenei căminelor culturale, a posturilor de radio și în vreo transmisie de televiziune.

B. P. Hasdeu credea că „*balada noastră este până acu unica poesie erotică cunoscută despre Ștefan cel Mare*“, aserțiune ce nu are sorți de susținere, pe de o parte fiindcă textul nu seamănă a fi o poveste erotică, în ciuda promisiunilor voievodale – „*Fetișo, susletele, îmi vei fi drăguță!*“ – iar pe de altă parte, începutul de epică războinică e pur și simplu deturnat de existența unei fete în ceata oștenilor lui Ștefan Vodă. Imaginea e aceea a unei Ioane d'Arc pe țărmul Dunării – ceea ce n-ar fi o nouitate în comparație cu fata sălbatică dintr-o baladă munteană ca *Iovan Iorgovan* – și e greu de lămurit cum un popor războinic, precum ucrainenii, admitea în cântecele lor o imagine incompatibilă cu concepția luptătorilor cazaci. Analizată din perspectiva cutumelor ostășești din vremea evului mediu, prezența unei fecioare plângând în oastea moldoveană a lui Ștefan vodă pare a fi mai degrabă un accent parodic la faptele vitejești proprii eroului din cetatea de scaun a Sucevei.

În fapt, e vorba de un motiv folcloric european, al *înotătorului*, al *pescarului* sau al *scufundătorului*, supus unei probe în urma căreia vânătorul, pescarul, oșteanul, cavalerul sau prințul ori ieșe învingător ori moare încercat.

Un text popular cules de la venetieni ne apropie de scenariul din cântecul ucrainean, auzit și el în Venetia, ceea ce ar pune problema dacă nu cumva în orașul lagunelor asemenea subiect nu circula de la un grup etnic la altul fără nici un deficit epic sau expresiv:

*A quell chiaro su quell monte,
Dove che se leva el sol,
Che gera do fanciule
E tute do d'amor.*

*Una g'ail nom Giuleta
E l'altra il nom d'un bel fior.
Giuleta la più bela
S'ha messo a navegar.*

*Navanda navigando
Sul porto la sé rivà.
Co la s'é giunta al porto
L'anelo lè cascà.*

*La tra un ochiato al cielo,
Nessun la vede là.
La entra el alto mare,
La vede un pedscator.*

– *O pescator che pesca
Pesca un poco più in quà,
Mi sé cascà l'anelo
Vene me lo trovar.*

– *Quando vel ho trovato
Cosa mi donari?
– Ve dono cento scudi
E la borsa ricamà.*

– *Non voj ne cento scudi
Ne borsa ricamà,
Un basin sol d'amore
Il mio cuor inamorera.*

– *Cosa dira la gente
Quando ci siamo basà?
– Nessun ci vedera.
La luna e le stele
Splendor i mi fara.⁷*

Dar, pentru o comparație cu fondul comun al folclorului popoarelor române, vom cita o colindă românească, în care fata, pregătită de mărțiș, cochetează cu pretendenții, prin sugestia unor *obiecte* încărcate de semnificații erotice:

*Cunună de flori vânăte!
Merge o fată la fântâna.
Grăiș' fată către maică:
– Maică, maică, draga me-re,
Să-mi dai, maică, cea cheișă,
Să descui eu cea lădișă,
Să-mi iau cizme roșiujă
Și catrință pestricuță
Și inelu în degețelu
Și măruțu în sănuțu,
Cununioară-n cosicioară.
Și să-mi iau vadra-ntr-o mâna
Să-mi d-alerg la cea fântâna,
La fântâna din luncet,
Unde curge apa-ncet,
Apa-ncet p-acel brădet.
Pe piatra fântâni
Stau trei juni ca trei păuni,
Dar toți trei îs mesterași.
D-unu murgu-l netezeste,
D-unu trei pene cetește,
D-unu sulița strujește.
Cel de murgu-l netezeste
Tot la fată se repede
Și din graiu aşa-i grăiește:*

– Dă-mi tu, fată, acel inel!
 Iar fata aşa-i grăia-re:
 – Ce-ai tu cu inelul meu?
 Petricire-ai petrici
 Ca inelu-n degețelu!
 Cel de trei pene cetește
 Tot la fată se repede
 Și din graiu aşa-i grăiește:
 – Dă-mi tu, fat', acel măruțu,
 Cel măruțu din cel sănuțu!
 Iar fata din grai grăia-re:
 – Ce-ai tu cu măruțul meu?
 Putrezire-ai putrezi
 Ca măruțu din sănuțu!
 Cel de sulița-mi strujește
 Tot la fată se repede
 Și din graiu aşa-i grăia-re:
 – Dă-mi tu, fată, cea cunună,
 Cununa din cosicioară!
 Iar fata din grai grăia-re:
 – Ce-ai tu cu cununa mea-re?
 Cununa mea-i peste munți,
 Peste munți la dalbe curți,
 La părinți necunoscuți,
 La surori necunoscute
 Și la frați neîntrebați,
 La cumnate ne-ntrebate.
 Și te, fată, veselește!⁸

Ceea ce au comun cele trei texte folclorice ar fi:

1. spațiul în care se petrece faptul epic: pe țărmul mării (la venețieni), pe țărmul Dunării (la ucraineni) și la o fântână (la români);
2. fecioara aflată în preajma alegerii viitorului iubit;
3. bărbatul deosebit pe care fecioara îl alege: *voievodul* Ștefan (la ucraineni), pescarul *curjos* (la venețieni) și probabil junele ce strujește *sulița* (la români);
4. obiectul provocator sau probator al sentimentului de dragoste: lipsă (la ucraineni), *inelul* (la venețieni) și *măruțul*, *inelul* și *cununa* (la români);
5. structura expresivă a *dialogului*.

Să se observe totuși că inelul din degetul fetei este un *inel din piatră* – întocmai ca într-o variantă a *Mioriței*, unde întâlnim versurile bizare: „*Trei păcurărași pe munte / Numai unu-i străinel / ca o lună (de piatră) pe inel / Și pe acela l-o mânat / Ca să-ntoarne oile.*”⁹ –, altfel blestemul pietrificării nu și-ar avea rostul ritualic.

Deosebirile funcționale proprii celor trei texte sunt greu de stabilit de vreme ce nu știm dacă vechiul cântec ucrainean (1570) era rostit de un guslar sau de un grup de cântăreți (cântărețe) la o petrecere obișnuită sau într-un anume moment ceremonial (nuntă) aleatoriu sau calendaristic (An Nou, Crăciun ori sărbătoare de vară), tot aşa cum nu putem preciza în ce împrejurări se auzea cântecul venețienilor (cules înainte de 1864). Știm doar că textul românesc se rostea

(înainte de 1931) cu funcția de colindă în intervalul celor 12 zile și nopți dintre Crăciun și Bobotează (25 decembrie – 6 ianuarie), aşadar într-un moment sacru al anului, în perioada de trecere, purificare și prevestire de la Anul Vechi la Anul Nou.

Or, colindefele românești alcătuiesc un sistem în care fiecărui semn zodiacal – fiară a cerului – îi este destinat un cântec rostit de colindători spre a purifica gospodăria și gazdele colindate de cele necurate petrecute într-un an de zile și de a supune voinței și puterii oamenilor fiarele cerului: *berbecul băluț* (*miorița* cu lațe și coarne de argint), *bohorul*, *bourul* sur sau *taurul* maier, *gemenii* figurați în Dobrișan, *leul*, *fecioara*, *galbena păioară* (care măsoară cerul cu cumpătul – cumpăna), *scorpia*, *cerbul* săgetat sau nu de un *arcaș săgetător*, *țapul*, *vitele* și *peștele* ce strică grădina fetei de măritat sau *puiul de iudiță*, care nu știe când e sfârșitul pământului și capătul veacului, precum mama lui, *Iudița*, semnul cu care sfârșește zodiacul, veacul și lumea.

Nu știm dacă în folclorul ucrainean se poate repeta un sistem al celor 12 vechi colinde. Din cele câteva texte pe care le-am avut la îndemână putem doar aprecia că fondul lor este foarte asemănător cu cel al colindelor românești și e suficient să dăm două exemple.

Із підгіренька, із під соненька
Надіялася свого милого,
Гатила гати – дорогими шати,
Мостила мости жуковинами,
Садила сади все виногради,
Вбирала ліси паволоками,
Сіяла поле дрібнов жемчугов.
А як мій мілій мостом поїде,
Садітся сади, все виногради.
А як мій мілій лісом поїде,
Ряхтіть ми, ліси, паволоками.
А як мій мілій полем поїде,
Звени ж ми, поле, дрібнов жемчугов,
Дрібнов жемчугов, яров пшеницев.

Ceea ce în limba română s-ar putea traduce astfel:

De sub deluț, de sub soare,
Nădăduia și aștepta pe iubitul său,
A zidit stăvilar – cu îmbrăcămintă scumpă,
A pavat podurile cu bani de aramă,
A răsădit livezi cu viață de vie,
A înfrumușeștat păduri cu țesături scumpe,
A semănat câmpul cu mărgăritare mărunte.
Și când iubitul meu va trece pe pod,
Roditi, livezilor, tot strugure;
Și când iubitul meu va trece prin pădure,
Fluturați-mi, pădurilor, cu țesături scumpe;
Iar când iubitul meu va trece prin câmp,
Sunați-mi, câmpilor, cu mărgăritare mărunte,
Cu mărgăritare mărunte, cu grâu de primăvară.¹⁰

Sunt consemnate apoi în folclorul ucrainean colinde despre *cal*, *cerb* sau *zimbru* și vom exemplifica prin textul următor:

Зачорнілася чорная гора,
Ой дай, Боже!
Що не зродила жито-пшеницо,
Али зродила жемчужну траву,
Жемчужну траву, золоту рясу,
Надіхав сюди гордий молодец
Та пусти ж коня в жемчужну траву,
Ой а сам припав а к сирі землі.
Так скоро припав, так борзо заснув.
Ой лесь ся взяли буйні вітрове,
Буйні вітрове шарті дожджве.
Тай зашуміли в жемчужні траві,
Тай задзвеніли в золоті рясі.
Гордий молодец в тім прохопився,
Як прохопився, коня вхопився,
Коня сідлав, гадку гадав:
Коню мій сивий будь ми щасливий,
Поїдемо-ж ми в чистое поле,
В чистое поле та в темний лісок,
За чорним туром за грубим звіром.
Та як надібав чорного тура,
Чорного тура, грубого звіра –
І тугий лучок не вистріляє,
І спінок стрілок не долітає,
Ясна шабелька не дорубає,
Тай сивий коник із ніг спадає,
Гордий молодец з страху вмліває,
А чорний турец яв промовляти:
Гордий молодче, не бійся мене!
Не бійся мене, заб'єш ты мене,
Поїдем же ми в неділю рано,
Тоді ти мене та постріляєш,
Яснов шабельков та порубаєш,
А за славоньку пану дістаиеш.

Textul fiind tradus în românește după cum urmează:

*S-a înnegrit muntele negru,
Vai, dă, Doamne!
Ce n-a rodit secara, grâul,
Dar a rodit iarba de mărgăritar,
Iarba de mărgăritar, liniția de aur.
A venit aici un mândru flăcău
Și a slobozit calul în iarba de mărgăritar.
Vai, și singur s-a întins pe pământul reavân.
Cât de repede s-a întins, aşa repede a adormit
Dar, vai, de aiurea s-au pornit vântoase mari,
Vântoase mari, ploi îmbelșugate*

Și au huruit în ierburi de mărgăritare
 Și au sunat în linița de aur.
 Tânărul flăcău în asta s-a trezit.
 Cum s-a trezit, de cal s-a prins,
 Pe cal pune șaua și se gândește:
 Murgule, să-mi fi norocos,
 Vom porni amândoi în câmpia largă,
 În câmpia largă și-n crângul întunecos,
 După zimbrul negru, după animal fioros.
 Și când a întâlnit zimbrul negru,
 Zimbrul negru, animal fioros –
 Și arcul bine întins nu trage,
 Și snopul de săgeți nu atinge ținta,
 Sabia strălucitoare nu ajunge să taie
 Și căluțul sur pică din picioare,
 Mândrul fecior de spaimă leșină
 Iar zimbrul negru prinde să vorbească:
 Mândrule flăcău, nu te teme de mine,
 Nu te teme, tu ai să mă ucizi;
 Ai să pornești duminică dimineață
 Și atunci ai să mă săgetezi,
 Cu săbioara lucioasă ai să mă spinteci,
 Iar pentru faimă vei căpăta o Tânără fecioară¹¹.

După cum vedem, și colindele ucrainene sunt cântece de întâmpinare a unui act întemeitor de familie, în cinstea căreia se săvârșește jertfa zimbrului sau a zimbrului-cerb, și am putea susține că personajul țintă este *fecioara* față de care flăcăul voinic curajos trebuie să dea o probă vitejească, ceea ce se petrece și în cântecul venețienilor și probabil că se întâmplă și în cântecul despre voievodul Ștefan și fata dunăreană. Altfel spus, structura cântecului ucrainean se asemănă cu cea a textului venețian și a colindei românești, iar bărbatul supus probei vitejești (erotice sau maritale) pare a fi numit Ștefan voievod în chip accidental sau chiar sub presiunea unor legende și întâmplări circulând în mediul în care se va fi restructurat cântecul cu fata dunăreană.

Spre a convinge că asemenea structură epică este comună folclorului european vom invoca un cântec polonez, în care mai mulți cavaleri sunt înfățișați trecând pe malul unei ape în al cărei luciu plutește o *coroană*...

Nasieję ja drobnej ruty
 w swoim ogrodzie.
 Nie powiadaj wrony koniu
 że ja utonal.
 Ale powiedz wrony koniu
 żem się ozenil.
 Nie powiadaj wrony koniu
 że z błotnem zielskiem.
 Ale powiedz wrony koniu
 że ze szlachcianka.
 Nie powiadaj wrony koniu
 że z modra woda,

Semănat-am rută boabe
 în grădina mea.
 D-apoi, murguț corbiu, nu le spui
 că m-am înecat.
 Ci spune-le, murguț corbiu
 că m-am însurat.
 D-apoi nici le spune, murguț corbiu,
 că-i zâna din știoalnă.
 Ci spune-le, murguț corbiu,
 că-i sleahitică.
 D-apoi nu le spune, murguț corbiu,
 că-i zâna apei,

„Ale powidz wrony koniu
że z wojewodzianka.
A cięzkie mi te poduszki
w wodzie kamuszki.
A ciężla mi ta pierzyna
na wodzie trzcina;
Szukajcie mnie w piannej wodzie
między ladami,
Szukajcież mnie przy gościńcu
między drogami:
A kto idzie albo jedzie
rozbójik leży.
Nie jestem ci ja rozbójnik
tylko młodzieniec,
Utraciłem swoja duszę
za panny wieniec.

*Ci spune-le, murguț corbiu,
că-i fată de voievod.
Iar drept perne am căpătăi
trestiile din apă.
Și drept cerghă peste mine
liniștea de pe ape;
Apoi, cată-mi apă de băut
în mijlocul ghețurilor.
Apoi du-mă într-un han
dintre cele mai arătoase;
Și oricine hrăni-va ori ospătat-a
războinic beteag.
Dar nu-i războinic
ci un Tânărul curat,
Doară și-a dat sufletul
pentru-o cununa de fecioară¹².*

Dar aceste imagini ale unor elemente naturale neînsuflețite se dovedesc a fi substitute ale unei ființe fantastice, ca în alte variante: *cununa* de fecioară apare în text abia la sfârșitul cântecului pentru a explica moartea nefirească a Tânărului nevinovat – „tyłko młodzieniec“ – ce s-a sacrificat pentru zâna apei „modra woda“ – „blotnem zielskiem“. Elementul poetic interesant din sfârșitul dumei poloneze este *cununa*, care poate fi privită ca un dar sau o recompensă din partea zânei din știoalnă, accent neglijat de către exogeții *Mioriței*, în al cărei text important rămâne nu că ciobanul s-a însurat cu „a lumei mireasă“ ori că la nunta lui a căzut (sau a răsărît) „o stea“, ci mai cu seamă că Soarele și Luna i-au ținut *cununa*, l-au împodobit cu un însemn celestial de mare semnificație ritualică.

Petru Caraman a fost încântat de alegoria morții din textele poloneze, din care citeză și analizează următoarele versuri:

„Aleargă, surule, – acasă,
Dar nu spune tatei, mamei
Că m-am încat
Ci spune părinților
Că m-am însurat!
Iar mireasa mea

*E stația apei,
Pietrele mi-s perine,
Trestiile plăpuma,
Vornicei mi-s peștii,
Iar lăutarii de nuntă
Stejarii de pe mal !“¹³*

Abia ocurența adjективului *negră* din unele variante, pentru părul sau pentru ochii celui încat, primește funcția poetică de a semnifica cu un accent mai puternic moartea personajului. Spre deosebire de cântecele franceze, unde mireasa este o frumoasă a frumoaselor ca în variantele *Mioriței* de la români, la poloni nunta are în alai o „mireasă tristă“ și elementară, din pământ (nisip) și apă, racii și trestiile iar lăutarii cântăreți sunt doar stejarii de pe țarm, cu un statut similar nuntașilor „brazi și păltinași“ de la români.

Etnologul român Petru Caraman este singurul autor care a realizat o analiză comparativă mai amplă între *Miorița* românilor și un text folcloric din paradigmă europeană, în studiul *Alegoria morții în poezia populară, la poloni și la români*¹⁴, cercetătorul având la dispoziție culegerea lui Oskar Kolberg, *Pesni ludu polskiego*,

Warszawa, 1857, unde sunt cuprinse nu mai puțin de 24 de variante ale unui cântec polonez, în care e vorba de niște tineri flăcăi – ulani, husari, nobili – care trec călări pe malul unui lac (mai rar pe al unui râu), văd plutind pe apă o cunună de fată mare, o cunună împletită din rute verzi și din felurite flori, pe care o poartă în mod obișnuit fetele mari pe capul lor neacoperit de altă podoabă, la lituanieni, poloni și la alți slavi. Cununa este în mod obișnuit semnul fecioriei, ceea ce e probat și de faptul că această cunună se pune, la înmormântare, în siciul unei tinere nemăritate la mai toate popoarele europene. La români, mireasa care și-a „cunoscut“ mirele înainte de ceremonialul nunții – mai exact, înainte de a primi auspiciile religioase ale uniunii cu viitorul bărbat – nu are permisiunea să poarte cununa de mireasă. Văduvele sau femeile divorțate nu au, de asemenea, voie să poarte pe cap cununa de mireasă iar atunci când o poartă în mână nu fac decât gestul de a o dărui unei fecioare dintre cele participante în alaiul nupțial.

Flăcăii călăreți înțeleg din semnul cununii plutitoare pe apă că acolo s-a înecat o Tânără fecioară sau că în apă este o zână-rusalcă gata să se înnece. Pentru ceea ce ne interesează în discuția noastră nu contează dacă fata din cântecul polonez se înecă în adevăr sau că ea împletește, pe malul apei, una sau trei cununițe pe care le dă pe apă. Important e faptul că Tânărul flăcău militar privește cununa plutitoare pe apă ca semn al unei fecioare înecate în lac sau în râu și, primejdindu-și viața, sare în apă să o salveze de la moarte, deși unele variante nu fac prea lămurit diferența între a salva „cununa“ unei fecioare sau a salva fecioara purtătoare a acestei cununi de rută verde. Pentru comparația cu *Miorița* românilor reproducem doar două variante din cele 24 de piese din culegerea lui Oskar Kolberg, însoțite de traducerile lor în limba română, realizate de prof. Nicolae Macovei.

Z tamtej strony jezioreczka – ulany jada
hej hej moncy Boże ! – ulany jada.
Jeden mówi do drugiego – wianeczek płynie.
hej hej moncy Boże ! – wianeczek płynie.
Drugi mówi do trzeciego: dziewczyna tonie
hej hej moncy Boże ! – dziewczyna tonie
Trzeci mówi do czwartego: trzeba ratować
hej hej moncy Boże ! – trzeba ratować
Czwarty skoczył, suknię zmoczył – i sam utonał,
hej hej moncy Boże ! – i sam utonał.
Pobieglij że wrony koniu – z siodłem do domu
hej hej moncy Boże ! – z siodłem do domu
Niepowiadaj że nikomu – że ja utonał
hej hej moncy Boże ! – że ja utonał.
Ale powiedz wrony koniu – zem się ożenił
hej hej moncy Boże ! – żem się ożenił.
Gorzkać moja pani młoda ! – piasek i woda
hej hej moncy Boże ! – piasek i woda.
Gorzkie moje starostowie ! – w wodzie rakowie
hej hej moncy Boże ! – w wodzie rakowie.
Gorzkaż moja starośćina ! – na wodzie trzcina
hej hej moncy Boże ! – na wodzie trzcina.
Gorzkież moje muzykanty! – zielone dęby
hej hej moncy Boże ! – zielone dęby!

*Pe țărmul lacului – vin ulanii,
 alei, alei, Doamne! – vin ulanii.*
*Grăi unul către altul: uite-o cunună plutind,
 alei, alei, Doamne! – uite-o cunună plutind.*
*Cel de-al doilea către-al treilea: uite rusalca-necându-mi-se,
 alei, alei, Doamne! – uite rusalca-necându-mi-se.*
*Al treilea spre-al patrulea: musai să o scoatem,
 alei, alei, Doamne! – musai să o scoatem.*
*Cel de-al patrulea s-aruncă, tunica și-o udă: și el se-necă,
 alei, alei, Doamne! – și el se-necă.*
*D-apoi, măre, du-te, murguț corbiu, – du-te cu șaua pe tine,
 alei, alei, Doamne! – du-te cu șaua pe tine.*
*Nici o vorbă nimăruia: că eu m-am încat,
 alei, alei, Doamne! – că eu m-am încat.*
*Ci spune-le, murguț corbiu, că m-am însurat,
 alei, alei, Doamne! – că m-am însurat.*
*Mândra mea mireasă, nisipul și apa,
 alei, alei, Doamne! – nisipul și apa.*
*Mândrul nun mare, scoicanul din ape,
 alei, alei, Doamne! – scoicanul din ape.*
*Mândra nună mare, liniștea peste ape,
 alei, alei, Doamne! – liniștea peste ape.*
*Mândrii lăutari, verzii stejari
 alei, alei, Doamne! – verzii stejari.¹⁵*

Precum se poate vedea în cele două cântece poloneze, Tânărul ulan salvator de la poloni se îneacă și înainte de moarte își spune calului ultimele dorințe, mai exact își roagă murgul să se ducă în cea mai mare grabă acasă, la părinti, la mamă ori la tată, adesea doar la unul dintre ei, în unele variante chiar la iubită, spre a comunica faptul că el nu s-a încat, ci că s-a însurat.

Ulanii din alt text văd în *cununa* plutind pe apă chiar semnul unei rusalce „dziewezyna tonie“ încându-se, dar, în momentul în care salvatorul se îneacă, el cere să le spună celor cunoscuți că el s-a însurat cu „nisipul și apa“, ceea ce înseamnă o deplasare a sensului de la nunta cu zâna știmă a apei la moartea din pricina acestei zâne sau pentru dobândirea zânei. Nu avem nici un cuvânt care să justifice în virtutea cărei legi cavaleresci sau credințe populare, ulanii se simt obligați să o salveze de la încet pe *rusalca* din apă.

Petru Caraman citează încă un fragment din altă variantă:

„Dar nu spune – adevărat	<i>Si triste mi-s starostile</i>
<i>Că stăpânul s-o-necat</i>	<i>Că-s racii cu trestiile</i>
<i>Ci spune că s-o-nsurat [...]</i>	<i>Și-apoi ce triști lăutari</i>
<i>Da tristă-i mireasa mea</i>	<i>Că-s pe mal cei vechi stejari¹⁶,</i>
<i>Că-i nisipul și apa</i>	

și, precum se observă din versurile invocate, mireasa mirelui din „duma“ poloneză este un element concret, „nisipul și apa“, în unele variante mireasa este doar „pământul negru“ iar în altele doar „apa cea repede“. Ceea ce înseamnă o

îndepărtare de filon arhaic, o neînțelegere a vechilor imagini și o explicitare târzie a unui ritual care și-a pierdut rostul primordial.

Ar mai fi de adus în discuție măcar două texte folclorice franceze, în care scufundătorului î se promite o recompensă nu tocmai pe măsura riscului la care se expune încercând să pescuască *inelul* unei frumoase fete:

*La fille au roi d 'Espagne,
Lura dondaine,
Veut apprendre un métier
Lura dondé,
Veut apprendre un métier. (bis)*

*Elle veut apprendre à coudre
A coudre et à tailler. //
Elle a fait ses chemises
Elle s'en va les laver //
Ell 'a-t-un battoir d'or
Un lavoir argenté. //
Du premier coup qu'elle frappe
Son battoir a cassé. //
Du second coup qu'elle frappe
Son battoir a cassé. //
Du troisième coup qu'elle frappe
Ses anneaux sont tombés. //
La fille était jeunette
Elle se mit à pleurer. //
Par le grand chemin passent
Trois jeunes cavaliers. //
Ils ont demandé, belle,
Qu 'avez-vous à pleurer? //
Ce' sont mes beaux anneaux
Dans la rive sont tombés. //
Que donneriez-vous, belle,
A qui irait les chercher? //
Tout mon petit coeur en gage
Je vous les donnerai. //
Le plus jeune se débotte
Dans la rive s'est jeté. //
Du premier tour de nage
Les entendit trinquer. //
Du second tour de nage
Les apporte à son pied. //
Du troisième tour de nage
Le garçon s'est noyé. //
N 'allez pas dire au prince
Que je me suis noyé; //
Allez plutôt lui dire*

*Que je me suis marié //
A la plus jolie fille
Qu' il y a dans l' évêché. //
Elle a les cheveux jaunes
Et les sourcils dorés, //
Et la bouche vermeille
Comme la rose au rosier. //
Et les mains bien plus blanches
Qu' une feuille de papier.¹⁷*

După cum se poate lesne înțelege, în texte franceze, deși e vorba de fiica regelui, nu se pune problema inegalității sociale dintre cei doi parteneri ai contractului marital ce se poate bănuia din proba *inelului*:

*Au premier coup qu'il (sic) frappe (bis)
Son battoué a cassé – digne don ma don daine,
Son battoué a cassé – digne don ma dondé.*

*La fille est désolée
Ell' se mit à pleurer. //
Par le grande chemin passe
Beau jeune cavalier; //
Qui lui demande belle
Qu' avez-vous à pleurer? //
J'ai beau pleurer, dit-elle,
Mon battoué est cassé. //
Que donneriez-vous, belle,
J'irrais vous le chercher? //
J'ai cent écus-t-en bourse
Je vais vous le donner. //
Le garçon se dépouille
Dans la mer a sauté. //
Du premier coup de nage
Il a très bien plongé. //
Du second coup de nage
Au fond il est allé. //
Du troisième coup de nage
Le garçon s'est noyé. //
La fille s'est écriée:
– Monsieur, vous vous voyez //
Faut pas dire à ma mère
Que je me suis noyé. //
Faudra plutôt lui dire
Que je m'suis marié. //
O (avec) la plus bell'fille
Qu'il y a dans d'évêché; //
Ell' a les deux mains blanches
Comm' une feuille de papier. //
Ell' a la bouche vermeille
Comme la rose au rosier.¹⁸*

De la bun început observăm că spațiul în care se desfășoară acțiunea în cântecele franceze este un topos comun cu cel din *Miorița* sau din basmele românești, în care Tânărul sortit morții este mânat să aducă apă de la o fântână lină ori el însuși, îndată ce i se vestește moartea, cere să fie înmormântat lângă o fântână lină, iar fecioara fără corp din povestea culeasă de R. Kunisch se scaldă într-un lac, în fapt același lac, izvor, fântână a zanelor.

În textelete franceze nu sunt amănunte care să-i confere fetei de pe malul mării un statut de ființă fantastică, însă cele patru culori din portretul ei – părul galben, sprâncenele aurii, buzele roșii aprinse ca un trandafir și mâinile mai albe ca foaia de hârtie – sunt probe stilistice, iar în cântecele franceze despre cavalerul militar încat din pricina „inelului“ celei mai frumoase fete din ținut și variantele *Mioriței* despre un Tânăr voinic, militar, ortoman „tras printr-un inel“ sau ciudat, straniu, străin, străinel ca o lună de piatră pe inel avem același cod ritualic al jertfei unui Tânăr fecior pentru a împlini scenariul hierogamic dedicat divinității Dragosteii.

Traian Prodan cunoștea textelete franceze dintr-un studiu mai amplu al germanului Hermann Ullrich, intitulat *Die Tauchersage in Ihre litterarischen und volksthümlichen Entwickelung*¹⁹, interesant nu doar pentru că urmăreste un motiv, al scufundatorului, în folclorul european, ci și pentru că oferă exemple de creații populare în care cel sortit morții cere să li se spună părinților sau prietenilor că el n-a murit încat, ci că s-a însurat cu o fată neasemuit de frumoasă.

Ceva mai târziu, Anton Balotă, urmărind semnificațiile social-istorice din cântecul ucrainean despre Ștefan Vodă și fata de la Dunăre, citează un cântec sărbesc, tipărit de Vuk Karadžić, înfățișând: „*Cinq jeunes gens de Cétinjé boivent du vin au bord de la rivière. Ils sont servis par une jolie fille dont tous sont amoureux. Mais elle leur dit: Je peux vous servir du vin à tous, mais je ne saurais être aimée que par l'un de vous. Je serais donc à celui qui, vêtu et armé, traversera la rivière à la mage. Seule le jeune Radoica ose cela et réussit. A son retour il se laisse couler à pic. Et la jeune fille croyant qu'il se noie sauté dans l'eau pour le sauver. Aussitôt après les jeunes-gens, se tenant par la mains rentrèrent chez eux*“²⁰.

Din scenariul sărbilor lipsește, ca și la ucraineni, de altfel, obiectul concret pe care ar trebui să-l aducă înnotătorul, îmbrăcat și înarmat, proba constând numai în traversarea râului „a la mage“, ceea ce implică un fel de ocultism în care Tânărul ar trebui să demonstreze că este inițiat. Proba la care îl supune Tânără hangiță este întoarsă în glumă de pretendent și fata va fi nevoită să-și trădeze sentimentul de dragoste sărind în apă ca să-și salveze iubitul.

Cel care trebuie să fi lămurit deplin structura, poetica și istoria cântecului ucrainean despre Ștefan vodă și fata de la Dunăre a fost savantul Petru Caraman, slavist de mare anvergură comparatistă și bun cunoscător al substratului arhaic din sărbătorile de iarnă de la români și din folclorul popoarelor românice și slave. Din păcate, lucrarea sa *Vechiul cântec popular ucrainean despre Ștefan voievod și problemele lingvistico-etnografice aferente* a rămas până astăzi încă în crepuscul protector al manuscrisului și din paginile pe care le-a oferit etnologul Ion H. Ciubotaru (*Restituiri. Petru Caraman, în volumul Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*²¹) nu avem decât partea introductivă, suficientă măcar pentru a ne avertiza asupra dimensiunii întregului studiu (400 p. dactilografiate).

Editorul primului capitol din această vastă lucrare nu precizează în ce an și-a perfectat savantul Petru Caraman studiul pentru a ne face idee până la ce dată se întinde documentația asupra folclorului ucrainean. Știm doar că în ziua de 2 decembrie 1928, Petru Caraman, în drumul său de întoarcere spre casă, din Cracovia, unde își susținuse, la Universitatea „Władisław Jagiello“, doctoratul cu teza despre *Datina colindatului la slavi și la români*, tipărită²² după câțiva ani sub titlul *Obrzec Koledowania u Slowian i u Rumanów*, tradusă în română de Hanna Volovici, Dumitru Trocin și Ștefan Popa, și publicată abia peste cincizeci de ani, *Datina colindatului la români, slavi și la alte popoare*²³, se oprește la Rădăuți și prezintă la ateneul orașului conferința intitulată *Ştefan cel Mare și poezia populară ucraineană*, în cuprinsul căreia, în chip firesc, va fi citat mai multe piese ucrainene înfățișând fapte și vorbe puse pe seama domnitorului moldav, căci cu cele 21 de versuri ale cântecului din *Gramatika Czesca* din 1571 nu s-ar fi încumetat nimeni să conferențieze în fața unui public în care se aflau mulți vorbitori și de limbă română și de limbă ucraineană.

Subiectul ca atare prinde contur științific apăsat prin anul 1955, când Petru Caraman, înălțurat abuziv (1948) de la Universitatea „Al. I. Cuza“ din Iași, trăgea nădejdea că tema putea interesa atât specialistul în slavistică sau în folclor comparat, cât și culturnicii epocii ahtiați în descoperirea și exhibarea relațiilor culturale slavo-române dintr-un răstimp cât mai îndepărtat.

Ion H. Ciubotaru presupune, pe bună dreptate, că „febrilitatea cu care lucra profesorul Caraman la acest studiu era determinată și de dorința sa de a-l finaliza și publica până în anul 1857, când se împlinea o jumătate de mileniu de la urcarea lui Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei“.

Dintr-o scrisoare din noiembrie 1958, către alt cărturar nedreptățit al epocii, G. T. Kirileanu, se poate întrevedea amplitudinea studiului despre cântecul ucrainean referitor la domnul moldav, căci Petru Caraman se mărturisea: „Lucrarea asupra căreia mă concentrez acum este tot studiul acela, despre care v-am vorbit cândva, în legătură cu Ștefan cel Mare în folclorul ucrainean. E un studiu amplu de slavistică, în sensul cel mai complex și mai cuprinzător al termenului, deopotrivă de folclor slav pe plan comparativ larg – punând la contribuție folclorul tuturor slavilor – ca și de lingvistică, în special de dialectologie slavă. Vreau să ridic în cinstea marelui Ștefan Voievod un monument pe care nu l-a ridicat și nu-l va putea ridica nimeni“²⁴.

Monumentul ridicat de Petru Caraman lui Ștefan cel Mare stă încă în umbra măreață a manuscrisului chiar și în anul împlinirii a cinci veacuri de la moartea domnului Moldovei, iar în acest an bogat comemorativ, cu sume cheltuite pentru serbări, pliante, conferințe oficiale și impresionante gărzi de corp, nu s-au aflat măcar două sute de milioane de lei spre a se tipări carteia savantului ieșean. Lucrarea este cu atât mai interesantă cu cât există câteva filoane comunicante cu imagini poetic-folclorice între literatura populară ucraineană și cea a românilor și în sprijinul unui impuls exegetic voi cita doar cântecul despre fata ce se mărită cu un luceafăr.

Așadar, avem toate premisele ca o investigație făcută de Petru Caraman în acest domeniu să sporească în mod neașteptat cunoștințele noastre despre câteva constante folclorice comune în folclorul românesc și în cel ucrainean și să

constatăm că în cultura tradițională specifică fiecărui popor din acest spațiu european avem un fond arhaic comun.

Dar asemenea fond nu ne mai îngăduie să facem speculații social-istorice, după cum afirma în urmă cu jumătate de veac Anton Balotă în studiul citat:

„Attirant de nouveau l'attention sur un fait déjà affirmé, nous répéterons que la forme poétique en cause n'est pas une chanson d'amour, mais une ballade historique, fait qui era prouvé par les analyses auxquelles nous allons procéder. Nous devons encore préciser que sous l'habit linguistique ucrainien de ce chant, se dissimule historiquement l'une des formes originelles de la poésie slavo-roumaine du Danube, la seule directement conservée (bien que dans une autre langue) avec ses aspects originaires”²⁵.

Anton Balotă a încercat să demonstreze că textul ucrainean aparține unui fond mai larg al literaturii slavo-române din spațiul carpato-danubian, pornind de la teza că „problemele ridicate de acest cântec trebuie studiate din perspectiva civilizației slavo-române în care se încadrează de asemenea poetica orală, din apogeul epocii lui Ștefan cel Mare”²⁶.

Dar rezultatele din perspectivele civilizației slavo-române ar fi fost spectaculoase în măsura în care civilizația avută în vedere ar fi cuprins și alte aspecte decât cele social-economice și istorice, mai cu seamă cele ce țin de un substrat cultural în care mitologia și credințele au avut un cuvânt greu, dacă nu decisiv în alcătuirea unor expresii artistice precum este cântecul despre fata de la Dunăre, îndrăgită de Ștefan cel Mare. Deși textul are câteva cuvinte care sugerează un dialog între doi îndrăgoșați, fie și de rang social diferit – dar în legendele românești Ștefan Vodă nu se îndrăgoșește decât de fete din popor! – și nici un cuvânt care ar da de înțeles că prin preajmă ar fi vreo cetate, cu atât mai puțin Cetatea Chilia, Anton Balotă ține cu tot dinadinsul să ne convingă că obiectivul celor 21 de versuri din cântecul ucrainean de la Venetia e să exprime poetic un fapt istoric:

„La nature de la forme poétique – afirmă exegetul – , qui n'est pas une chanson d'amour comme le croit Hasdeu, mais bien comme nous en aurons la prevue en l'analysant, le récit épique d'un événement réel (1465) qui eu lieu moins de dix ans après l'apparition d'un guzlar à la cour princière de Moldavie – ne nous permet pas de détacher sa génèse de la circulation de la poésie en langue sud-slave dans les principautés roumaines”²⁷.

Că în spațiul românesc a existat o poezie într-o limbă sud-slavă, în ciuda faptului că liturghia și celelalte oficii creștine se rosteau în limba slavonă, ar fi greu de probat chiar printr-o analiză statistică a etimologiei cuvintelor unor vechi cântece populare, cum sunt colindele povestind înfruntarea dintre un Tânăr fecior și un animal fantastic precum *scorpia*, galbenă *păioară*, puiul de *iudă*, *cerbul* preschimbăt în Sf. Ion, *leul* ferecat în curele, *berbecul* împodobit cu însemne astrale, *bohorul* sau *boul sur* care înoață prin marea Jiului și alte jivine.

În general, colindele, prin funcția lor concret ritualică, nu pot fi prea lungi, concizia obligând textul să conțină un incipit adresat gazdei colindate, un sămbure epic înfățișând confruntarea dintre feciorul sau fecioara în pragul însurătorii cu un animal, în cele mai frecvente cazuri, fantastic, și partea finală, de felicitare a celor colindăți printr-un astfel de cântec purificator.

Nu știm ce funcție ar fi avut în epoca în care a fost notat de Ian Blahoslav cântecul ucrainean despre voievodul moldav Ștefan și e hazardat să credem că relicva consemnată în *Gramatica cehă* ar fi fost o baladă, oricăr de concisă, după impresia lui Anton Balotă, care afirma fără de nici o rezervă:

„Cette ballade construite avec concision, elle ne comprend que 21 vers, ne transpose pas seulement les échos littéraires de l'événement lui-même, mais aussi les circonstances sous la pression desquelles eut lieu l'attaque et la prise par les Moldaves de la forteresse détenue par une armée hongro-valaque. Elle transpose en vers également les problèmes politiques devant lesquels se trouvait le voïvode à cette occasion. La conquête de cette forteresse indispensable à l'économie de la Moldavie posait aussi les problèmes de la réaction moldo-vlaque et celui de la provocation des Turcs qui pouvait déclencher à n'importe quel moment leur attaque principale contre la Moldavie. Cette alternative est clairement exprimée dans les deux vers où, s'adressant à la vierge, le prince lui dit:

*Belle jouvencelle jet e prendrais bien, jeune fille,
mais tu n'es pas mon égale. Je te laisserais bien, mais tu m'es chère.*

Cette concision, qui n'est pas spécifique de l'art épique sud-slave, tout comme la technique des symbols, prouve, par la perfection de sa réalisation littéraire le niveau auquel s'était haussée à l'époque d'Etienne le Grand la littérature slavo-roumaine, qui était loin de se contenter d'une simple activité théologique dépourvue de rapports et de contacts directs avec la vie nationale”²⁸.

Pe calea deschisă de Anton Balotă a mers însă cu și mai mare avant Radu Manolescu, într-un studiu despre *Contribuția orașelor Moldovei la creația folclorică română*, unde citează și analizează cântecul ucrainean despre Ștefan cel Mare din *Gramatica cehă* din 1570²⁹.

În orice caz, afirmațiile lui Radu Manolescu, dincolo de a fi o ilustrație magistrală a sociologismului și materialismului istoric în acțiunea de năpăstuire sistematică a unor texte literar-folclorice, va fi stârnit în sufletul lui Petru Caraman, mai întâi hohote de râs pantagruelic și mai apoi o stare de măhnire cărturărească, căci iată ce putea citi despre cântecul ucrainean cu voievodul moldav Ștefan cel Mare și fata de la Dunăre:

„Într-adevăr, cetatea Chilia, situată pe țărmul Dunării, prezenta un deosebit interes economic și militar atât pentru turci, cât și pentru moldoveni, care țineau s-o cucerească. Orășenii din Chilia erau însă strâns legați de Moldova, aflându-se deci «în ceata cea moldovenescă» și doreau să se supună lui Ștefan cel Mare, îndemându-l ultimativ să-i ia sub ocrotirea lui: «*Ori mă ia, ori mă lasă!*». Cu sprijinul orășenilor din Chilia, cetatea a intrat în 1465 în stăpânirea lui Ștefan cel Mare: «*Te-a ajuns, fetițo, Ștefan vodă*».

Reprezentarea poetică a unei cetăți printr-o fată care trebuie cucerită prin vitejia celor care năzuiesc la ea este comună folclorului din regiunea Dunării de la mijlocul secolului al XV-lea, când, într-adevăr, cetățile dunărene erau aprig disputate între români și turci. Astfel, o fată personifică cetatea Vidinului într-o baladă bulgară, cetatea Giurgiului sau a Chiliei în unele variante ale unui colind laic românesc, cetatea Mangaliei într-o legendă locală amintită de Jean de Wavrin la 1445 etc.

Oglindirea în ansamblu veridică a împrejurărilor istorice ale cuceririi Chiliei de către Ștefan cel Mare în 1465 și mai ales înfățișarea într-o formă poetică a năzuințelor orășenilor din Chilia, care doreau să se supună domnului Moldovei, permit să se emită ipoteza că acest cântec bâtrânesc a luat naștere în mediul orășenesc al Chiliei, sub influența epicei populare române și slave contemporane din regiunea Dunării și că apoi s-a difuzat nu numai în mediul feudal al curții domnești, ca baladă feudală de curte, ci și în restul țării, având o largă circulație și fiind tradusă, probabil, în nordul Moldovei, în limba ucraineană, în varianta păstrată³⁰.

Din păcate, asemenea speculații nu au nici un temei textual și nu credem să li se poată afla vreo paradigmă folclorică, la români sau la ucraineni, prin care să se probeze un text cu semnificații similare. Chiar dacă, printr-o politică de încurajare a cântecelor de la curtea voievodală spre a se glorifica faptele de vitejie săvârșite de domn sau de către oștenii încercați în lupte, asemenea cântece vor fi semănat cu bineștiutul „folclor poetic nou“ care nu a prins și nu va prinde rădăcini nicăieri în autenticitatea unei culturi specifice vreunui popor. Cel mult, astfel de texte au șansa de a fi conservate *in vitro*, pe hârtie, și în nici un caz în graiul viu al repertoriului folcloric.

George Coșbuc, în studiul *Elementele literaturii populare*, pune sub un serios semn de întrebare chiar faptul omenesc, social-istoric, oglindit sau semnificat într-un cântec popular din spațiul românesc.

„Așa de război – observa cu îndreptățire poetul – nici un fel de fapt omenesc nu poate impresiona pe un popor întreg. Faptele lui Ștefan cel Mare? Unirea țărilor sub Mihai? Robia turcelor? Moartea lui Tudor? Nimic. E falsă părerea că un fapt neînsemnat ca moartea unui haiduc, ca peirea unui păstor în Miorița, ca furarea oilor lui Costea de către un tâlhar oarecare, ca biruirea unui Ianus de către Miul, ca arderea Chirei la Brăila de către frații ei, ca povestea românului care își vinde nevasta, și câte altele care sunt subiecte de baladă – că aceste fapte dau naștere la balade. Oricât ai suci-o nu poți argumenta în cazul acesta că o baladă se poate generaliza la toți românii“³¹.

Care poate fi, totuși, originea unor asemenea texte folclorice dacă moartea a mii de țărani într-o luptă, precum cea de la Podul Înalț sau cea de la Călugăreni, nu a dat în literatura noastră populară nici măcar un vers iar uciderea unui singur păstor în munții neștiuți impresionează un întreg popor de-o parte și de alta a Carpaților și se convertește într-o expresie de incomparabilă valoare poetică?

Răspunsul lui Coșbuc e căt se poate de simplu: nu dintr-un fapt social singular, ci dintr-un fond mitologic străvechi – „Fondul baladelor, al basmelor, al colindelor, al bocetelor și descântecelor, oricât s-ar părea de felurite celui ce le citește așa ca să aibă idee despre cam ce sunt, este unul și același... cu fondul poeziei populare a tuturor indo-germanilor. Toate cântă fenomene ale naturii, toate sunt adaptări ale cătorva mituri vechi de mii de ani“. În această ecumenică vizionă mitologică – preluată de George Coșbuc de la reprezentanții școlii mitologice germane, dacă nu cu siguranță prin intermediul studiilor lui Grigore Silasi, măcar sub directă influență a acestui profesor clujean statornic promotor al originii romanice și al expresiei solar-mitologice a folclorului românesc³² – poetul încerca o integrare a tuturor imaginilor poetice percepute ca niște elemente „flotante“.

Pentru Coșbuc, *Miorița* – iar „poetul țărănimii“ cunoștea la acea vreme și variantele tipărite, dar și textele-colindă rostite în ținutul Năsăudului – „într-adevăr e un bocet solar, ciobanul ucis e soarele, maica batrâna e pământul, dar de ce să fie acest cântec egiptean? Toți indogermanii au același cântec, aceeași concepțiune despre moartea soarelui peste iarnă. O să aduc cu altă ocazie un «drappa» (bochet) din mitologia nordică și-l voi pune alături cu Miorița ca să se vadă că au același fond. Poate să fi «emigrat» cântecul lui Adonis până la scandinavi?“

Evident, Coșbuc se învârte în capcana unei erori ce trebuie semnalată în privința semnificației propuse în „ciobanul ucis“ ca reprezentând soarele, întrucât niciodată un erou – fie și solar – nu înfățișează acest astru tocmai pentru faptul că personajul jertfit – pasarea Phoenix la egipteni, Făt-Frumos în basmele românești, Chira Chiralina din balada brâileană, ciobanul din *Miorița* sau Ana din legenda *Meșterului Manole* – nu este decât o jertfă închinată soarelui într-un anumit punct din drumul cosmic al astrului tutelar într-un an sau într-un anume număr de ani.

Ca să înțelegem în spiritul lor cele scrise de G. Coșbuc la 1900 despre *Miorița* va trebui înainte de toate să observăm cum concepea acest gânditor creația folclorică, gând expus în paginile *Poporul poet*, așezate ca prefață la culegerea lui George Madan, *Suspine (Poezii populare din Basarabia, 1897)*, unde Coșbuc explică nu numai „cine e autorul poezilor populare sau cum se răspândesc ele“, dar și care este atitudinea lirică a creatorului folcloric, îndeobște obiectivă – întrucât un cântec despre nenorocul Elenei se alcătuiește de un grup de fete fără ca împrininata să fie de față – și cum acești „*autori obiectivi în toată puterea cuvântului*“ își fac textele din clișee, „*ca și cum le-ar ști de mai nainte*“³³.

Ceea ce se aplică, firește cu mare prudentă, în orice analiză asupra cântecului despre Ștefan cel Mare și fata de la Dunăre. Cântărețul care îl va fi minunat pe Ian Blahoslav se prea poate să fi avut din alte cântece tripartitia celor trei cete ostășești, cum se întâmplă în mai toate părțile introductory ale unui text folcloric, și îl va fi introdus în oastea moldovenească pe voievodul Ștefan, fie din pricina faimei acestui luptător de la „poarta creștinătății“, fie pentru că îl știa pe ascultător de origine română și interesat de un cântec despre legendarul Ștefan al Moldovei.

Fiindcă e riscant să facem speculații istorico-geografice, precum a procedat Anton Balotă în bună tradiție sociologist-vulgară, glosând că fata în față căreia Ștefan voievodul trăiește un moment dilematic ar simboliza Cetatea Chiliei. La vremea propagării cântecului, ucrainenii abia auziseră de cetatea Chilia și în nici un caz nu o râvneau spre a o face danie marelui cneaz moscovit.

În sfârșit, pentru a incita căutarea unor *constante folclorice* comune românilor și ucrainenilor e suficient să cităm o colindă culeasă în anul 1987, din Maramureșul istoric, astăzi Ucraina, satul Slatina, raionul Teceu, regiunea Transcarpatică, de la Victor A. Pricop, de 76 de ani, și Alexandru Gh. Lumei, de 56 de ani, de către folcloristul Nicolae Băieșu din Chișinău, și publicată în volumul *Câți îi Maramureșul*, nu înainte de a lămuri câțiva termeni dialectali precum *vo* – pronumele personal *voi*; *purcălași* – substantiv, *porcărași*; *hir* – substantiv, *veste*, și *halube* – substantiv, *haine*:

– Vo, doi purcălași,
 Ce hir i-n oraș?
 – Hiru nu-i prea bun.
 O fată săracă
 O pticat în apă,
 Nu-i cine s-o scoată.
 – Vo, doi purcălași,
 Ce hir i-n oraș?
 – Un fecior de crai,
 Pă gură de rai
 Vine să o scoată.
 – Vo, doi purcălași,
 Ce hir i-n oraș?
 – Mereți la mama
 Și-i spuneți aşa:
 Halubele mele
 Să nu mi le dăie,
 Nici să nu le vândă,
 Ci să mi le-aprindă
 Într-un vârf de plai
 Pe-o gură de rai³⁴.

Dialogul din colinda maramureșeană e destul de enigmatic – lăsând la o parte cuvântul „oraș“, de sorginte maghiară, în temeiul căruia ne-am putea hazarda să glosăm bogat despre folclorul orășenesc în cultura medievală româno-slavă sau invers! – pentru că nu se înțelege dacă rugămintea de a transmite mamei dorința testamentară a persoanei destinate morții este rostită de *fata săracă* sau de *feciorul de crai*. Am presupune că, întocmai ca în variantele-colinde ale *Mioriței*, cea menită a fi salvată de feciorul de crai nu mai are putință să se întoarcă la părinți și spre a împlini corect ritualul e necesar ca hainele (*halubele*) rămase la casa părintească să nu fie date de pomană sau vândute, ci arse într-un spațiu sacru: „*Într-un vârf de plai/Pe-o gură de rai*“. Ceea ce ar fi mai de înțeles este doar sensul de jertfă umană sau însoțire hierogamică a unei *fecioare* pământene cu un *fecior de crai* din altă lume, proprie unor divinități, lume în care se pătrunde „*pe-o gură de rai*“.

Oricum, imaginea poetică a unei fecioare sau a unei femei într-o tabără ostăsească sau în pragul unei bătăliei – cum ar sugera versurile „*În ceata turcească învârtesc săbiile, / În ceata tătarască trag cu săgețile*“ din cântecul ucrainean despre Ștefan Vodă – nu poate fi deslușită decât ca jertfă umană menită a înduioșa augurii războiului. Că, ulterior, cântăreții pierd înțelesul din substratul arhaic și colporteză gesturi și imagini cu semnificații mai aproape de universul cultural propriu lor sau ascultătorilor lor nu-i decât un proces comun mentalității tuturor popoarelor europene, ca să nu ne îndepărtem prea mult de spațiul în care avem inventariate câteva constante poetice.

Într-un cuvânt, cântecul despre voievodul moldovean și fata de la Dunăre bănuim că va fi fost la o primă versiune *un cântec despre oastea lui Ștefan Vodă*, cu fapte de vitejie față de care ucrainenii își vor fi exprimat admirarea; cu vremea,

ieșind asemenea fapte de sub aripa ocrotitoare a memoriei colective, din întregul scenariu s-a păstrat doar partea în care viteazului i se oferă o recompensă pentru izbânzile sale împotriva dușmanului credinței creștine. Căci, să nu trecem cu vederea, din cele trei cete ostășești, doar ceata moldovenească este alcătuită de creștini și putea constitui în acea epocă un reper valoric și pentru ucraineni.

Dar asemenea glose, până la o lectură aşezată a studiului întocmit de savantul Petru Caraman, sunt simple speculații risipite în ceața așteptării...

NOTE

- 1 „Columna lui Traian“, București, an. I, 1870, nr. 21, p. 3–4.
- 2 *Ibidem*, reprodus de Radu Manolescu, *Cultura orășenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, culegere de studii de M. Berza, Ed. Academiei Române, București, 1964, p. 89.
- 3 Petru Caraman, *Vechiul cântec popular ucrainean despre Ștefan voievod și problemele lingvistico-etnografice aferente*, din care un prim capitol a oferit Ion H. Ciubotaru în *Restituiri. Petru Caraman*, în vol. *Ştefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, volum editat de Petronel Zahariuc și Silviu Văcaru, cuvânt înainte de Alexandru Zub, Editura Alfa, Iași, 2003, p. 447.
- 4 Grigore Bostan, *Ştefan cel Mare și Sfânt în tradiția poetică orală din nordul Bucovinei*, în vol. *Jumătate de mileniu întru învecinarea lui Ștefan cel Mare, obol memorial din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*. Culegere îngrijită de Ion Filipciuc, Biblioteca „Miorița“, Câmpulung, Bucovina, 2004, p.121–128.
- 5 N. D. Popescu, în *Calendarul fililor României pe anul 1904*, de T. A. Bogdan, în revista „Familia“, Oradea, an. XI, 1904 și în vol. *Ştefan cel Mare, tradiții, balade, colinde*, Brașov, 1904, p. 104, de S. T. Kirileanu, în vol. *Ştefan cel Mare și Sfânt, istorisiri și cântece populare*, ediția a III-a, București, 1924, p. 162, de istoricul Nicolae Iorga, în „Neamul Românesc pentru popor“, Vălenii de Munte, XXIII, 1928, p. 128, de Ion Filipciuc, în antologia *Fost-au acest Ștefan Vodă*, Ed. Junimea, Iași, 1984, p. 30; de Nicolae Cojocaru, în vol. *Ştefan cel Mare și Sfânt, Legende*, Editis, București, 1992, p. 180–181 (redată într-o traducere făcută de C. Ciuchindel, *Ştefan cel Mare în literatura popoarelor vecine*, „Steaua“, Cluj-Napoca, an. VIII, nr. 5, mai 1957, p. 31).
- 6 Grigore Bostan, *op. cit.*, p. 126–127.
- 7 *Volkslieder aus Venetien*, gesammelt von Georg Widter, berausgegeben von Adolf Wolf, Wien, 1864, nr. 76, p. 53.
- 8 Sabin V. Drăgoi, *303 colinde cu text și melodie...*, Scrisul Românesc, Craiova [Ministerul Cultelor și Artelor, Comisiunea pentru „Arhiva fonografică și publicarea de folklor muzical“, no. 1, cules din Leșnic, Hunedoara], 1931, p. 80–81.
- 9 Adrian Fochi, *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*, Ed. Academiei Române, București, 1964, p. 614.
- 10 Olexandr Kolessa, *Liunarno-astralinyi mifolohicinyi siujet starovynii ukrainskii koleadži*, în „Zapysky naukovoho tovarystva imeni Ševcenka“, tom. XCIX, Lvov, 1930, p. 313 (15).
- 11 *Ibidem*, p. 303, unde este citat Ivan Brik, *Materialy do istoriyi ukraïnsko-českých vzaemyn*, în „Ukraïnsko-ruskyi arhiv Nauk“, „Zapysky naukovoho tovarystva imeni

- Şevcenka“, tom. XV, p. 50–51. Traducerea celor două texte ucrainene aparține învățătorului Daniel Șandru din Rădăuți, județul Suceava, căruia își să-i mulțumesc și pe această cale pentru ajutorul colegial cu care m-a onorat.
- 12 Oskar Kolberg, *Pieśni ludu Polskiego*, zebrał i widać..., Nakładem Wydawcy, Warszawa, 1857, p. 200–201. Traducerea din limba polonă a fost realizată de prof. Nicolae Macovei de la Școala generală din satul Brodina de Sus, comuna Izvoarele Sucevei, județ Suceava.
 - 13 *Ibidem*, p. 54–59.
 - 14 Petru Caraman, *Alegoria morții în poezia populară, la poloni și la români*, în vol. *Studii de folclor*, II, ediție îngrijită de Viorica Săvulescu, studiu introductiv și tabel cronologic de Iordan Dateu, Editura Minerva, București, 1988, p. 54–59.
 - 15 Oskar Kolberg, *op. cit.*, p. 195.
 - 16 Petru Caraman, *op. cit.*, p. 56.
 - 17 Hermann Ullrich, *Die Tauchersage in Ihre litterarischen und volksthümlichen Entwickelung*, tipărit în revista „Archiv für Litteratur-geschichte“, herausgegeben von Dr. Franz Schnorr vov Carlosfeld, K. Bibliothecar in Dresden, XIV Band, Leipzig, Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1886, p. 91.
 - 18 *Ibidem*, p. 89.
 - 19 Traian Prodan, *Mioritism francez*, în „Făt-Frumos“, Suceava, an. VI, nr. 3, p. 123–124.
 - 20 Anton Balotă, *La litterature slavo-roumaine à l'époque d'Etienne le Grand*, în „Romanoslavica“, București, 1958, nr. 1, p. 231.
 - 21 Restituiri. Petru Caraman, în vol. „Ştefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa“, ed. cit., p. 436.
 - 22 Petru Caraman, *Obrzed Koledowania u Slowian i u Rumanów*, Studjum porownawcze (Krakowie, Polska Akademja Umiejetności, Prace Komisji etnograficznej, nr. 14, 1933, 630 p.).
 - 23 Petru Caraman, *Datina colindatului la români, slavi și la alte popoare*. Studiu de folclor comparat, ediție îngrijită de Silvia Ciubotaru, prefață de Ovidiu Bîrlea, Editura Minerva, București, 1983, XXXV + 635 p.
 - 24 Restituiri. Petru Caraman, ed. cit., p. 436.
 - 25 Anton Balotă, *op. cit.*, p. 230.
 - 26 *Ibidem*, p. 211.
 - 27 Anton Balotă, *La litterature slavo-roumaine à l'époque d'Etienne le Grand*, în „Romanoslavica“, București, 1958, nr. 1, p. 211.
 - 28 *Ibidem*, p. 235.
 - 29 Radu Manolescu, *Cultura orășenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Academia R. P. R., Institutul de Istorie, Editura Academiei Române, [București], 1964, p. 88–94.
 - 30 *Ibidem*, p. 89–91.
 - 31 G. Coșbuc, *Elementele literaturii populare*, în „Noua revistă română“, București, an. I, nr. 4 din 5 febr. 1900, p. 161.
 - 32 *Ibidem*, p. 159–168.
 - 33 George Coșbuc, *Poporul poet*, în „Tribuna“, Sibiu, an. XIV, nr. 210, 22 sept. / 15 oct. 1897, p. 833.
 - 34 *Cât îi Maramureșul...*, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Etnografie și Folclor. Culegere, alcătuire, note și comentarii: Nicolae Băieșu, Grigore Botezatu, Ion Buruiană, Victor Cirimepi, Nicolae Demcenko, Iulian Filip, Andrei Hâncu, Efim Junghietu și Sergiu Moraru. Cuvânt înainte: Mihai Pop. Descifrarea melodilor: Andrei Tamazlăcaru, [Editura] Știința, Chișinău, 1993, p. 34.

SUMMARY

The material put together by researcher Ion Filipciuc is a comparative analysis of the lyrics of the Ukrainian song about Stephen the Great and the girl from the shores of the Danube and the folklore of the countries along the Danube.

The problem he tries to solve is whether such a song, with quite a lot of Romanian elements, is truly a Ukrainian folk song or simply a scholarly construction stemming from a smouldering patriotic sentiment.

The author claims that the song we are dealing with contains the European folk motif of the *swimmer*, the *fisher* or the *diver* who is subjected to a trial at the end of which the hunter, fisherman, soldier, knight or prince either drowns or is triumphant. He offers the example of a folk song collected from the Venetians, which brings us close to the plot in the Ukrainian song, itself heard in Venice. By way of a comparison with the common stock of the folklore of the Romanic peoples, the author quotes a Romanian Christmas song in which the girl, who is ready for marriage, teases her wooers by using objects charged with erotic significance.

As an argument in favour of the fact that such an epic structure is a common element in European folklore, the author makes reference to a Polish song in which several knights ride along the shores of a water on which there floats a *crown*, a *girl* etc. Two French folk songs are also brought into discussion, in which the diver is promised a reward that does not compensate the risk involved in trying to fish out of the water the *ring* belonging to a beautiful girl. The scenery against which the plot unfolds shares many elements with *Miorita* (The Ballad of the Meek Ewe) and Romanian folk tales.

In order to incite the readers to look for *folkloric constants* common to Romanians and Ukrainians, the author quotes a song collected in Maramureş in 1987.

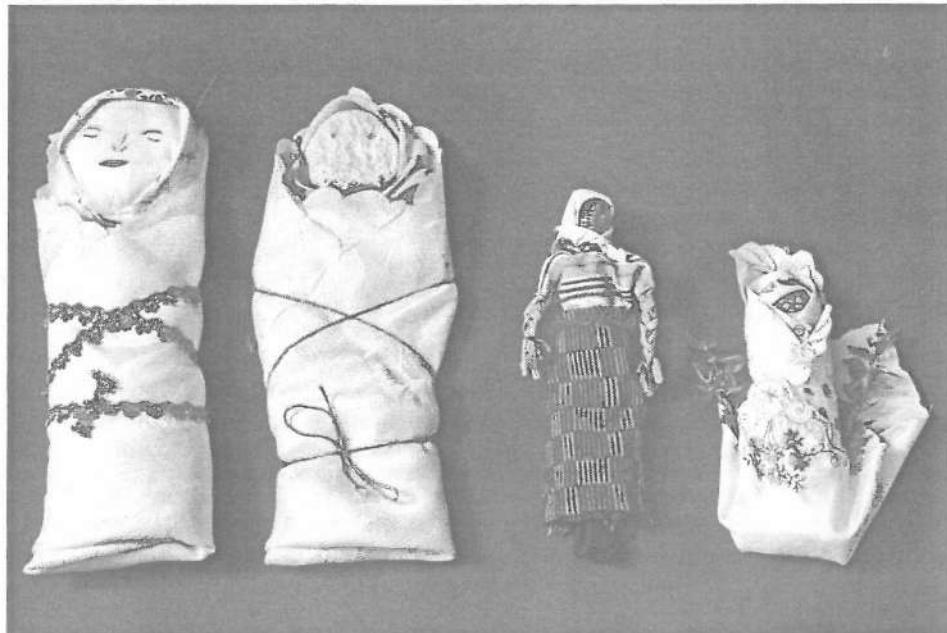
Finally, the author presents the opinion according to which the text on the Moldavian dynast and the girl on the shores of the Danube was, initially, a song on the *army of Stephen the Great*, rich in heroic deeds, but, in time, the only part that was remembered is that where the brave ruling prince is offered a reward for his victories against the enemies of the faith. However, the author finds this approach speculative, although Stephen the Great is the kind of heroic figure we find in other peoples' folklore, and the topic calls for deeper research in European folklore.

CONTRIBUȚII LA O TIPOLOGIZARE A OBICEIURILOR PLUVIALE ÎN BUCOVINA (STUDIU DE CAZ)

Antonie Moisei

Cernăuți

În tradiția etnofolclorică a popoarelor române din Est se mai păstrează obiceiuri care poartă în ele amprenta concepției despre lume a tracilor, a celor dintâi agricultori. Pentru că, în ipostaza lor domestică, aceste comunități străvechi

Modele de păpuși antropomorfe folosite în ritul „Caloianului“ din Bucovina: a) „Seceta“ – conf. din petici și stofă (Curtea, r-l Hliboca); b) „Caloian“ – conf. din lut (Marșinți, r-l Noua Suliță); c) păpușă – conf. din ciocârlău de păpușoi și stuh (Dranița, r-l Noua Suliță); d) „Pălăghie“ – conf. din porumb (Bairachi, r-l Herța).

depindeau, în totalitate, de condițiile climatice, încercările lor de a influența natura s-au fundamentat pe anumite sisteme conceptuale, inclusiv pe diverse practici ritualice. În ansamblul manifestărilor de esență precreștină, un loc aparte

îl ocupă complexul de obiceiuri pluviale, sincretice prin structura și semantica lor simbolică: „Paparuda“ și „Caloianul“. În pofida amplasării limitrofe a Bucovinei sau a procesului intens de aculturație, populația românească a conservat în interiorul culturii tradiționale rurale, cu rosturile și semnificațiile ei, unele ceremoniale de invocare și oprire a ploii.

Pentru realizarea unei investigații complexe a obiceiului „Paparudei“, întâlnit pe întreg teritoriul Bucovinei¹, am considerat utilă analizarea informațiilor prezente în lucrări precum cele aparținând lui Dimitrie Cantemir (*Descrierea Moldovei*, 1716)² și Franz Joseph Sulzer (*Istoria Daciei Transalpine*, 1781)³, ca și prelucrarea datelor extrase din chestionarele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu⁴ sau Nicolae Densușianu⁵, culese în anii '80-'90 ai secolului al XIX-lea. Interesante ni s-au părut colecțiile etnografice realizate în spațiul bucovinean de către cercetători precum S.F. Marian, T. Pamfile, D. Dan⁶, T. Gherman – referitoare la a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea – dar și răspunsurile la chestionarele *Atlasului etnografic român*⁷ – specifice întregului secol XX – ori rezultatele tipologizării publicate în monografia lui Ion și Maria Cuceu (*Vechi obiceiuri agrare românești*, 1988)⁸. În ceea ce privește informația actuală despre practicarea obiceiului în satele românești din partea de Nord a Bucovinei (regiunea Cernăuți), ea a fost colectată în timpul expedițiilor etnografice întreprinse de membrii cercului științific studențesc „Etnos“, care activează în cadrul Catedrei de etnologie, istorie antică și medievală a Universității naționale „Iuri Fedcovyci“ din Cernăuți. De exemplu, în satul Marșenți – raionul Noua Sulița – tinerii cercetători cernăuțeni au participat, nemijlocit, la procesiunea funerară a „Caloianului“.

Materialele existente ne-au permis să cartografiem obiceiul „Caloianului“ în 15 sate din partea sudică a Bucovinei (Arbore [Arb], Basarabi [Bs], Boroaia [Bor], Giulești Drăgănești [GD], Dolhasca [Dol], Dolhești [Dh], Drăgănești [Dr], Dumbrăveni [Db], Cotârgași Broșteni [CB], Crucea Broșteni [Cr.B], Mălini [Ml], Pașcani Stoliniceni [PS], Sasca [Sas], Udești [Ud], Forăști [For]) și în 9 sate din actuala regiune Cernăuți (Stălinești [St], Mămăliga [Măm], Dranița [Dran], Costiceni [Cos], Tărășăuți⁹ [Tăr], Marșenți [Mar], Priprutie [Prip] – raionul Noua Sulița, Cupca [Cup] – raionul Hliboca, Bairachi [Br] – raionul Herța). Lucrarea lui E. Rikman¹⁰ a contribuit la completarea bazei de date referitoare la Molnița [Mol] – raionul Herța. Așadar, elementele principale ale obiceiului „Caloianului“ au fost tipologizate în baza materialelor provenind din 25 de sate bucovinene.

De asemenea, demersul nostru se întemeiază pe izvoare ce atestă prezența ritualului „Paparudei“ în 13 sate din partea de sud a Bucovinei și 3 din partea ei nordică: Arbore [Arb], Basarabi [Bs], Bădiuț [Băd], Brăiești [Br], Dolheștii Mari [DM], Drăgănești [Dr], Giulești Drăgănești [GD], Corni Liteni [CL], Cosmești [Cosm], Cristești [Cris], Crucea Broșteni [CB], Pașcani Stoliniceni [PS], Țolești [Tol] – din actualul județ Suceava, România – și Mamornița [Mam], Târnauca [Târn] – raionul Herța –, Tărășăuți [Tăr] – raionul Noua Sulița, din regiunea Cernăuți, Ucraina. Lor li se adaugă informații despre practicarea obiceiului pluvial

și în alte două sate românești din actualul județ Botoșani, România, situate în vecinătatea arealului cercetat: Oroftiana și Ibănești.

Pe temeiul datelor bibliografice și al investigațiilor întreprinse pe teren, putem afirma că, în Bucovina, „Caloianul“ este ceremonialul de înmormântare simbolică a unei păpuși numită **Caloian** [Măm, Mar, Cos, Arb, Db, Mäl, Mol], **Calaiman** [PS], **Seceta** [Bs, CB, Dol, Sas, Tăr, Cup], **Mama ploii** [Cr.B, Mäl, Dh], **Moașa ploii** [Mäl], **Mama secretei** [GD], **Păpușă** [St], **Pălägħie** [Br], **Mortul** [Ud], **Mucenița** [Bor]. În Dranița, Caloianul este cunoscut sub simpla denumire de **obicei de chemare a ploii**. În majoritatea satelor, ritualul era practicat pe vreme de secată, fără a fi asociat cu o dată fixă. Interpretii sau actorii erau fete, cu vîrstă cuprinsă între 10 și 16 ani, uneori însoțite de femei. Păpușa ritualică – o figurină modelată din argilă [Tăr, Mar], petice, fân, talaș [Cup, Db, Mol], petice luate de la o femeie gravidă [Dol], porumb [Br], ciocâlău de porumb și stuf [Dran], lemn [Măm, Cr.B], bețe [St], uneori chiar păpușă cumpărată [Cos] – era îmbrăcată în port popular, rochie de mireasă sau înfățișată în chip de prunc [Mar, Cup, Br]. În ceea ce privește materialul și tehnica executării păpușii, în satul Mămăliga, de pildă, ea era cioplită din lemn, într-un mod specific: față surâzătoare era împodobită cu dinți din semințe de floarea-soarelui. Nasul se confectiona dintr-un ciocâlău de porumb, iar mustățile din lână. Ochii erau nasturi de culoare verde. Îmbrăcată în străie naționale, păpușa ținea în mână o bâtă noduroasă. Lungimea păpușilor putea varia între 15 și 70 cm.

Textul de invocare sau bocetul interpretat la procesiunea de înmormântare a „Caloianului“ apare în forma: „Coloiene, Iene, / Coloiene, Iene, / Du-te-n cer și cere / Să sloboadă ploile, / Zilele și nopțile / Să deschidă porțile / Să curgă ca gârlele / Ca să crească grânele“. Metalimbajul folosit trimită cu gândul la semnificația și scopul păpușii rituale, imaginată ca mesager al comunității la ceruri pentru a „dezlegă“ ploaia. În funcție de sat, textul bocetului înregistrează variante precum: 1) „A murit mama secretei / și a inviat mama ploii“ [Dr]; 2) „Draga mea, moșica mea, / Da cum ne-ai supărat: / Pe noi ne-ai lăsat / și ploaie nu ne-ai dat“ [Mäl]¹¹; 3) „Nouraș, arată-te / Coboară jos / Adu-ne ploaie / Pământul să ni-l ude“ [Dran]; 4) „Scoală Mama ploii“¹² – spuneau participanții la procesiune udând, lângă fântână, o femeie însărcinată [Dh]; 5) „Draga noastră călătoare / Înapoi cu ploaie mare / Ploaie mare și curată / De la Dumnezeu lăsată“¹³ [Db]; 6) „Scoală, scoală, / Mama ploii / și ne udă păpușoii“¹⁴ – boceau, în drumul lor spre râu, cei ce duceau o fetiță aşezată pe un coșciug [Ud]. Variantele 1, 2, 4, 6 vorbesc despre „Caloian“ ca despre Mama/Moașa ploii; variantele 3 și 5 sunt texte mai târzii.

Momentul culminant al procesiunii îl reprezintă înmormântarea figurinei antropomorfe. Așezată într-un coșciug din lemn [Măm, Arb, Ud, Db] sau într-un sicriu confectionat din scândurele sau carton, păpușa era împodobită cu spice de grâu, flori, busuioc, ramuri de salcie sfîntite etc., simboluri alte fertilității pământului (spicele), ale ploii „tihnite“ și „curate“ (florile și busuiocul), ale ploii fără tunete, fulgere și grindină (crengutele de salcie) [Cup]. În sicriu putea fi

pusă, de asemenea, și o icoană din lemn, care, după dezgroparea păpușii, era aruncată în fântână [Cup, Br].

Cortegiul ritualic era alcătuit din 3–7 fete și același număr de băieți. În frunte mergea „purtătorul drapelului“ – un băiat care ducea în mână o crenguță

Procesiunea „Caloianului“. Păpușa ritualică este îngropată la hotarul satului lângă o apă (Marșinți, r-l Noua Sulița).

de vișin, de care fusese legată o basma albă [Măm] sau o fetiță cu un băț împodobit cu flori și basma albă [Mar]. Participanții activi în procesiune erau „purtătorii siciului“, „popa“ (un băiat îmbrăcat în straie preoțești), uneori și „dascălul“. În drumul său, alaiul se oprea lângă fântâni, loc în care băieții le stropeau pe fete cu apă. În unele localități, lângă fântână, participanții împărteau „pomană“, adică fragmente mici de țesătură [Br]. Alaiului i se alăturau, treptat, copii mai mici, care purtau cu ei vase din lut și lumânări aprinse; acestea erau lăsate sau „întăriri“, ulterior, pe garduri [Măm]. Uneori, lângă fântână, păpușa ritualică era și ea stropită cu apă.

Locul ales pentru îngropare era situat, de cele mai multe ori, la hotarul satului [St, Măm, Dran, Cost, Tăr, Mar, Cup, Br, Bor, Măl, Ud], la răscrucea drumurilor [Arb] sau chiar lângă fântână [Dh]. „Caloianul“ putea fi înecat în râu [Dr, Tăr, Arb, Db]. În anumite sate exista credința că intensitatea și durata bocetului asigură „dezlegarea“ deplină a ploii.

După înmormântare, fetele organizau un „praznic“ („masa Caloienilor“, „praznicul Caloienilor“, „pomană“) la casa unde a fost confectionată păpușa.

Pomana putea fi împărțită și lângă mormânt, ca în cazul satului Marșinți. La praznic se oferea o „bulcuță“, o cană cu apă și o lumânare [Cup], colaci [Mar], „colacul popii“ [Mar]. În Stălinești, mama fetei care organizase înmormântarea pregătea o mămăligă, lapte acru și magiun amestecat cu apă fiartă.

Figurina ritualică rămânea îngropată [Tăr, Mar, St, PS, Bor, Dh, Măl] sau era dezgropată în decurs de 3–5 zile [Cup, Br, Cost, Arb, Mol]. După deshumare, „Caloianul“ era ars, iar cenușa trebuia aruncată pe câmp, pentru ca acesta să rodească bogat [Cup]. De asemenea, păpușa putea fi sfâșiată în bucăți care erau apoi aruncate în râu [Br] sau pe câmp [Cost]. În satele Cupca și Molnița, băieții care nu participaseră la procesiune căutau locul înmormântării pentru a fura păpușa. Găsirea și dezgroparea obiectului simbolic însemna iminența ploii; în caz de nereușită, la o săptămână de la momentul respectiv, băieții care îngropaseră păpușa o dezgropau singuri, o rupeau în bucăți și o aruncau într-un lan de grâu¹⁵. Păpușa sfâșiată era menită să readucă fertilitate gliei.

În satul Priprutie din raionul Noua Sulița, obiceiul avea unele particularități. În caz de secetă îndelungată, preotul organiza un serviciu divin în localul bisericiei. Enoriașii modelau o figurină antropomorfă – simbolizând o fată Tânără, frumoasă, moartă – pe care o aşezau într-un sicriu împodobit. Procesiunea funerară, în frunte cu preotul, înconjura satul; femeile boceau păpușa, apoi o înmormântau la hotarul aşezării. În acea zi, participanții la ritual trebuiau să țină post „strict“¹⁶. O altă variantă a obiceiului de invocare a ploii a fost descoperită în satul Stălinești: pe timp de secetă, copiii mici mergeau la cimitir, căutau la marginea lui mormântul unui mort „nelumit“ și-l udau cu apă.

Încercarea de încadrare a practicilor specifice „Caloianului“, desfășurate în satele bucovinene, în ansamblul ritualic similar din întreg spațiul locuit de români, evidențiază existența, concomitentă uneori, a unor elemente distințe în manifestarea străvechiului obicei pluvial. Deși în zona investigată de noi n-au fost semnalate variante locale ale obiceiului, putem identifica, totuși, prezența unor particularități sau absența unor elemente proprii arealului românesc. De exemplu, în Bucovina procesiunea „Caloianului“ se organiza doar pe timp de secetă; în alte zone din România, avea, deopotrivă, menirea de a opri ploaia. În Bucovina, obiceiul avea caracter ocazional; la popoarele române din spațiul răsăritean, Caloianul era legat de o dată fixă din calendar (în ajunul sărbătorii Sfântului Toma, a treia joi de după Paști etc.). În perimetru studiat n-au fost atestate cazuri de modelare a figurinelor antropomorfe masculine, ci doar prezența păpușilor de gen feminin sau simbolizând copii, fără a li se indica genul. De asemenea, în cazul obiceiului practicat în mediul rural bucovinean, se remarcă, adesea, absența unui element bine cunoscut: împodobirea sicriului cu coji de ouă roșii. și tot în Bucovina a fost descoperită una din cele mai vechi forme de manifestare a sacrificiului ritualic, propriu „Caloianului“. Informațiile documentare amintesc de faptul că în secolul XX, în satul Udești din județul Suceava, înmormântarea păpușii antropomorfe era substituită de simularea încercării unei fetițe vii, îmbrăcată în haine de mireasă. Dusă într-un coșciug de lemn până pe malul unei ape, fetița era bocită după cum urmează: „Scoală, scoală, / Mama ploii / și ne udă păpușoii“¹⁷. O formă asemănătoare de sacrificiu la populațiile române din est

a mai fost atestată doar în satul Bârsești din județul Vrancea¹⁸, făcând trimitere la existența, în trecutul îndepărtat, a sacrificiilor umane aduse Zeității agrare.

Analiza întreprinsă în satele regiunii Cernăuți indică o răspândire neuniformă a practicii „Caloianului“. Dacă în anumite zone, conservarea obiceiului pluvial este evidentă – raioanele Hliboca [Cupca] și Herța [Bairachi, Molnița] și, într-o anumită măsură, partea de est a raionului Noua Sulița [Mămăliga, Stălinești] – în alte câteva sate din raionul Noua Sulița [Marșinți, Tărășăuți, Costiceni, Dranița] aceste manifestări sunt din ce în ce mai rare. Ca ipoteze pentru o posibilă explicație putem stabili: vecinătatea așezărilor ucrainene și influența crescândă a culturii urbane. Cât privește contextul istoric, din 1812 și până în 1918, satele menționate mai sus au aparținut Imperiului Rus și au fost afectate de măsurile de deznaționalizare practice de administrația țaristă, măsuri mult mai dure decât cele luate de Curtea de la Viena. Ulterior, și regimul sovietic a interzis practicarea anumitor obiceiuri rurale, purtătoare în sine a unor credințe ancestrale sau a unor simboluri creștine precum „crucea“. Cercetând tezaurul etno-folcloric al regiunii Cernăuți, Gr. Bostan aprecia că au existat și încă mai există „oaze“ de concentrare a valorilor tradiționale, caracterizate printr-o mare intensitate a constantelor poetice. Pentru că în zonele limitrofe, fenomenul împrumutului reciproc a fost mai activ¹⁹, în unele sate ucrainene el s-a manifestat prin preluarea unor elemente tradiționale de la populația românească. Un exemplu edificator îl reprezintă satul Jilivca [Sânger] din raionul Noua Sulița sau satul Rosoșani din raionul Chelmenți unde s-a semnalat înmormântarea rituală a păpușii antropomorfe în scopul invocării ploii²⁰.

Tipologizarea obiceiului „Caloianului“ în Bucovina oferă suficiente argumente pentru confirmarea existenței a două variante, atât de strâns împreună încât fără cartografiere deosebirea dintre ele ar fi fost insesizabilă: „Mama ploii“ („Mama ploii“ – „Tatăl soarelui“) și „Caloianul“.

„Mama ploii“ presupunea, în cadrul procesiunii de înmormântare, prezența a două figurine antropomorfe: una masculină („Tatăl soarelui“) – îmbrăcată în haine albe, și una feminină („Mama ploii“) – îmveșmântată în străie negre. Ritualul putea fi practicat atât în vederea invocării ploii, cât și în scopul opririi ei. În cazul invocării timpului senin, „Mama ploii“ era îngropată, în timp ce „Tatăl soarelui“ era înfipt în vârful unei troițe sau al unei cumpene de fântână. Textul bocetului apărea în formula: „A murit Mama ploii și a inviat Tatăl soarelui“. Dacă pământul avea nevoie de ploaie, locul figurinelor era schimbat, la fel ca și textul bocetului. În Bucovina nu se întâlnește păpușa care simbolizează „Tatăl soarelui“, chiar dacă în așezările rurale de pe tot cuprinsul României apare. Excepție face satul ucrainean Jilivca unde se mai vorbește despre îngroparea a două păpuși. Se pare că, atât în Bucovina, cât și în alte provincii românești, această variantă a obiceiului a evoluat către înhumarea unei singure păpuși („Mama ploii“ sau „Mama secretei“), de unde și modificarea conținutului bocetului: „A murit Mama secretei și a inviat Mama ploii“ [Dran].

„Caloianul“ era o singură reprezentare antropomorfă, din lut, așezată într-un sicriu sau într-un coșciug din lemn. Imitând procesiunea funerară, fetele boceau păpușa și o înmormântau în spațiu sacru (la hotarul satelor, la răscrucea drumurilor

sau lângă fântână). În bocetul participanților la ritual, adresarea se făcea direct către Caloian, trimisul comunității la Zeitate: „Coloiene, Iene, / Coloiene, Iene, / Du-te-n cer și cere / Să sloboadă ploile, / Zilele și nopțile / Să deschidă porțile / Să curgă ca gârlele / Ca să crească grânele“. După un anumit timp (de obicei, trei zile), păpușa era dezgropată și aruncată în râu sau gârlă. Cercetătorii A. Olteanu și I. Ghinoiu au identificat în „Caloian“ un real motiv de inițiere a trimisului la Divinitate²¹, apreciere pe care o considerăm și noi drept cea mai verosimilă în descifrarea sensului său inițial.

Totuși, obiceiul „Caloianului“ are și o structură sincretică. În afara de motivul său principal („inițierea trimisului la zeitate“), la populațiile române din spațiul răsăritean s-a păstrat bine încă un motiv: „căutarea copilului pierdut de către mama îndurerată“: „Coloiene Ene,/ Mă-ta te cată/ Prin pădurea deasă,/ Cu inima arsă;/ Prin pădurea mare,/ Că nu te mai are;/ Prin pădurea mică,/ Lacrimi din ochi îi pică“²². Conform credințelor existente, dacă corpul răposatului rămâne neînmormântat, atunci sufletul lui „suferă de ploie“. Celor vii nu le rămâne altceva de făcut decât să „îmbuneze“ sufletele morților, încredințându-i că moartea lor poate fi de folos comunității. Sufletele suferinde sunt astfel cointerestate în oprirea ploii. De obicei, străduințele lor sunt încununate de succes²³: „Frate, frate Caloiane, nu te punem în pământ ca să putrezești, ci te punem să-nverzești, Căluiene, Căluiene, of, of, of!/ Că te plâng copilele, pe toate cărările/ și te plâng Elena, cu toată inima, Căluiene, Căluiene, of, of, of!“²⁴.

Diversitatea și numărul mare de nume atribuite de comunitățile locale păpușii antropomorfe poate fi explicată prin numele copiilor pierduți. În unele localități, păpușa era îmbrăcată în haine de nuntă, simbol al morții unei fecioare; în altele, păpușa amintea de un copil „înpelinat“. Motivul „copilului pierdut“ este susținut de lipsa, în cadrul ritualului, a înscenării morții, căci vestimentația păpușii aparține, de la bun început, unui răposat. Se poate crede că în conștiința poporului, „Caloianul“ inițial era considerat mort. Sfâșierea păpușii în bucăți nu simboliza înscenarea omorului; ea avea loc după înmormântare. Ruperea în bucăți a păpușii, conform vechilor credințe, contribuia doar la fertilizarea pământului.

Despre motivul mortului „nelumit“ – amintit deja în materialul nostru – el apare și în tradițiile slavilor. B. Râbacov, de exemplu, scria despre credința vânătorescă potrivit căreia „morții nelumiți“ (omorâți, rătăciți, căzuți din copac etc.) pot aduce mari deservicii comunității. Printre mijloacele de combatere a acestor nenorociri se numără „dezgroparea vârcolacului din mormânt“, „străpungerea lui cu un par de plop“ sau „stropirea cu apă“ (în caz de secetă) și „aruncarea sa din cimitir“²⁵. Acest motiv i-a atras atenția și lui N. Tolstoi, care identifica, printre elementele arhaice ale obiceiurilor pluviale, și legătura ploii cu cel înecat²⁶. La sărbi există credința conform căreia moartea copiilor nelegitimi (sau nebotezați) putea provoca seceta, iar aruncarea lor în apă aducea cu sine o ploie de lungă durată²⁷.

Încercând o sistematizare a materialului referitor la obiceiul „Caloianului“, conchidem că în spațiul românesc sunt distințe cele două variante de practicare („Caloian“ – „Mama ploii“/ „Mama secretei“), axate pe două motive centrale: „inițierea trimisului către zeitate“ („Caloian“) și „divinitatea care moare și învie“

(„Mama ploii“). Tangențial, poate fi întâlnit și motivul „mamei disperate“, care își caută și-și bocește copilul pierdut – motiv considerat de unii cercetători ca fiind, de fapt, o completare la simbolismul „Caloianului – trimis“. În ciuda unei permanențe tradiționale, specifice satului românesc, evoluția istorică și impactul culturii urbane au grăbit estomparea bazei magice a obiceiului, de la începutul secolului XX, înregistrându-se transformarea ritualului în acțiune cu caracter ludic.

Din categoria practicilor pluviale străvechi face parte și „Paparuda“. Întâlnită pe un spațiu extins din Europa de Vest și până în India, ea a îmbrăcat cele mai diverse forme: de la **dodola și purtarea tufei** („vodinnea cușcea“) și până la **Împăratul Ploii și Gheorghe cel Verde** sau **Iuri/Jech cel Verde**. În Țările Române, prima sa atestare o găsim în lucrarea domnitorului și cărturarului moldovean Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* (1716). Potrivit lui, obiceiul era practicat vara, pe timp de secetă. Țăranii îmbrăcau o fetiță de până la zece ani într-o cămașă confectionată din frunze de copaci și ierburi. Însotită de semenii săi, cu cântece și dansuri, Paparuda cutreiera satul. În timpul acestor ocoluri, femeile în vîrstă turnau apă rece pe capetele participanților la procesiune, iar fetele cântau: „Păpălugă, suie-te în cer,/ Și-ți deschide porțile,/ Și-i trimit ploile, / Ca să crească grânele, / Grânele, / Secările, / Și meiul / Și mălaiul“.

O altă variantă a textului cântecului, proprie celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, e cunoscută din lucrarea lui Franz Joseph Sulzer: „Păpălugă, lugă, / Păpălugă, lugă, / Pân-la cer te suie, / Portile-i descuie, / Ploaia să pornească, / Holde să stropească, / Mare să ne crească / Orzul și cu grâul, / Secara și meiul, / Legumele toate / Și orice bucate!“. Informații despre variantele denumirilor și stabilirea obiceiului într-un

„Paparuda“ uzitată în Bucovina. Reconstrucție realizată în baza izvoarelor scrise de la răscruccea sec. XIX–XX.

calendar al credințelor populare se găsesc și în volumul III al lucrării lui Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români* (1901). Dincolo de bogăția de date furnizate de etnograful bucovinean, atestările referitoare la provinciile Bucovina și Maramureș sunt irelevante, cu toate că savantul nu excludea posibilitatea practicării intense a ritualului, în trecut, și în aceste zone.

Pe baza izvoarelor, a bibliografiei studiate și a cercetărilor în teren, se poate afirma că în Bucovina a existat un ritual de invocare a ploii, practicat sub forma ocolirii gospodăriilor țărănești de către grupuri de copii care însăreau un personaj principal, împodobit cu elemente vegetale. Obiceul purta numele de **Paparuda/ Păpăruda** [PS, CB, Arb, DM, Târn, Br, Băd, Tol, Cris, Dr, Cosm, CL, Mam, Bas] sau **Păpăluga/ Papaluga** [JD, Mam, Tăr, Bs, Dr, CL, Cosm, Br]. În unele localități din România, situate la limita cu Bucovina – de exemplu, satul Ibănești din județul Botoșani – se întâlnesc și alte denumiri apropiate de dialectul local, inclusiv numele de **Păpădie**.

Probabil, în faza inițială, obiceul era legat de echinocțiul de primăvară. Cu timpul, transformările survenite i-au conferit un caracter mai flexibil, el putând fi practicat indiferent de data calendaristică. De pildă, în Bucovina, „Paparuda“ putea fi întâlnită în a treia săptămână după Paști [Arb], înainte de Duminica Mare [CB] sau, ocazional, pe timp de secată [PS, Mam, Tol, Br]. Un studiu comparativ, pe această temă, conduce la concluzia că în întreg spațiul etnofolcloric românesc există o suprapunere a perioadelor în care comunitățile rurale invocau „Paparuda“: prima joi după Paști [Ialomița], a treia miercuri după Paști [Teleorman], a treia joi după Paști [Buzău, Covurlui, Ialomița, Teleorman, Vaslui], a patra sau a cincea joi după Paști [Ialomița], a noua joi după Paști [Constanța], la 1 mai [Muscel], în Duminica Mare [Teleorman, Covurlui], a treia joi după Duminica Mare [Ialomița] sau, de asemenea, ocazional, pe timp de secată²⁸.

Potrivit clasificării făcute de I. Ghinoiu, în obiceul „Paparudei“ se deosebesc trei etape: 1) nașterea (formarea grupei, îmbrăcarea Paparudei direct pe corp); 2) desfășarea zeității (dansul, udarea, primirea cadourilor); 3) moartea și ritul funerar (dezbrăcarea/moartea măștii vegetale lângă râu, încarcarea ei, bocetul și cântecul Paparudei/ al „răposatului“ care mergea odată cu apa, scăldarea ritualică a grupului de copii, ospățul ritualic)²⁹.

Eroul principal sau eroii în procesul ritualului practicat în Bucovina puteau fi una sau două fete înveșmântate în costume vegetale. În satul Tolești, din județul Suceava, protagoniste erau două fete care purtau o mască vegetală³⁰. În alte cazuri, în centrul manifestării sunt tinerele țigănci [CB, Br]³¹. Procesiunea „Paparudei“ presupunea existența unui grup de fete cu vîrstă cuprinsă între 7 și 12 ani [Tol, Arb] sau a unor fete mai mari, aşa cum relevă documentele de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Câteodată, și băieții puteau fi cooptați în procesiune [CB, Br]. Rolul de Paparudă îi revenea unei tinere, care trebuia să fie înaltă și subțire [Mam, Bs, Dr, Cosm, JD, CL]. Fața i se mânjea cu funingine [Bs], iar vestimentația – confectionată din boz, soc, brusturi și alte plante – îi era împodobită cu cordele sau panglici multicolore [Br] sau cu crengi de brad [Tol]. În cazul tinerilor țigani din Bucovina, aceștia purtau pe cap coronițe de flori, aveau pe străie panglici roșii și monede și dansau în acompaniamentul unei melodii

interpretate de o femeie bătrână³². De asemenea, obiceiul putea conține și elemente de nuditate (dezgolire) rituală: „masca verde“ trebuia îmbrăcată de fetiță direct pe corp.

Udarea ritualică a „Paparudei“ de către gospodina casei. Reconstrucție realizată în baza izvoarelor scrise de la răscrucea sec. XIX–XX.

Însoțită de cântece și dansuri, „Paparuda“ vizita gospodăriile sătenilor, primind în schimb daruri. În satele învecinate cu cele bucovinene, cum sunt satele Oroftiana și Suharău din județul Botoșani, „Paparuda“ sălta pe ulițele așezării și pe lângă fântâni, scuturându-și „îmbrăcămîntea verde“ și stropindu-i pe trecători cu apă³³. Când intra în curte, „Paparuda“ striga sau cânta textul ritualic cu scopul invocării ploii [Tol, CB, Br]. În alte sate din Bucovina, cântecul era interpretat de participanții la procesiune, iar Paparuda dansa.

Cele mai răspândite texte din Bucovina sunt cele înregistrate în Târnauca și Brăiești: 1) „Paparudă, rudă, / Vină de ne udă, / Să pornească ploile, / Să crească grâiele!“ [Târn]; 2) „Paparudă, rudă, / Adă ploaia și udă, / Udă păpușoili, / Să crească zăvoili“ [Br]. După opinia lui Ion și Maria Cuceu, arhetipul textului este următorul: „Paparudă, rudă, / Vină de ne udă, / Cu găleata, leata, / Peste toată gloata“. Alte invocații apar sub forma: 1) „Dă, Doamne, ploîță, / Adă, Doamne, ploaie, / Udă păpușoili, / Să crească zăvoili“ [Br]; 2) „Paparudă, rudă, / Ia ieșî de ne udă / Peste gloata toată. / Cu ulcica nouă / Plinuță de rouă. / Cu inel de argint / Pi-ntregul pământ. / Ploaie, Doamne, ploaie, / Să curgă șiroaie / Ploîță curată / Din cer ii lăsată. / Dă-mi, Doamne, cheile, / Să slobozim ploile / Ca să crească grânele ...“ [Băd]. Simbolul cheilor care descuie cerurile este, potrivit cercetătorilor, unul foarte vechi³⁴.

Procesiunea se încheia prin udarea cu apă a Paparudei (uneori și a tuturor participanților la procesiune), simbol al unei ploi îmbelșugate și de lungă durată. După momentul udării, în cadrul unui „ospăț ritualic“, participanților li se ofereau produse alimentare [PS, Băd], bani, iar țiganilor li se dădeau făină și străie vechi³⁵.

Analiza comparativă a datelor specifice Bucovinei și a informației provenite din întreg arealul românesc demonstrează lipsa, în satele bucovinene, a episodului „înecării măștii vegetale“, a „Paparudei“, în râu, ca simbol al zeității care moare și renaște. Cât privește practica tradițională a ucrainenilor din Bucovina, ea nu cuprinde obiceiul „Paparudei“, cu toate că a fost semnalat la comunitățile ucrainene sau la cele de pe malul stâng al Niprului.

De-a lungul timpului, la fel ca și în cazul „Caloianului“, obiceiul „Paparudei“ a înregistrat o diminuare a semnificației, transformându-se, treptat, dintr-o manifestare ritualică, magică, de invocare a zeităților ploii, într-o simplă formulă ceremonială ludică³⁶. Procesul degradării fusese atestat încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu și N. Densușianu, în care se amintește că obiceiul se mai păstra în memoria colectivă, dar nu se mai practica [Dr, Arb]. În comuna Dolheștii Mari, de exemplu, „Paparuda“ era confundată cu figurina antropomorfă proprie „Caloianului“. În alte sate bucovinene, la sfârșitul secolului al XIX-lea, se mai păstra doar denumirea. Prin numele de Paparudă / Păpălugă se înțelegea: 1) „Un om rău sau o femeie înaltă și subțire“ [Mam]; 2) „O apariție prelungă, înaltă, flenduroasă și nespălată“ [Bs, Tăr]; 3) „O femeie mare, lungă“ [Dr, Tăr]; 4) „Un om, femeie sau bărbat, lung și prost“ [Cosm]; 5) Persoană „Naltă ca papaluga“ [JD]; 6) „Bărbat sau femeie, lung la trup, scurt la minte, cu mișcări stângace“ [CL].

Implicitarea în ceremonia Paparudei, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, a țiganilor care avuseseră, multă vreme, statutul de robi, era o dovedă a „disprețului obștesc“ față de astfel de acțiuni. Mai mult, unii tineri considerau „rușinoasă“ participarea la asemenea ritualuri [CB, Br]³⁷. La cumpăna secolelor XIX și XX, „Paparuda“ apărea în compoziția formațiilor de mascați, proprii sărbătorilor Anului Nou³⁸; la Oroftiana, obiceiul purta numele de „Malancă“.

Cu toate că termenul de „Paparudă“ a pierdut din bogăția simbolică, el se mai întâlnește în vocabularul cotidian al populației românești din Bucovina. Cât privește practicarea obiceiului, vizibil influențat de cultura urbană și de transformările sociale succesive, ea a mai fost amintită, în anul 1970, în satul Bădeuți, din partea de sud a Bucovinei.

NOTE

1 Demersul nostru are în vedere aşezările rurale din regiunea Cernăuți, Ucraina, și din județele Suceava și Botoșani, România.

2 D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Ed. Academiei Române, 1875.

3 G. Teodorescu, *Poezii poporale române*, București, Tipografia Grigore Luis, 1886, p. 210.

- 4 I. Mușlea, O. Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*, București, Ed. Minerva, 1970, p. 372–373.
- 5 A. Fochi, *Datini și erezuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Ed. Minerva, 1976, p. 132, 267–273.
- 6 D. Dan, *Die Zigeuner von demselben*, în *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, tom. XX, Bukowina – Wien, 1899, p. 335–336.
- 7 *Sărbători și obiceiuri. Răspunsurile la chestionarele Atlasului etnografic român. Moldova*, tom. IV, București, Ed. Enciclopedică, 2004, p. 349–352.
- 8 I. Cuceu, M. Cuceu, *Vechi obiceiuri agrare românești. Tipologie și corpus de texte*, București, Ed. Minerva, 1988, 256 p.
- 9 Informația despre existența, în trecut, a obiceiului Paparudei în satul Tărășăuți, raionul Noua Sulița, a fost culeasă în timpul cercetărilor etnografice de teren (inf.: Ștefan Anna Gerasim, 1935 a. n.).
- 10 Э.А. Рикман, *Обряд вызывания дождя на севере Молдавии и в Буковине*, în *Полевые исследования института этнографии*, 1980–1981, М. Наука, 1981, С. 29–36.
- 11 A. Fochi, *op. cit.*, p. 274–275.
- 12 *Sărbători și obiceiuri ...*, p. 351.
- 13 *Ibidem*.
- 14 *Ibidem*, p. 352.
- 15 Э.А. Рикман, *op. cit.*, p. 34.
- 16 Informație culeasă de studentul A. Bușila de la Vaipan Constantin Florea, 1924 a. n.
- 17 *Sărbători și obiceiuri ...*, p. 352.
- 18 *Ibidem*, p. 351.
- 19 Gr.C. Bostan, *Poezia populară românească în spațiul carpato-nistrean. Istoriografie, studiu comparat, texte*, Iași, Ed. Cantes, 1998, p. 220–222.
- 20 Т.А. Агапкина, *Мифоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл*, М. Индрик, 2002, С. 328.
- 21 A. Olteanu, *Școala de solomonie. Divinație și vrăjitorie în context comparat*, București, Ed. Paideia, 1999, p. 418; I. Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar*, București, Ed. Fundației Culturale Române, 1997, p. 37; idem, *Sărbători și obiceiuri românești*, București, Ed. Elion, 2004, p. 251.
- 22 A. Fochi, *op. cit.*, p. 273.
- 23 J.G. Frazer, *Creanga de aur*, București, Ed. Minerva, 1980, p. 153.
- 24 I. Mușlea, O. Bârlea, *op. cit.*, p. 484.
- 25 Рыбаков Б., *Язычество древних славян*, М. София, 2002, С. 138.
- 26 Н.И. Толстой, *Очерки славянского язычества*, М. Индрик, 2003, С. 81.
- 27 Н.И. Толстой, С.М. Толстая, *Славянский и балканский фольклор. Обряд. Текст*, М. Индрик, 1981, С. 50.
- 28 I. Mușlea, O. Bârlea, *op. cit.*, p. 366–367.
- 29 I. Ghinoiu, *Sărbători și obiceiuri românești*, București, Ed. Elion, 2004, p. 249–251.
- 30 I. Cuceu, M. Cuceu, *op. cit.*, p. 84–88.
- 31 D. Dan, *op. cit.*, p. 336.
- 32 *Ibidem*.
- 33 I. Cuceu, M. Cuceu, *op. cit.*, p. 117.
- 34 *Ibidem*, p. 160–162.
- 35 D. Dan, *op. cit.*, p. 336.
- 36 I. Cuceu, M. Cuceu, *op. cit.*, p. 146–151.
- 37 D. Dan, *op. cit.*, p. 336.
- 38 *Sărbători și obiceiuri ...*, p. 346.

SUMMARY

The ethno-folkloric tradition of East-European Romanic peoples preserves to this day customs that bear the mark of the Tracians' view on the world. Because the domestic welfare of these ancient communities were entirely dependent on weather, their attempts to influence nature were based on certain conceptual systems and various ritual practices. Despite Bukovina's marginal geographic position and the intense acculturation process, the Romanian population preserved, in the rural traditional culture, with its inner workings and significance, some ceremonies meant to summon or stop the rain.

Based on bibliographical data and field research in 25 villages (about the *Caloian* ritual practice) and another 18 villages (about the *Paparuda*), the author tried to circumscribe the specific practices to a certain geographic and ethno-folkloric area, inside the system of ritual practices common to the entire space inhabited by Romanians. He mentions ritual scenarios, the participants, the symbolism, the similitudes and differences between the general and the specific, the local. The description of the significance of rain-related practices and the explanation of their meaning within the system of oral culture enables one to identify the elements necessary for any comparative, archetype-centred analysis.

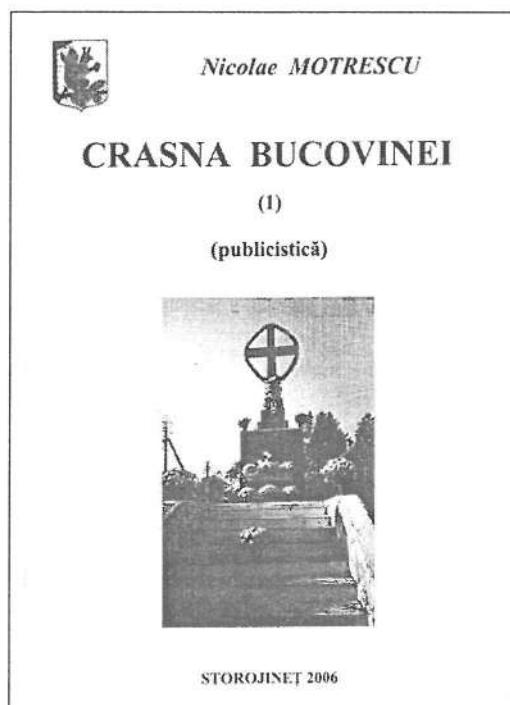
Such an undertaking is all the more necessary because recent analyses show that, in certain communities, manifestations of traditional folkloric mentality such as the *Caloian* or the *Paparuda* are more and more rare. As hypotheses for a possible explanation one can turn to the historical, geopolitical context, the increased impact of urban culture and the successive social transformation. Even so, a research on the ethno-folkloric treasure of the area indicates, still, the presence of some "oases" of concentrated traditional values, characterized by a higher intensity of poetic constants.

Cărți. Reviste

Nadina Cioban

Cernăuți

[Nicolae Motrescu, *Crasna Bucovinei (1) (publicistică)*, Cernivtsy, Editura Zoloti Lytavry, 2006, 276 p.]

„Nicăieri, pe tot pământul românesc, nu se află, pe un spațiu atât de mic, atâtă bogătie de istorie românească, atâtă bogătie de amintiri scumpe ale trecutului nostru. Fără exagerare putem chiar zice că, în ceea ce privește arta veche religioasă, Bucovina ocupă un loc din cele dintâi în toată lumea ortodoxă. Dacă Ardealul, cu restaurile sale arheologice din epoca romană, este țara clasică a trecutului roman în Dacia, Bucovina este țara clasică a trecutului românesc propriu-zis“ (Dimitre Onciu, *Din trecutul Bucovinei*, în „Con vorbiri literare“, anul 49, 1915, p. 742–743). Poate de aceea până astăzi mulți cercetători, istorici, profesori și oameni de alte specialități sunt extrem de interesati de meleagurile Bucovinei, mai ales a celor din nordul ei, ai căror oameni între timp

s-au înstrăinat de rădăcinele originilor, împărțând soarta celor uități. A avut mai mult noroc comuna Crasna, așezată pe valea Siretului la poalele munților Carpați, unde locuiesc români care au dorit să-și revendice istoria atât prin păstrarea și perpetuarea datinilor, cât și prin lucrările scrise. Datorită sârghinței cercetătorilor, crăsnienii s-au ales deja cu două lucrări monografice valoroase. Printre autorii harnici se evidențiază și profesorul de matematică Nicolae Motrescu, originar

din această comună. El este la a doua carte a sa, care a apărut recent de sub tipar în spațiul nord-bucovinean. Nicolae Motrescu a reușit să adune în cartea intitulată *Crasna Bucovinei* schițe despre crăsneni, obiceiurile lor, tradițiile și suferințele acestora.

În anul 2004 profesorul Nicolae Motrescu a scos prima sa carte: *Biserica „Sfânta Treime“ din Crasna*, Editura Coralia, București, care „vine să completeze cunoștințele crăsnenilor atât despre viața duhovnicească a Crasnei în general cât și cea a parohiei Crasna-Huta în special“ (p.2). În această lucrare sunt incluse unele incursiuni în istorie, o descriere amănunțită referitoare la construcția noii biserici cu hramul „Sfânta Treime“, cât și *Acatistul Preasfintei și de viață Făcătoarei Treimi*, care ocupă 36 de pagini din cele 64 ale cărții. Autorul îi enumera de asemenea pe cei mai vrednici preoți și în același timp mai longevivi, cu durată de păstorire mai îndelungată, care au slujit cu dăruire de sine în parohia Crasnei.

Nicolae Motrescu își conturează mai pregnant imaginea de cercetor scrupulos și asiduu al realităților românești din arealul bucovinean, adunând toate investigațiile sale într-o lucrare de un interes major atât pentru crăsneni, cât și pentru ceilalți care sunt interesați de istoria acestor meleaguri. Cea de a doua carte, *Crasna Bucovinei*, se bazează pe cercetările efectuate de autor în decursul mai multor ani, pe documente isorice, materiale lingvistice, folclorice, etnografice, care au la bază și cercetările efectuate de alții istoriografi, cum ar fi Laurențiu Dragomir. În monografia sa etnografică și istorică, *Crasna un colț de eternitate românească din Bucovina*, Editura Coralia, București, 2004, 230 p., cercetătorul bucureștean furnizează date documentare care au fost folosite de către Nicolae Motrescu în cartea sa de publicistică. Sigur că domnul Motrescu s-a bazat pe creația populară orală a locuitorilor Crasnei, descriind tradițiile și obiceiurile din partea locului care nu s-au pierdut. Și asta este poate partea cea mai tare a cărții.

Conform temelor de cercetare, lucrarea este sistematizată și este împărțită în următoarele capitole: *Oameni și evenimente; Biserica; Represii; Școala; Tradiții; Din arhivele inedite ale Crasnei*.

În primul capitol, care este subdivizat în două titluri mai mici, Nicolae Motrescu, la fel ca și Laurențiu Dragomir, confirmă ipoteza referitoare la vizita lui Mihai Eminescu la Crasna, în 1871: „Noi, crăsnenii, ne mândrim cu faptul că aici a poposit Mihai Eminescu [...] împreună cu prietenul și colegul său Vasilică Morariu [...] și cu Ioan Slavici“ (p. 14). Autorul cercetează diferite documente, și anume: amintirile lui Ioan Slavici, *Viața lui Mihai Eminescu* de George Călinescu, bazându-se pe mărturia preotesei Eufrosinia Petrescu din interviul publicat de Leca Morariu, *Eminescu la Crasna*. Asemenea argumete găsim și în *Cuvânt de însoțire* de Dumitru Covalciuc: „Mulți dintre crăsneni l-au cunoscut personal pe Mihai Eminescu în vara anului 1871, când el venise în satul lor, reprezentând «România Jună» de la Viena, la casa preotului Samuil Piotrovski pentru a ridica merindele destinate ospățului de la Putna voievodală“. Cu toate acestea, ipoteza prezenței lui Eminescu la Crasna în 1871, în ajunul Serbării de la Putna, a fost contestată de către cercetătorul Ion Filipciuc, în articolul *Eminescu la Costișa?* („Glasul Bucovinei“, nr. 1[45], 2005), cât și în cartea sa care a apărut recent.

Autorul face o prezentare referitoare la originea satului Crasna și la prima sa atestare documentară, unde evidențiază rădăcinile băștinașilor crăsneni, neuitând de legendarul cioban Gherman din Ardeal și frații acestuia Mitrea și Motrea din Maramureș, care s-au statornicit mai apoi la poalele munților Carpați.

În capitolul doi, intitulat *Biserica*, autorul a adunat informații despre lăcașele sfinte construite în Crasna de la mijlocul secolului al XIX-lea și despre personalitățile duhovnicești care au slujit aici. Nicolae Motrescu anexează și un bogat material fotografic, de o importanță majoră, referitor la bisericile din Crasna, cât și la alte evenimente petrecute la Crasna, începând de la mijlocul secolului al XIX-lea până în prezent.

În lucrare sunt tratate diverse probleme sociale și politice cu care au fost nevoiți să se confrunte crăsnenii pe parcursul a mai multor veacuri. Autorul cărții accentuează cu un interes aparte perioada sovietică, când au avut loc represaliile despre care s-a scris foarte mult. El a realizat istoricări interesante pe teren referitoare la deportările și exilările care au avut loc în mai multe rânduri în comuna Crasna, a adunat liste și tabele nominale ce conțin date inedite și veridice despre români care au devenit victime ale regimului totalitar de atunci. Tot aici, în al treilea capitol, autorul plasează și biografiile regreților frații ai săi, poetul Ilie Motrescu și profesorul Ștefan Motrescu, descriind amănunțit copilăria, tinerețea și suferințele pe care le-au avut de îndurat ambii.

Schițele din această carte sunt axate pe descrierea unor evenimente care au avut loc în timpul regimului sovietic, iar oamenii din aceste schițe sunt victime ale regimului, care au fost ridicați cu sila și deportați departe de casă, în lagărele și gulagurile reci ale Siberiei.

Capitolul patru, intitulat *Scoala*, conține doar două articole publicate în revistele „Crasna“ (martie–aprilie 1995) și „Plai românesc“ (7.04.1993); primul fiind un interviu realizat cu primarul Crasnei, Victor Pădure, unde dumnealui mărturisește cum a fost construită clădirea Gimnaziului din comună, iar al doilea este un răspuns de mulțumire adresat cunoșcutului și apreciatului profesor de limba și literatura română din regiune, Gheorghe Mihailiuc. Autorul menționează: „În fața domniei sale mâna mi se ridică automat să dau jos pălăria pentru a mă descoperi“.

Următorul capitol – *Tradiții* – este consacrat succesiv revenirii la obiceiurile seculare ale satului. Autorul ne povestește cum au fost revendicate tradițiile care erau marginalizate înainte sau pierdute cu totul, „odată cu consolidarea regimului totalitar“ și cum a fost aplicată „încercarea de a introduce obiceiurile comuniste și ideologiile străine...“ (p. 173). A trebuit să treacă o perioadă îndelungată ca lumea să simtă lipsa acestora. Tot aici autorul evidențiază și personalitatea cunoscutei cântărețe Maria Iliuț, care de multe ori vizitează Crasna, prezentând în fața consătenilor melodii populare îndrăgite din partea locului.

Un valoros subcapitol, cu o mulțime de poze interesante este dedicat păstoritului – obicei de la poalele munților, despre care autorul spune și el cu o ironie preluată de la alții: „crăsnenii, întregul an, au două teme de discuție: malanca și stâna“. Nicolae Motrescu face o caracterizare mai detaliată a celor patru baci principali care tronează la ora actuală în Crasna, unul dintre ei fiind chiar cel mai în vîrstă locuitor. Autorul amintește unele întâmplări și curiozități ciobănești care s-au întâmplat pe la stâna și au fost povestite chiar de baci. Pentru

ca cititorilor să le fie pe înțeles textul, autorul publicisticii plasează și un mic dicționar de termeni păstorești.

Nu au rămas fără atenție nici sărbătorile de peste an, și anume Sfântul Vasile și cunoscuta malancă crăsneană. Nicolae Motrescu amintește că „la Crasna de Sf. Vasile se organizează 5 malânci serioase, gospodărești: două pe Putna, două pe Ilschi (Deal, Trăgean) și una în Sus“ (p. 213), de asemenea „se umblă cu uratul, cu piesele: *Capra*, *Irozii*, *Bujorii*, *Jienii*, *Brâncovenii*“ (p. 212), prezentându-se astfel datinile vechi care sunt păstrate până în zilele noastre la Crasna.

Autorul plasează informații inedite și puțin cunoscute de către cititor, referitoare la tipologia locuinței țărănești din Crasna, anexând și o bogată colecție de fotografii a caselor crăsnene din diferite perioade.

Ultimul capitol al cărții include un corpus întreg din arhivele Crasnei, ceea ce constituie un merit în plus al autorului, care a știut să trudească și să adune filele uitate din istoria neamului băstinaș al Crasnei strămoșești.

Finis coronat opus. Această carte este dedicată frânturii de neam românesc din Crasna, atât de vitregită de soartă, dar ai căruia oameni nu și-au uitat originile, au știut să le păstreze intact și să le transmită generațiilor viitoare. Asemenei cum așteaptă copiii de la părinți ca aceștia să le spună poveștile înțelepte ale vieții, așa așteaptă și cititorul volumul al II-lea al publicisticii profesorului de matematică, Nicolae Motrescu, care s-a încumetat să dea o lecție filologilor, susținut fiind de fratele arborosean Dumitru Covalciu.

Amploarea investigațiilor, cercetările, încercările și concluziile adunate în această carte vor putea sluji drept călăuză pentru cititorii îndrăgostiți de istoria Crasnei – veche localitate românească care se află în preajma lăcașului de veci al marelui Ștefan.

Tehnoredactor: CORNEL CRISTESCU

Corector: CONstanțA FILIP

Bun de tipar: 2006

Apărut: 2006

Tipărit la UNIVERSUL S.A.

CĂTRE COLABORATORI

Autorii sunt invitați să ne trimită studii originale de istorie, literatură și istoria culturii, eseuri, opere literare, recenzii ale unor volume publicate sau ale unor reviste, cu precădere despre Bucovina sau aparținând unor autori bucovineni, prezentări de Conferințe științifice sau alte manifestări culturale, precum și materiale ce se încadrează în celelalte rubrici ale revistei noastre.

Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

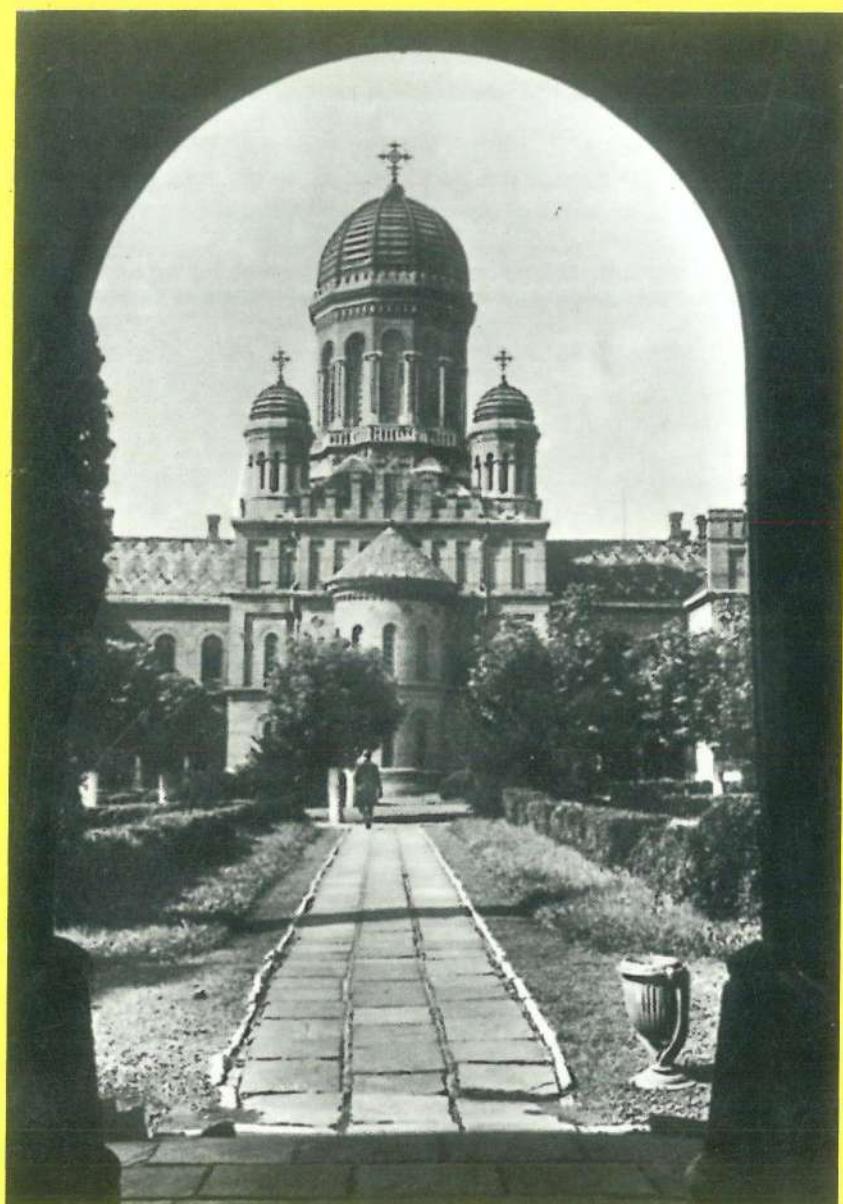
Studiile sau eseurile vor fi extinse până la maximum 25–30 de pagini și un rezumat (1–2 pagini) în limba română sau engleză. Materialele se vor culege la calculator în Microsoft Word. Textele dactilografiate vor fi însoțite și de o dischetă.

Textele sau rezumatele scrise de mână nu vor fi luate în discuție spre publicare.

Autorilor le revine în exclusivitate responsabilitatea pentru conținutul materialelor.

* * *

Titlul articolelor se va scrie cu litere mari și va fi urmat de numele autorului și orașul de reședință. Referințele bibliografice se vor face fie prin numere în text, notele necesare fiind așezate la sfârșitul lucrării în ordinea în care se face trimiterea la ele, fie prin numere încadrante între paranteze rotunde, indicând ordinea în lista bibliografică și, respectiv, pagina din care s-a extras citatul. Volumul va fi indicat cu cifre latine, în poziția a doua. Vor fi acceptate numai studiile sau articolele care nu au mai fost publicate.

ISSN 1222-5606